SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

F. Miko, Polstoročie slovenskej štylistiky ■ Š. Peciar, Tvorenie a kvantita predponových substantív v slovenčine ■ J. Mistrík, Rekurencie v texte ■ M. Ivanová-Šalingová, Sloveso *ziabať* a jeho odvodeniny v slovenčine

DISKUSIE

J. Jacko, Ešte raz o dlhom *á* po spoluhláske *j* v spisovnej slovenčine ■ L. Dvonč, Niektoré novšie prípady porušovania rytmického zákona ■ K. Habovštiaková, Frekvencia slov v slovenčine spisovnej a predspisovnej

SPRÁVY A POSUDKY

Stretnutie zástupcov dvoch akademických ústavov. J. Kačala ■ Z činnosti komisie pre názvy ulíc v Bratislave. L. Dvonč ■ Tri jubilejné konferencie. K. Habovštiaková ■ Po druhom ročníku Kultúry slova. V. Uhlár ■ Druhý ročník Kultúry slova. P. Ondrus

ROZLIČNOSTI

5 | 34 | 1969

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., doc. PhDr. Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

F. Miko, Polstoročie slovenskej štylistiky . . 257
Š. Peciar, Tvorenie a kvantita predponových substantív v slovenčine 266
J. Mistrík, Rekurencie v texte 276
M. Ivanová-Šalingová, Sloveso *ziabať* a jeho odvodeniny v slovenčine 282

DISKUSIE

J. Jacko, Ešte raz o dlhom *á* po spoluhláske *j* v spisovnej slovenčine 287
L. Dvonč. Niektoré novšie prípady porušovania rytmického zákona 290
K. Habovštiaková, Frekvencia slov v slovenčine spisovnej a predspisovnej . . . 297

SPRÁVY A POSUDKY

Stretnutie zástupcov dvoch akademických ústavov. J. Kacala 303
Z činnosti komisie pre názvy ulíc v Bratislave. L. Dvonč 304
Tri jubilejné konferencie .K. Habovštiaková 306
Po druhom ročníku Kultúry slova. V. Uhlár . 308
Druhý ročník Kultúry slova. P. Ondrus . . 313

ROZLIČNOSTI

Hongkong — hongkonský, Hongkončan. L. Dvonč 315
Proamerický, pročínsky. L. Dvonč . . . 316
Štrasburg — Strasbourg. L. Dvonč . . . 318
Existencializmus, či „existencionalizmus"? M. Ivanová-Šalingová 319
Sklabiňa — Sklabiná. L. Dvonč 320

Vážený súdruh, vážená súdružka,

počínajúc 34. ročníkom (1969) začnú sa podľa rozhodnutia redakčnej rady uverejňovať v Slovenskej reči cudzojazyčné resumé závažnejších príspevkov (štúdií a článkov) v maximálnom rozsahu 10 normalizovaných riadkov v týchto jazykoch: v angličtine, francúzštine, nemčine alebo v ruštine. Resumé príspevkov z jedného ročníka vyjdú vždy súhrnne v 6. čísle časopisu.

Obraciame sa na Vás so žiadosťou, aby ste v budúcnosti, ak máte záujem o uverejnenie resumé k svojmu príspevku, zaslali text resumé v niektorom z uvedených jazykov spolu s rukopisom príspevku.

Redakcia SR

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 34 — 1969
ČÍSLO 5

František Miko

POLSTOROČIE SLOVENSKEJ ŠTYLISTIKY

Štýlová rovina jazyka je spätá s pólom jazykovej realizácie, konkrétnej komunikácie viacerými zložkami a zreteľmi ako ostatné plány jazyka. Preto výskum tejto roviny je oveľa viac podmienený spoločenskými potrebami a slohovou praxou a vyžaduje aj väčšiu koncentráciu, aktivitu a sebareflexiu sociálneho vedomia ako výskum jazykového základu.

A tak nečudo, že po získaní národnej slobody trvalo skoro dve desaťročia, kým sa zjavili prvé lastovičky slovenského štylistického výskumu. Dovtedy slohová teória u nás jestvovala len v podobe školskej slohovej propedeutiky[1] a vo forme „intuitívnej štylistiky", ktorú si každý používateľ jazyka utvára spontánnou abstrakciou v priebehu svojej slohovej praxe.

Štýlové javy sa ináč dajú presnejšie špecifikovať až vtedy, keď je spisovná norma kodifikovaná a v praxi dostatočne stabilizovaná; o tom, ako vieme, sa u nás v dvadsiatych rokoch ešte nedá dosť dobre hovoriť.

Školská štylistika, či už ju predstavovali empiricky koncipované metodické príručky slohu pre učiteľov alebo tradičné normatívne poetiky, trpela na niekoľko základných neduhov. Štýl sa ponímal atomisticky, ako nesúrodý inventár zistených jazykových zvláštností. To potom znamenalo, že sa chápal čisto formálne, len na rovine formálnych ukazovateľov, prevažne jazykových, bez prizerania na funkčnú stránku štýlových javov. Závažným nedostatkom poetík bolo potom to, čo by sme mohli nazvať štýlovým „partikularizmom". Vcelku sa totiž akceptoval jediný štýl hodný tohto mena, štýl umeleckej literatúry, predovšetkým poézie. Inventár tohto „samojediného" štýlu tvorili hlavne poetizmy, ktorým sa pripisovala štandardná funkcia byť formálnou „ozdobou" „obsahu" diela. Podľa vžitých predstáv „obsah" diela sa utváral nezávisle od „formy". Tá pribúdala v podobe básnických ozdôb mechanicky k hotovému obsahu.

Čo napokon najviac znižovalo teoretickú hodnotu učebníc poetiky a štylistiky, bol statický normativizmus a „absolutizmus" v štylistickom hodnotení jazykových prostriedkov.[2] Nebrala sa do úvahy okolnosť, že jazykové prostriedky

[1] Porov. P. Bujnák — J. Menšík, *Slovenská poetika*, 2. vyd., Praha 1928. *Poetika a štylistika pre stredné a odborné školy a učiteľské akadémie* (Bratislava 1943) od R. Brtáňa je už značne zlepšená.

[2] Ako príklad tu môže poslúžiť prvá štylistická príručka od L. Šenšela, *Slovenská štylistika* (Mikuláš 1921).

a tematické prvky nemajú absolútnu a nemennú hodnotu, ale že sa táto hodnota utvára v protiklade k celému spisovnému jazyku a že je historicky premenlivá.

Treba pripomenúť, že v tomto prvotnom období jestvoval ešte jeden druh prakticky orientovanej štylistiky, ktorú teoreticky neuvedomele pestovala literárna kritika. Proti prevažne formálnemu zameraniu školskej štylistiky opierala sa literárna kritika o čisto funkčnú analýzu literárneho diela bez zreteľa na formálne ukazovatele štýlu. Táto štylistika bola čisto empiristická, neutvárala si pevné a záväzné pojmy, nevedela sa spravidla ubrániť subjektivizmu a zaviazla väčšinou vždy v psychologizme a sociologizme.

Bolo veľkou výhodou pre slovenskú štylistiku, že sa pri prebudení odporu voči týmto dvom jednostranným prúdom tradície mohla oprieť o práve vznikajúci literárnovedný štrukturalizmus v Čechách a že ho dokázala spolu s ruským formalizmom pohotovo prijať a aplikovať.[3] Isté zásluhy v celej veci nechýbajú ani slovenskej strane. J. Mukařovský, zakladateľ českého literárnovedného štrukturalizmu, pôsobil práve v čase jeho počiatkov na bratislavskej univerzite. Ľ. Novák a J. M. Kořínek, obidvaja priekopníci jazykovedného (Novák aj literárnovedného) štrukturalizmu na Slovensku, boli riadnymi členmi *Pražského lingvistického krúžku* práve v čase jeho rozkvetu. M. Bakoš, hlavný iniciátor a duša literárnovedného štrukturalizmu u nás, v druhej polovici tridsiatych rokov pohotovo a v predstihu udomácnil koncepciu formalizmu a štrukturalizmu a zorganizoval kruh spolupracovníkov, ktorí ju realizovali v štyridsiatych rokoch vo výskumnej a literárnokritickej praxi.[4]

Čo priniesol literárnovedný štrukturalizmus štylistike?

Štrukturalizmus predovšetkým sústredil pozornosť na samo dielo a zdôraznil jeho špecifickosť, autonómnosť a imanentnosť. Súčasne s tým vehementne potláčal mechanický atomizmus tradičnej štylistickej analýzy a razil cestu štruktúrnemu, celostnému chápaniu literárneho diela. Požadoval pritom dôsledne empirický prístup k textu a detailnú analýzu s jasne vymedzenými pojmami. Štrukturalizmus sa tak usiloval nedvojznačne o strohý scientizmus v literárnej vede. To, pravdaže, narážalo na istý odpor, najmä v tradicionalistickej

---

[3] Zaslúžil sa o to M. Bakoš vydaním antológie z ruských formalistov pod názvom *Teória literatúry (Výbor z „formálnej metódy"*, zostavil a preložil M. B., od neho aj úvod na str. 5–11 a cenná bibliografia formalizmu a štrukturalizmu, Trnava 1941). Porov. ďalej štúdie, články a preklady M. Bakoša, K. Šimončiča a Ľ. Nováka v časopisoch SP 49–54, 1933–1938, SS 2–5, 1934–1938 a SR 3–4, 1934–1936.

[4] Porov. najmä monografické práce: J. Brezina, *Ivan Krasko* (Bratislava 1946); V. Reisel, *Poézia Laca Novomeského* (Bratislava 1946); Z. Rampák, *K charakteru štúrovskej drámy* (Martin 1947); ďalej štúdie J. Sliačan, *Intonácia veršová, jej hlavné typy a funkcia* (SR 11, 1943/44, 79–92); tenže, *Zo štylistiky Beniakovej básnickej reči* (SR 11, 1943/44, 183–188, 210–216); V. Kochol, *Integrácia zmyslu v poézii Laca Novomeského* (LHS 2/3, 1945–1946, 17–47); tenže, *Intonácia v štúrovskom verši* (LHS 1/2, 1946–1947, 105–133); J. Brezina, *K problematike slovenskej modernej poézie* (SP 62, 1946, 565–568); tenže, *K funkcii adjektív a slovies v poézii Fraňa Kráľa* (LHS 2/3, 1945/46, 98–101); P. Karvaš, *K charakteru dramatického textu* (SAT 1, 1947, 106–114); tenže, *K problému divadelnosti* (SP 63, 1947, 616–626); Z. Rampák, *K sémantike, kompozícii a zmyslu Barčovej dramatickej tvorby* (LHS 4, 1947, 185–204); tenže, *Forma a funkcia dialógu v súčasnej slovenskej dráme* (LHS 1, 1944, 65–75); tenže, *O javiskovom štýle* (ND 16, 1944, č. 6); V. Kochol, *K sémantike slovenskej ľudovej poézie* (Národopisný sborník 6/7, 1945/46, 14–27); a i.

literárnej kritike. Nemožno nijako odškriepiť, že slovenská štylistika vďačí scientistickému entuziazmu štrukturalizmu za celú jednu generáciu literárnych vedcov, ktorú temer naraz odchovalo pätnásť štrukturalistických rokov.

Ďalšie metodologické nóvum, ktoré prinášal štrukturalizmus, treba vidieť vo forsírovaní funkčného aspektu pri literárnovednej analýze. Estetická funkcia diela má podľa formalizmu a štrukturalizmu svoj prameň v postupe *obzvláštnenia, aktualizácie*, obnovy istých prvkov literárnej štruktúry, a to tak vo vnútornom kontexte samého diela, ako aj vo vývinovom kontexte literatúry. Štrukturalizmus dôsledne oddelil synchronický aspekt diela a literatúry od jej diachronického rozmeru.

Cieľom aktualizácie je strhávať pozornosť vnímateľa na sám jazyk, suspendovať komunikačnú platnosť diela. Miesto starej bilaterálnosti obsahu a formy nastoľuje formalizmus a štrukturalizmus novú dvojicu pojmov: materiál — postup. Jazyk a téma sú pre umelca materiálom, ktorý sa rôznymi umeleckými postupmi tvárni, „deformuje", a tým aktualizuje. Aktualizáciou sa obnovuje vzťah vnímateľa k jazyku a téme a cez ne i vzťah k mimojazykovej skutočnosti.

S pojmom štýlu pracoval literárnovedný štrukturalizmus len implicitne. O štýle hovorí spravidla málo. Miesto toho sa používajú pojmy ako literárna štruktúra, básnický jazyk, hovorový jazyk ap. Vyplynulo to z toho, že štrukturalizmus v štylistike nevychádzal z ťažiska štýlových protikladov, ale z extrémnych funkčných tendencií. Možno sa totiž odôvodnene domnievať — a zdôraznila, to, pravda, jednostranne, i kritika štrukturalizmu —, že popretie komunikačnej funkcie v umeleckom štýle nie je výlučnou, prevládajúcou črtou, ale len jednou z jeho základných tendencií. Treba radšej hovoriť o antinómii medzi komunikačnou funkciou a jej negáciou ako o jej čistom popretí. Extrémne zdôraznenie záporného pólu tohto protikladu viedlo k hypostáze štýlov na jazykové útvary, jazyky. Aj to marxistická kritika vyzdvihla ako nedostatok tejto koncepcie.

Štrukturalistická metodológia sa uplatnila v sérii literárnovedných štúdií a monografií v štyridsiatych rokoch.[5] Priniesla zjemnenie, spresnenie a prehĺbenie štylistickej analýzy. Ako kameň úrazu sa však pritom ukázal akýsi metodologický stereotyp, ktorý vyplýval z meravej a aprioristickej aplikácie štrukturalistických postulátov. Takto sa právom mohlo zdať, že štrukturalistická metóda neprináša nové poznatky, len spresňuje to, čo tradičný výskum zhruba dobre poznal.[6] Podľa nás však pritom nemalo ísť len o rešpektovanie „vonkajších" kontextov literárneho diela, vývinového a spoločenského, ale hlavne o dôslednejšie rešpektovanie empirickej roviny, samého textu. Treba tvrdiť, že básnické dielo obsahuje v sebe všetky náležitosti, ktoré ho dovoľujú plne interpretovať, teda aj vývinovú a spoločenskú zložku. Len treba nájsť vhodnú interpretačnú základňu, ktorá by ich dovolila identifikovať.

Ďalej išlo pri spomenutej meravej aplikácii štrukturalizmu aj o to, aby lingvistická stránka rozboru bola na úrovni. Primerane k zvýšenej citlivosti štruk-

[5] K osudom štrukturalizmu, k vzťahom formalizmu, štrukturalizmu a tradičnej literárnovednej metodológie pozri rozhovor *Na slovo s Mikulášom Bakošom* (J. Vanovič, SP 82, 1966, č. 9, str. 31 n.); E. Pauliny, *Štrukturalizmus za okrúhlym stolom* (SP 82, 1966, č. 9, str. 4—12); ďalej i A. Popovič, *Vývinové tendencie slovenskej literárnej vedy* (SP 81, 1965, č. 5, str. 67—73).

[6] Pozri diskusiu: N. Beniaková, *K problematike dnešného výkladu básnického diela* (SAT 1, 1947, 49—52); M. Bakoš — N. Beniaková, *K otázkam skúmania básnického diela* (SAT 1, 1947, 118—120).

turalistickej metodológie na problematiku literárneho diela bolo treba zvýšiť aj citlivosť lingvistickej zložky analýzy.

Napokon sa ukazovalo, že niečo z tradičného partikularizmu umeleckého štýlu ostalo aj v literárnovednom štrukturalizme. Tento partikularizmus bol dokonca posilnený tézou o špecifickosti estetickej funkcie, ktorá spočíva v popretí všetkých ostatných funkcií jazyka.

V štylistike zrejme chýbala meritórna účasť lingvistiky. K tejto účasti už jestvovalo príslušné zázemie lingvistického štrukturalizmu, ktorý sám v mnohom inšpiroval a podnietil vlastnú literárnovednú aplikáciu. Okrem toho od začiatku tridsiatych rokov jestvovala v Čechách všeobecná koncepcia štýlu u F. Trávníčka,[7] ktorý do sústavy štýlov zahrnoval okrem umeleckého štýlu aj odborný a hovorový štýl.

Lingvistickú koncepciu štýlov v Čechách neskoršie rozpracoval B. Havránek,[8] čiastočne potom aj V. Mathesius.[9]

Priekopníkom a zakladateľom lingvisticky fundovanej štylistiky na Slovensku je E. Pauliny. Začínal celkom empiricky, rozborom štýlu niekoľkých klasických textov slovenskej literatúry.[10] Pauliny plne dbá pri rozbore na jazykový plán a zistené štýlové znaky začleňuje do celkovej štruktúry diela, resp. i naopak, z jazykových daností textu usudzuje na základné štýlové črty diela a autora. V týchto rozboroch Pauliny integrálne rešpektuje popri jazykovej problematike i literárnu sféru štýlu.

Svoje názory na štýl formuloval E. Pauliny v stručnom náčrte *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a náreči.*[11] Podáva tu základnú klasifikáciu štýlov a ich charakteristiku (rozoznáva hovorový štýl, praktický odborný štýl, teoretický odborný štýl a básnický štýl, c. p., 17 n.). Neskôr v syntetických *Dejinách spisovnej slovenčiny* (Bratislava 1949) Pauliny uplatnil v celom rozsahu štylistický aspekt na vývin spisovného jazyka. Problematiku štylistiky potom prehľadne spracúva v učebniciach slovenského jazyka pre stredné a odborné školy v päťdesiatych rokoch a v obsiahlej kapitole *Sloh* v kolektívnej gramatike slovenského jazyka.[12]

K teoretickej problematike štýlu sa vrátil Pauliny ešte v štúdii *O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka.*[13] V slovenskej štylistike je to prvá zásadná koncepčná úvaha o otázkach štýlu vôbec. Autor sa tu kriticky vyrovnáva s doterajšou československou tradíciou a načrtáva samostatnú koncepciu, budujúcu hlavne na štýlotvorných činiteľoch. Podľa poslednej verzie klasifikácie štýlov,[14]

[7] F. Trávníček, *Spisovná řeč a nářečí v škole,* Praha 1931.

[8] B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultúra,* zb. *Spisovná čeština a jazyková kultura,* Praha 1932, 32 n., a to 41 n.

[9] V. Mathesius, *Řeč a sloh,* zb. *Čtení o jazyce a poesii,* Praha 1942, 13 n.

[10] E. Pauliny, *K forme Gašparovho Červeného korábu* (SJ 1, 1940, 41—48); tenže, *K forme dvoch prác Margity Figuli* (SJ 1, 1940, 177—186); tenže, *K forme dvoch románov Ľuda Ondrejova* (SJ 1, 1940, 91—96); tenže, *Skice k štúdiu formy u Kukučína a Timravy* (SJ 1, 1940, 284—289); tenže, *Štruktúra Timravinej poviedky „Nemilí"* (LHS 4, 1947, 65—83, ako aj v zb. *Timrava v kritike a v spomienkach,* Bratislava 1958, 674—693).

[11] Bratislava 1946.

[12] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1953, 2., 3. vyd. Bratislava 1955.

[13] SaS 16, 1955, 17—24. Je to referát zo štylistickej konferencie v Libliciach r. 1954.

[14] Pozri Pauliny — Ružička — Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 482 n. Pozri ďalej i E. Pauliny, *Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia,* Slovenský jazyk a literatúra v škole 6, 1960, 229—234.

ktorú bol Pauliny tam rozvinul, delia sa štýly vzhľadom na príslušné štýlotvorné činitele na dorozumievacie a umelecké štýly. Prvé z nich sa delia ďalej na štýly súkromného styku a na štýly verejného styku.

Pre jazykovú problematiku štýlu sú významné zo začiatku štyridsiatych rokov štúdia J. M. Kořínka *Substituovanie jazykov v kultúrnych štýloch, najmä v štýle vedeckom*[15] a štúdie I. Hrušovského *Niektoré problémy sémantiky teoretických štruktúr* a *Sémantická povaha jazyka vedeckého a básnického.*[16] Tieto štúdie sa týkajú hlavne vedeckého štýlu a jeho vzťahu k umeleckému štýlu.

Lingvistická orientácia vo výskume štýlu podstatne pomáhala pri rozvinutí štrukturalistickej metodológie a odrazila sa plodne v štylistických štúdiách lingvistov i literárnych vedcov v štyridsiatych rokoch.[17] Táto práca sa sústreďovala najmä okolo časopisu Slovo a tvar.

Vcelku prispel lingvistický aspekt v štrukturalizme k vyzdvihnutiu textu ako záväzného východiska predmetu výskumu, k „zrovnoprávneniu" štýlov, t. j. k zovšeobecneniu pojmu štýl na všetky komunikačné oblasti, k zdôrazneniu bilaterálnej povahy štýlu a v rámci toho k detailnejšiemu výskumu jeho realizácie a k upevneniu funkčného hľadiska pri analýze.

Štrukturalizmus v pojmoch štruktúra, funkcia, antinómia prvkov štruktúry, antinómia prvkov vývinového radu, ako aj v pojme vývinovej aktualizácie anticipoval niektoré základné princípy marxistickej filozofie a metodológie (súvzťažnosť, jednota protikladov, jednota formy a obsahu, boj nového so starým). V otázke špecifickosti a sociálnej podmienenosti literatúry sa viedla v päťdesiatych rokoch proti štrukturalizmu jednostranná diskusia, ktorú však prax schematizmu v literatúre rozhodla v prospech relatívnej autonómnosti a relatívnej sociálnej podmienenosti literatúry a štýlu. Tak isto sa neukázali celkom oprávnené ani výčitky „formalizmu" na adresu štrukturalizmu, hoci vyzdvihnutie pojmu aktualizácie na jediný zdroj estetickej funkcie a hodnoty mohlo dávať k takejto kritike isté zámienky. Táto diskusia ináč značne naštrbila vedecký entuziazmus, o ktorého prebudenie sa štrukturalizmus zaslúžil.

Po ústupe štrukturalizmu do pozadia v dôsledku uvedenej diskusie vystúpil do popredia znovu opisný empirizmus, opierajúci sa tentoraz o jazykovú zlož-

[15] Linguistica Slovaca 3, 1941, 10–24.

[16] V zborníkoch *Vo dne v noci (Zborník poézie a umenia,* red. M. Považan, Bratislava 1941, 146–149) a *Sen a skutočnosť (Zborník poézie a umenia,* Bratislava 1940, 28–30).

[17] Okrem príspevkov vymenovaných v pozn. 4 pozri ďalej S. Šmatlák, *Príspevok k štýlu literárneho realizmu* (SAT 1, 1947, 14–21, ako aj v zb. *Timrava v kritike a v spomienkach,* Bratislava 1958, 663–673); tenže, *Zvukové kvality v próze Jána Červeňa* (SAT 3, 1949, 13–27); tenže, *Sémantický rozbor prózy Jána Červeňa* (SAT 3, 1949, 52–64); tenže, *Motivická výstavba a kompozičná osnova prózy Jána Červeňa* (SAT 3, 1949, 80–102); E. Pauliny, *Prvky rokovacieho štýlu vo veľkomoravských pamiatkach,* (SAT 1, 1947, 68–88); tenže, *Vyjadrenie tendencie u Tajovského* (SAT 3, 1948, 11–16, ako aj v zb. *Tajovský v kritike a v spomienkach,* Bratislava 1956, 1014–1023); A. V. Isačenko, *Zvuková aktualizácia literárnych diel* (SAT 2, 1948, 41–44); Z. Rampák, *Znak v umeleckej výstavbe divadla* (SAT 2, 1948, 109–116); A. Pranda, *Funkcia dialektizmov v divadelnom jazyku* (SAT 4, 1950, 52–69); J. Horecký, *Prvky antickej epiky v Hollého Svätoplukovi* (LHS 1/2, 1946–1947, 51–69); F. Miko, *Vedecký štýl Jaroslava Vlčka* (JS 1–2, 1946–1947, 38–61); V. Kochol, *Štúrov štýl publicistický* (LS 4–6, 1946–1948, 254–278); V. Polakovičová, *Niekoľko poznámok o novinárskom štýle Viliama Paulinyho-Tótha* (SR 11, 1943/44, 164–168); táže, *Funkčné využitie superlatívu v novinárskom štýle* (SR 11, 1943/44, 148–151); V. Uhlár, *O konverzačnom štýle slovenského spisovného jazyka* (SAT 4, 1949, 9–16); a i.

ku, pravda, často bez funkčného zreteľa a bez jednotiaceho metodologického hľadiska. Tento prevažne lingvisticky orientovaný výskum však v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch podstatne prispel k detailnému poznaniu štylistického inventára spisovnej slovenčiny i k charakteristike jazyka umeleckej literatúry.[18] Ďalším prínosom tejto výskumnej línie bolo prebudenie záujmu o všeobecné otázky štylistiky, najmä o otázky teórie štýlu, úrovní štýlu, štýlových noriem

---

[18] Porov. G. Horák, *K jazykovej stránke Rozprávok starej matere* (SR 19, 1954, 287—298); tenže, *Jazykový rozbor ľudového listu z Kukučínových Mladých liet* (Jazykovedné štúdie 1, 1956, 255—275); tenže, *Z reči ľudových rozprávok* (SR 24, 1959, 73—86); tenže, *Dve kapitoly o Timravinom štýle* (zb. *Timrava v kritike a v spomienkach*, Bratislava 1958, 646—662); tenže, *Ako využíval Jégé gramatickú osobu na vyjadrenie triednych rozdielov a osobných vzťahov* (zb. *Jégé v kritike a v spomienkach*, Bratislava 1959, 253—265); tenže, *Charakterizačné prvky v Kukučínovej reči* (zb. *Martin Kukučín v kritike a v spomienkach*, Bratislava 1947, 320—359); tenže, *František Hečko, O starom a novom kosení* (SR 22, 1957, 69—85); J. Mihál, *Výber jazykových prostriedkov a štylistika* (SR, 20, 1955, 301—305); tenže, *O jazykových prostriedkoch Františka Hečku* (JČ 1, 1956, 227—253); J. Štolc, *Dialektizmy ako tvárny prostriedok v umeleckom štýle* (SP 72, 1956, 222—241); M. Ša-lingová, *Jedna hádanka kritikova* (KŽ 9, 1954, č. 22); táže, *Dialogická povaha Rozprávok starej matere od M. Jančovej* (SR 20, 1955, 104—106); táže, *Frazeológia v Kalinčiakovej Reštavrácii* (SL 5, 1968, 166—181); táže, *K výstavbe kontextu v próze M. Urbana* (JČ 9, 1958, 22—58); táže, *Štýlová jednota v historickej próze Z. Dončovej* (SR 31, 1966, 277—283); M. Darovec, *K povahe Štúrových rečníckych prejavov* (Zborník VŠP v Bratislave 1, 1957, 159—185); tenže, *Štýl V. Mináča v rozprávke Súd* (SR 22, 1957, 39—46); tenže, *K štýlu P. Jilemnickeho v diele Kompas v nás* (SR 19, 1954, 165—173); tenže, *K forme Tatarkových Rozhovorov bez konca* (SR 26, 1961, 280—290); tenže, *Kontextové postupy v próze D. Tatarku* (Litteraria VI, 1963, 252—287); tenže, *Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás* (SR 19, 1954, 165—173); A. Pranda, *Jazykové výrazivo a umelecké postupy Karvašových Pokolení* (SR 19, 1954, 173—190); R. Krajčovič, O umeleckom štýle *Jančovej Rozprávok starej matere* (SR 20, 1955, 96—103); tenže, *K otázke jazykovej výstavby Karvašovej hry Srdce plné radosti* (Slovenské divadlo 2, 1954, 84—96); *Jazykovedné štúdie 5*, Bratislava 1960 (*K jazyku a dielu Martina Kukučína:* F. Miko, F. Buffa, J. Horecký, E. Smiešková, M. Hayeková, J. Mistrík, G. Horák, J. Oravec, J. Noge, J. Dvončová, K. Habovštiaková, M. Prídavková); J. Ružička, *Jazykový rozbor Kubániho poviedky Mendík* (SR 28, 1963, 129—143); J. Mistrík, *Prostriedky na vyjadrenie tempa deja u Jašíka* (SR 29, 1964, 10—17); tenže, *K lyrizovanej próze poviedok Kde pijú dúhy* (SR 28, 1963, 77—88); tenže, *Jazyk v dievčenskom románe Jediná* (SR 29, 1964, 270—278); tenže, *Kapitoly o štýle mladej prózy, Profil Kotovho štýlu* (SP 82, 1966, č. 5, str. 43—48); tenže, *K portrétu Andreja Chudobu* (SP 82, 1966, č. 8, str. 65—68); tenže, *Štýl mladej prózy je produktívny* (SP 82, 1966, č. 11, str. 69—72); tenže, *Skica o Johanidesových skiciach* (SP 82, 1966, č. 6, str. 55—60); J. Findra, *Opakovanie výrazu u Jašíka* (SR 31, 1966, 284—291); tenže, *Realizácia vnútorného monológu v Mináčovej poviedke Nenávisť* (SR 30, 1960, 208—215); J. Mlacek, *Mihálikove Trpky a ich jazyk* (SR 29, 1964, 151—165); F. Miko, *Frázovanie v slovenčine* (JČ 19, 1968, 117—133); a i.

Lingvistickú líniu štylistiky dobre charakterizujú dva zväzky štylistických rozborov: *Štylistické rozbory* (Bratislava 1964; autori: J. Mistrík, F. Miko, V. Kochol, M. Ivanová-Šalingová, J. Ružička, O. Čepan, J. Oravec, G. Horák, E. Jóna, R. Schnek, M. Darovec, J. Štibraný, V. Turčány) a *Rozbory umeleckej prózy* (Bratislava 1967; autori: M. Darovec, J. Findra, G. Horák, B. Kovalová, E. Kriaková, V. Marčok, J. Matejčík, F. Miko, J. Mistrík, J. Mlacek, J. Ružička, R. Schnek, J. Štibraný). Ďalej aj *Jazykovedné štúdie 8* (Bratislava 1965; autori: F. Miko, Š. Peciar, J. Horecký, J. Mistrík, G. Horák, J. Oravec, J. Ružička, L. Dvonč, M. Darovec a M. Ivanová-Šalingová).

a vrstiev, slohových druhov a postupov, kompozície a výstavby textu.[19] V otázke výstavby textu plodne pôsobili podnety z českej štylistiky.[20]

Nová lingvistická iniciatíva v štylistike vyústila do dvoch súhrnných diel slovenskej štylistickej vedy: J. Mistrík, *Slovenská štylistika* (SPN, Bratislava 1965, 313 str.; predchádzala jej *Praktická slovenská štylistika*, Bratislava 1961), a M. Ivanová-Šalingová, *Štylistika* (Bratislava 1965, 227 str.). Mistríkova *Slovenská štylistika* je syntézou jeho vlastných výskumov s doterajšou domácou tradíciou. Váha knihy je v podrobnej jazykovej a žánrovej charakteristike jednotlivých štýlov, v opise štylistických prostriedkov podľa jazykových plánov a v opise výstavby textu. Jadrom *Štylistiky* M. Ivanovej-Šalingovej sú teoretické partie a charakteristika umeleckého štýlu.

Výskumná aktivita jazykovedného prúdu štylistiky, ktorá sa koncentrovala hlavne okolo Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, vedela sa zamerať a sústrediť i na kontakty so slohovou praxou. Z konferencie o vyučovaní slohu vyšiel zborník statí *K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry* (Bratislava 1966; autori príslušných referátov J. Mistrík, F. Miko, J. Findra, J. Ševček). V ďalších dvoch konferenciách o súčasnej próze a o literatúre pre mládež majú pôvod zborníky *Jazyk a štýl modernej prózy* (Bratislava 1965; autori J. Ružička, J. Horák, J. Mistrík, F. Miko, J. Oravec a i.) a *Jazyk a umelecké dielo* (Bratislava 1966; autori J. Ružička, J. Poliak, J. Mistrík, G. Horák, J. Oravec, F. Miko, E. Pauliny, J. Furdík, J. Horecký, A. Habovštiak, J. Mlacek, L. Dvonč, M. Ivanová-Šalingová, J. Findra, F. Kočiš, M. Urbančok, J. Štolc, V. Budovičová a i.).

Na prvej z konferencií o literatúre išlo hlavne o vzťah spisovateľa k jazyku, o možnosti, ktoré jazyk poskytuje tvorbe, a o rešpektovanie spisovnej normy v umeleckom štýle. Druhá konferencia sa zaoberala problémom špecifickosti literatúry pre mládež, jej umeleckou hodnotou, úlohou slangu v literatúre pre mládež a charakteristikou jednotlivých diel. Na obidvoch konferenciách prišla na pretras otázka spolupráce jazykovedy a literárnej vedy pri výskume štýlu umeleckej literatúry.[20a]

---

[19] Porov. F. Miko, *Štylistická kategória neurčitosti v spisovnej slovenčine* (JŠ 1, 1956, 277–305); tenže, *K podstate štýlového javu v reči* (SR 21, 1956, 294–299); V. Budovičová, *Otázky slovenskej štylistiky a krásna literatúra* (SR 28, 1963, 3–17); M. Ivanová-Šalingová, *Najväčšie biele miesta sú v slovenskej štylistike?* (SR 28, 1963, 295–299); táže, *Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny* (JŠ 7, Bratislava 1963, 117–133); táže, *Z problematiky dvoch štylistických kategórií* (JŠ 8, 1965, 188–210); táže, *K analýze štýlu drámy* (SR 29, 1964, 151–165); táže, *Štylistické kvalifikátory v Slovníku slovenského jazyka* (SR 31, 1966, 146–153); táže, *Z teórie expresivity* (SR 33, 1968, 162–171); J. Mistrík, *K otázke štýlov, postupov a útvarov v systéme štylistiky* (SR 29, 1964, 144–151); tenže, *Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte* (JŠ 8, 1965, 85–109); M. Darovec, *K otázke slohových postupov a slohových útvarov* (JŠ 8, 1965, 211–218); J. Holý, *O terminoch sloh a štýl* (SR 28, 1963, 101–108); M. Šalingová, *Z problematiky historickej štylistiky* (Litteraria 8, 1965, 5–23); táže, *Štruktúra textu epickej prózy* (Litteraria 5, 1962, 64–84); táže, *Základné problémy jazykového štýlu umeleckej literatúry* (SL 9, 1962, 195–206); táže, *K riešeniu vzťahu medzi obsahom a jazykom v umeleckom diele* (Čs. rusistika 6, 1961, 234–237).

[20] L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960.

[20a] Porov. diskusný príspevok F. Miku, *O spolupráci literárnej vedy a jazykovedy pri výskume literárneho diela* (*Jazyk a umelecké dielo*, 204–209; tam pozri aj ďalšie diskusné príspevky).

V posledných rokoch sa jazykovedná štylistika dostávala častejšie aj k individuálnemu riešeniu teoretických a pedagogických otázok štýlu.[21] Treba tu ďalej spomenúť rozšírenú štúdiu M. Ivanovej-Šalingovej o Kalinčiakovi vydanú ako samostatnú publikáciu pod názvom *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy* (Bratislava 1964) a jej monografickú prácu *Hľadanie výrazu (O štýle súčasnej prózy pre mládež*, Bratislava 1964), ktorá je venovaná charakteristike jednotlivých diel i celkovej situácii v súčasnej próze pre mládež. Významná je aj monografia *Kompozícia jazykového prejavu* od J. Mistríka.[22]

Z podnetov jazykovednej štylistiky sa zrodil štatistický výskum štýlu,[4] ktorý dnes reprezentuje hlavne J. Mistrík.[23] Jeho štúdie znamenajú nové obdobie v skúmaní formálnych ukazovateľov štýlu.

Svoje ovocie prinieslo jazykovedné štylistické bádanie aj pri výskume ostatných štýlov. Hlavné miesto tu zaujímajú predovšetkým početné štúdie J. Horeckého o vedeckom a novinárskom štýle.[24] Hovorovému štýlu venovali fundo-

[21] Okrem prác cit. v pozn. 19 pozri aj F. Miko, *Poznámky k vývinu slohu dieťaťa a niektoré problémy metodiky slohovej výchovy* (Zborník FF VŠP v Prešove 1, Bratislava 1957, 75–95); tenže, *Hybné sily slohovej praxe* (Zborník FF VŠP v Prešove 2, Bratislava 1958, 132–149); pozri ďalej aj metodické články v Slovenskom jazyku a literatúre v škole od E. Paulinyho, F. Miku, M. Šalingovej, J. Mihála, M. Hayekovej, J. Oravca; I. Plintoviča, J. Holého, A. Fischerovej-Šebestovej a i.

[22] Bratislava 1968.

[23] J. Mistrík, *Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu* (JČ 17, 1966, 113–120); tenže, *Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii* (SR 32, 1967, 78–82); tenže, *Zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov* (SR 32, 1967, 210–215); tenže, *Meranie zrozumiteľnosti prehovoru* (SR 33, 1967, 171–178); tenže, *Predpony ako parametre štýlov* (SR 33, 1968, 292–296); pozri ďalej F. Miko, *Rytmus v próze* (Litteraria 6, 1963, 5–61); tenže (spolu s G. Černým), *Veľká stavba a rytmus v próze* (Litteraria 11, 1968, 267–296); tenže, *Distribúcia pádov a jej dosah pre kompozíciu a štýl* (JŠ 5, Bratislava 1960, 7–28); J. Mlacek, *O frekvencii jazykových prostriedkov a o jej štylistickej platnosti* (SR 30, 1965, 330–335); tenže, *K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií v slovenčine* (SR 30, 1965, 215–219); J. Horecký, *Štylisticko-štatistické hodnoty jednej básnickej zbierky* (JŠ 8, 1965, 71–84); G. Altmann – R. Štukovský, *Analýza náhleho klimaxu* (Litteraria 6, 1963, 62–72); F. Straus, *K rytmickej funkcii rýmu a eufónie v poézii I. Krasku* (SL 13, 1966, 349–360); tenže, *Poznámky k metódam výskumu slovenského verša* (SL 14, 1967, 11–43); F. Straus – J. Sabol, *Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii* (Litteraria 15, 1968, 81–198); tíže, *K výskumu a interpretácii slovenského sylabotónickeho verša* (SL 15, 1968, 243–249); tíže, *Rhytmische Äquivalente beim Übersetzen der Poesie aus dem Russischen ins Slowakische* (zb. *O medziliterárnych vzťahoch*, Bratislava 1968, 179–192); J. Sabol, *Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie* (JČ 17, 1966, 13–25); R. Štukovský – G. Altmann, *Fonická povaha slovenského rýmu* (Litteraria 7, 1964, 65–80); a i.

[24] J. Horecký, *K štylistickej povahe odseku* (SON 3, 1955, 161–167); tenže, *Slovenčina vo vedeckých prácach* (Naša veda 4, 1957, 289–291); tenže, *Stavba vety v odbornom štýle* (Naša veda 4, 1957, 495–493); tenže, *Poriadok slov v odbornom štýle* (Naša veda 5, 1958, 75–77); tenže, *Slohové druhy v odbornom štýle* (Naša veda 5, 1958, 173–176); tenže, *Stavba odseku v odbornom štýle* (Naša veda 5, 1958, 223–226); tenže, *K jazykovej stránke tabuliek* (SON 5, 1957, 321–328); tenže, *Výstavba textu k obrázkom* (SON 8, 1960, 353–358); tenže, *Terminológia v odbornom štýle* (Naša veda 4, 1957, 450–452); L. Novák, *Štylistické poznámky k nadpisom v Gregorovej Mluvnici spisovné slovenštiny* (zb. *Rodné zemi*, Brno 1958, 262–268); k novinárskemu štýlu pozri J. Horecký, *O reči novinárskych útvarov SNN* (zb. *Otázky novinárstva*, Martin 1959, 237–241); tenže, *Jazyk v novinách* (rotapr., Bratislava 1957); tenže, *O jazyku našej tlače* (SR 24, 1959, 65–72); tenže, *Obrazné prvky v publicistickom štýle Ľ. Štúra* (SR 21, 1956, 238–240); tenže, *O jazyku novinárskych útvarov* (SR 20, 1955, 80–86); Š. Peciar, *Zdroje obohacovania novinár-*

vanú pozornosť V. Uhlár, M. Ivanová-Šalingová a Š. Peciar.[25] Pozornosti sa dostalo aj štylistike rozhlasového prejavu.[26]

Medzitým od polovice päťdesiatych rokov znovu ožíva štrukturalistická línia štylistického výskumu. Je metodologicky menej deklaratívna, no dôsledne empiricky orientovaná a teoreticky prierazná. Reprezentujú ju štúdie O. Čepana, V. Turčányho a J. Nogeho.[27] Práce tejto výskumnej línie sa sústreďujú hlavne okolo časopisov Slovenská literatúra, Slovenské pohľady a okolo periodického zborníka Litteraria.

Z tejto výskumnej línie sa rodí snaha organicky spájať lingvistický a literárnovedný aspekt pri výskume literárneho diela, a to so zachovaním špecifickosti obidvoch aspektov, ako aj celostného rázu literárneho diela. Jednu odnož tejto komplementárnej línie predstavuje výrazová koncepcia štýlu, ako ju rozpracúva F. Miko.[28] Vychádzajúc zo štrukturalizmu, Miko dôsledne doťahuje funkčný aspekt do detailnej analýzy. Predpokladá pritom kategoriálne výrazové hodnoty jazykových a tematických prvkov, ktoré tvoria systém. Štýl je podľa neho jedinečná a súčasne i viac alebo menej typizovaná dynamická kon-

---

skej reči (SR 20, 1955, 82—88); J. Mistrík, *K jazyku a štýlu reportáže* (SR 18, 1963, 143—155).

[25] Š. Peciar, *Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny* (JŠ 8, 1965, 42—70); M. Ivanová-Šalingová, *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny* (JŠ 7, 1963, 117—133).

[26] J. Mistrík, *Intonácia rozhlasovej reči* (Bratislava 1961); *O štylistike a štýloch rozhlasového prejavu* (cykl., Bratislava 1965; autori J. Horecký, J. Mistrík, F. Miko, R. Lesňák).

[27] K nim sa pridružujú ďalší autori: V. Kochol, S. Šmatlák, N. Krausová, J. Brezina, M. Tomčík, J. Števček, K. Tomiš, V. Marčok, A. Bagin a i. Pozri napr. V. Kochol, *Problém jazyka a štýlu v slovesnom umení* (LHS 10, 1953, 280—303); tenže, *Poézia štúrovcov* (Bratislava 1955); tenže, *Poézia Sama Chalupku* (SL 2, 1955, 3—24); S. Šmatlák, *Kukučínova novela Mladé letá* (LHS 10, 1953, 60—90); tenže, *Príspevok k štýlu slovenského literárneho realizmu* (zb. *Timrava v kritike a spomienkach*, 663—675); tenže, *Poézia Ivana Krasku* (Litteraria 3, 1960, 133—246); O. Čepan, *Štýl Vajanského prózy* (SL 5, 1958, 385—427); tenže, *Kukučín a tradícia poromantickej prózy* (zb. *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*, 95—129); tenže, *Próza medzi romantizmom a realizmom* (SL 3, 1956, 17—36); tenže, *Timrava a metóda literárneho realizmu* (zb. *Timrava v kritike a spomienkach*, 747—816); tenže, *Jazykové predpoklady montáže v poézii* (Litteraria 9, 1966, 43—72); tenže, *K typológii literárnych smerov* (Litteraria 7, 1964, 116—131); J. Noge, *K poézii Andreja Plávku* (SP 69, 1953, 969—981); tenže, *Umelecké prostriedky Timravinej dedinskej prózy* (SL 3, 1956, 253—311); tenže, *Kukučínov Neprebudený* (JŠ 5, 1960, 153—175); tenže, *Prvky umeleckej prózy v slovenskej literatúre predklasicistického obdobia* (SL 15, 1968, 321—331); tenže, *Kukučínova próza* (Litteraria 1, 1958, 201—332); V. Turčány, *Rým a metrum* (Litteraria 8, 1965, 76—155); tenže, *Rým v poetizme* (Litteraria 9, 1966, 73—135); tenže, *Z dejín slovenského rýmu* (Litteraria 7, 1964, 5—64); J. Števček, *Štruktúra kapitoly v modernom slovenskom románe* (Litteraria 9, 1966, 136—164); tenže, *Expresionistické črty Gráfovej prózy* (SP 82, 1966, 61—72); J. Brezina, *Princípy organizácie voľného verša Rudolfa Fabryho* (SL 15, 1968, 129—157); M. Tomčík, *Vzťah estetickej funkcie k mimoestetickým funkciám v slovenskej poprevratovej literatúre* (SL 15, 1968, 433—444); A. Šebestová, *K poetike lyrizovanej prózy* (Litteraria 7, 1964, 211—222); V. Šabík, *Chrobákova novela Drak sa vracia* (Litteraria 7, 1964, 223—240); K. Tomiš, *Hečkov román Červené víno* (Litteraria 7, 1964, 241—277); A. Popovič, *Preklad a výraz* (Bratislava 1968); a. i. Pozri i publikáciu *O interpretácii umeleckého textu* (Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre, Bratislava 1968; domáci autori: S. Šmatlák, P. Winzer, A. Bagin, A. Popovič, P. Plutko, J. Ružička, F. Miko, J. Kopál).

[28] Pozri súbor jeho štúdií *Estetika výrazu, Teória výrazu a štýl* (Bratislava 1969).

figurácia istých výrazových vlastností v prejavoch určitej komunikačnej oblasti. Estetická funkcia vyplýva podľa Miku z kontrastu výrazu a z estetickej miery výrazu. Aktualizácia (variabilita výrazu) má zaisťovať iba sviežosť, živosť kontrastu a jeho estetickej miery. Lyriku odvodzuje Miko z epiky a to pomocou pojmu hatený sujet. Miko sa v súhlase so svojou koncepciou vracia k štyrom základným štýlom, ako ich r. 1946 v svojej prvej klasifikácii rozlíšil E. Pauliny.

Po päťdesiatich rokoch svojho vývinu sa dostala slovenská štylistika na solídnu vedeckú úroveň. Plne rešpektuje rovinu faktov ako východisko výskumu a usiluje sa o plánovité budovanie teoretického zovšeobecnenia. Dobre využíva pokrokovú domácu tradíciu štrukturalizmu a začína ju kriticky prehodnocovať a konfrontovať so svetovým výskumom. Bolo by však užitočné, aby sa metodologicky ostrejšie vyhranila a diferencovala. Jej hlavná úloha — poznať detailne celé štylistické bohatstvo, uložené v krásnej literatúre, v súčasnej vedeckej, odbornej, časopiseckej a žurnalistickej tvorbe a v hovorovom štýle a dať tomuto poznaniu ucelenú systémovú podobu — stojí ešte pred ňou. Túto prácu môže zvládnuť len veľký kolektív bádateľov. Je isté, že lingvistický a literárnovedný aspekt si budú v tejto úlohe konkurovať, i to, že táto konkurencia nebude štylistike na škodu.

Štefan Peciar

TVORENIE A KVANTITA PREDPONOVÝCH SUBSTANTÍV V SLOVENČINE

Základné slovotvorné postupy, ktorými sa v slovenčine tvoria predponové substantíva, ako i základné slovotvorné typy týchto substantív poznáme najmä zásluhou prác J. Horeckého.[1] Otázkou kvantity predponových substantív sa zaoberal J. Štolc.[2] Na základe materiálu, ktorý poskytuje *Slovník slovenského jazyka,* možno podať oveľa presnejší a de-

[1] Sú to predovšetkým jeho dve knižné práce *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959 (o predponových substantívach sa autor zmieňuje na viacerých miestach, napr. na str. 42—43, 69, 98, 111—112, 114—115, 122—123, 130—131, 137—138, 140 a i.) a *Morfematická štruktúra slovenčiny,* Bratislava 1964 (pozri najmä kapitolu *Predponové derivačné morfémy,* str. 68—78, ďalej v kapitole *Substantívne korenné morfémy,* str. 61 a kapitolu *Slovesné korenné morfémy,* str. 83—84). Pozri i jeho štúdiu *Gramatické prvky pri tvorení slov,* Slovenská reč 23, 1958, 267—272, najmä 269—271.

[2] Jeho diskusný príspevok *Kvantita predpôn v deminutívach* (Slovenská reč 18, 1952—1953, 413—415) obsahuje rozličné nepresnosti v ponímaní slovotvorných typov. — L. Dvonč venoval pozornosť kvantite predponových substantív v súvislosti s otázkou porušovania rytmického zákona v monografii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955 (v kapitole *Porušovanie rytmického zákona pri predponách,* c. d., str. 68—77). — O významových odtieňkoch a o kvantite predpony *pri-/prí-* písala K. Habovštiaková v príspevku *Tvorenie slov predponou* pri-/prí- *v spisovnej slovenčine,* SON 5, 1957, 257—265.

tailnejší opis slovotvorných typov i kvantitatívnych pomerov predponových substantív, ako to urobili citovaní autori. V tomto príspevku si bližšie povšimneme iba tie typy, ktoré sú zaujímavé z hľadiska kvantity.

Spomenutí autori uviedli viaceré slovotvorné typy podstatných mien, v ktorých — na rozdiel od slovies — predpony majú dlhú samohlásku. Predlžujú sa však iba niektoré jednoslabičné predpony zakončené samohláskou: *na-, za-, pri-, vy-, u-;* menej dôsledne sa predlžuje predpona *pre-* a zriedka predpony *do-* a *po-*. Predpona *sú-* je vždy dlhá okrem slov *sused, suseda* a ich odvodenín. Nepredlžujú sa predpony *o-, zo-*, predpony zakončené spoluhláskou: *bez-, ob-, od-, nad-, pod-, pred-, roz-*, a ich dvojslabičné varianty typu *obo-, nado-, rozo-* a napokon dvojslabičné predpony typu *mimo-, proti-, spolu-*.

Predpony *na-, za-, pri-, vy-, u-* sa predlžujú úplne pravidelne vo viacerých slovotvorných typoch. Sú to tieto typy:

I. v mužskom rode:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony

a) s dejovým významom: nácvik, náčuv, náhrev, nájazd, nákup, nálet, náraz, nárek, nástup, nátlak, nával, návod, návrat, náznak ...; zábeh, záblesk, zácvik, záhrev, záchvat, záchvev, zájazd, zákaz, záklon, zákos, zákrok, zápal, zálety *pomn.*, zápis, zásah, záskok, zášvih, záťah, zátvor, zával, závan, zážih ...; príhon, príchod, príhovor, príkaz, príklep, príklon, prílet, prílev, príraz, prísev, prískok, prístup, prísun, prívoz, prívrat ...; výbeh, výboj, výbrus, výbuch, výcvik, výdaj (vydávanie — k *vydať/vydávať*), ale *vydaj* (vydatie — k *vydať sa*), výdych, výklon, výkop, výkrik, výkrm, výkrop, výkrut, výkup, výlom, výlov, výmaz, výmlat, výpad, výpredaj, výplach/výplak, výsev, výskok, výskum, výskyt, výsluch, výsmech, výstrel, výstup, výšvih, výter, výtok, vývoz, výzvedy *pomn.*...; údiv, úhyb, úklon, úľak, únik, únos, úskok, úsmech, úsmev, ústrk, ústup, úsvit, útek, útlak, útok, úžas ...;

b) s významom výsledku deja (s viacerými jemnými odtienkami): nárt, nákres, nárys, nádoj, náklad, nález, námet, nános, náplav, nápis, násyp, návej, návin, návoz ...; zábor, zábrus, záder, záhyb, zákal, zákopy *mn. č.*, zákres, zánet, zánik, zápočet, zárez, zástrih, závej, závin, záznam ...; prídel, príliv, prípis ...; výbor, výdoj, výjav, výkal, výkon, výkres, výkroj, výkvet, výkyp, výluh, výmer, výmet, výnos, výpar, výpis, výplet, výpočet, výrez, výron, výsek, výstrih, výštep, výtlak, výtrus, výtvor, vývar ...; účes, úpal ...;

c) s významom prostriedku: náhon, nápoj, námok, náter, nástroj, návlaky *mn. č.*, návoj ...; zábal, záchod, záchyt, záklop, zákop, zákrov, zákvas, záloh, zámok, zásyp, zátvor, záves, závoj ...; príbor, príklop, príkrm, prípoj, príprah, prístroj ...; výpust, výstroj, výťah *(lift)* ...; úbor, ústroj *(obliečenie)* ...;

d) s významom miesta, na ktorom sa koná (konáva) alebo konal nejaký dej: nátoň ...; záčin, záhon, záliv, západ, zárub, zásek, zátin ...; prístav, prístup (napr. do mesta) ...; výčap, výfuk, východ, výmoľ/výmoľa *ž.*, výrub (v stavebníctve), výstup (napr. v autobuse), vývod ...; úkryt, úplaz, úpust, úšust, útes, úvoz, úvrat ...;

e) s abstraktným významom rozličných odtienkov: nábeh, nábor, ná-

dych, náhľad, námet, nápad, nápor, nárok, náskok, návod, návrh, návyk, náznak . . .; zákaz, zákrok, zámer, záujem, záver, závet . . .; príbeh, príjem, príkaz, príklad, prípad, prísľub, prívet . . .; výber, výkvet, výmer, výmysel, výnos, výplod. výraz, výrok, vývin, vývoj, význam, výzor . . .; údaj, údel, úkaz, úkon, úmor, úmysel, úspech, úvod . . .;[3]

2. deverbatíva utvorené príponou *-(o)k* alebo jej rozšíreným variantom *-t(o)k* alebo *-v(o)k* (s podobnými významovými odtienkami ako pri deverbatívach bez prípony):

nábytok, náčrtok, nákovok, nálepok, náliatok *hut.*, nástavok, návalok, návažok; následok . . .; záčinok, záklenok, zákrpok, zákusok, zákvasok, zálomok, zámotok, zámrazok, zápinok, zápisok, záprdok, zárobok, zárodok, záševok, zátinok, záväzok, závdavok, závesok; zážitok, zármutok . . .; príbytok, príčesok, prídavok, príchovok, prílepok, prímesok, prímrazok, prípisok, prípitok, príplatok, príplodok, prírastok, príspevok, prístavok, príškvarok, príštipok, prívarok, príväzok, prívesok . . .; sem patria aj gramatické termíny *prísudok, prívlastok, prístavok,* hoci ide o kalky z latinčiny; výbežok, výcudky *mn. č.*, výčnelok, výdavok, výdobytok, výduvok, výhonok, výklenok, výkopok, výkovok, výkrojok, výlisok, výlučok, výlupok, výmlatok, výňatok, výpalky *pomn.*, výplatok, výplavok, výplnok, výpotok, výpražok, výpustok, výrastok, výrezok, výrobok, výstrelok, výstrižok, výstupok, výťažok, výtlačok, vývarok, vývratok, výžinok . . .; úbytok, účinok, úlomok, úlovok, úhrabky *mn. č.*, úplatok, úpadok, úrezok, úryvok, ústrižok, ústupok, úsudok, úsmešok, úškľabok, úškrnok, úštipok, útržok, útulok, úväzok, úžitok . . .;[4]

3. denominatíva utvorené príponou *-(o)k* z predložkových spojení alebo prefixálno-sufixálnym postupom (s významom prostriedku alebo miesta):

náhlavok, náhrobok, náhubok, náprstok, náramok, nátrubok, náustok . . .; záosok, zápecok, zátylok . . .; prídomok, prípecok, prístenok, prístrešok . . .; predpony *vý-, ú-* sa v tejto skupine substantív neuplatňujú;

4. denominatíva utvorené z predložkových spojení príponou *-ník* s rozličnou onomaziologickou štruktúrou, a to:

a) mená o s ô b: náčelník, nádenník, nádvorník, námestník, námorník . . .; zápecník, závozník . . .;

b) mená v e c í (prostriedkov a zariadení): nábrušník, náhrdelník, náhrudník, nákolenník, nákrčník, nálaketník, nánožník, náplecník, náramenník, náustník, nárožník, nástrešník; nezreteľnú motiváciu má botanický názov *náprstník;* zákolesník, zákosník . . .;[5]

5. deverbatíva utvorené príponou *-ník:*

a) mená v e c í s významom prostriedku (ide zväčša o mená nástrojov alebo prístrojov): náložník, nárazník, násypník, návrtník; sem by sme zaradili i botanický názov *nátržník,* i keď jeho motivácia nie je celkom zreteľná . . .; záhlbník, zápustník, závesník, zákvasník (môže byť motivované aj deverbatívnym

---

[3] Pozoruhodná je kvantita výrazov *vynález, uzáver* s dvoma predponami. Dĺžku tu strháva na seba druhá predpona (pravda, iba taká predpona, ktorá sa pravidelne zdlžuje; porov. *výdobytok*).

[4] Veľmi zriedkavé sú deverbatíva s významom prostriedku utvorené príponou *-ec* a zdĺžením predpony. Sú to iba výrazy *násadec, nástavec, násypec* a *záražec.* (Porov. m ô j príspevok *Kvantita substantív na -ec,* SR 34, 1969, 28.)

[5] Zdanlivou výnimkou čo do kvantity predpony je anatomický termín *prisemenník.* V skutočnosti tu však ide o iný slovotvorný typ: o predsunutie predpony *pri-* pred substantívum *semenník,* teda nejde o príponové, ale o predponové tvorenie.

substantívom *zákvas* i adjektívom *zákvasný*); zápisník . . .;[6] príložník (motivované aj deverbatívnym adjektívom *príložný*). . . ; výhlbník, výklopník, výložník, výstružník, výžľabník (druh hoblíka); analogicky sú utvorené technické termíny *výhrubník, výmenník* (motivované aj dejovým menom *výmena*), *výparník, výzorník;* sem patrí aj termín *výťažník* (druh rybníka); podobné termíny *výstredník* a *úbežník* sú odvodené od adjektív *výstredný* (excentrický), resp. *úbežný* príponou *-ík*.

b) mená o s ô b s činiteľským významom: nápadník, následník[7] (ale *nasledovník* má krátku predponu), nástupník . . .;[8] zákazník (v súčasnej slovenčine nemá zreteľnú onomaziologickú štruktúru; súvisí so slovesom *zakázať*, ktoré malo v staršom jazyku aj význam „objednať, rozkázať"; porov. star. *zakazáč*) . . .; príkazník (je motivované aj dejovým podstatným menom *príkaz*), prístupník (môže byť motivované aj dejovým menom *prístupky*), prížívník (motivované aj deverbatívnym adjektívom *prížívný*) . . .;[9]

II. v ž e n s k o m r o d e:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony

A. zakončené na *-a*:

a) s d e j o v ý m významom: náhrada, nákaza, námaha, námraza, nápodoba, náprava, nástraha, náuka . . .; zábava, zábezpeka, zábrana, záhuba, záchova, záchrana, záloha, záľuba, zámena, zámlka, zápara, zápeka, záplava, záruka, zásľuby *pomn.*, zásnuby *pomn.*, záštita, zátopa, závlaha . . .; príhoda, príkrasa, príprava, prísaha, prízdoba . . .; výhra, výhrada, výchova, výkruta, výluka, výmena, výmera, výplata, výprava, výroba, výstava, výuka, výzdoba, výzva, výživa . . .; úhrada, úľava, úľuba, únava, úprava, úroda, úschova, úspora, útecha, útrapa, útrata, úvaha . . .;

b) s významom p r o s t r i e d k u: nákova, násada, návnada . . .; záclona, záplata, záprava (kvasnice), zátarasa, závora . . .; príloha, prípona (gram. termín), príruba, prísada . . .; výbava, výdreva, výveva . . .; uzávera . . .;

c) s významom m i e s t a: zákľuka, záhrada, zákruta, záprava (záčin, priečinok), záruba, zátoka . . .;

d) s a b s t r a k t n ý m významom rozličných odtienkov: náhoda, nálada; nezreteľnú onomaziologickú štruktúru majú: *záhada, zásada . . .; výhoda, výsada, výstraha . . .; úhona, úloha, úmera, úžera . . .;* krátku predponu *u-* má výnimočne slovo *ujma* (asi z hláskoslovných príčin);

B. zakončené na spoluhlásku (zriedkavý typ):

a) s d e j o v ý m významom: nátrž, návesť, zádrž, výdrž, výpomoc, prípomoc, výpoveď . . .;

---

[6] Môže byť motivované aj deverbatívom *zápis*. Podobný výraz *náčrtník* je zrejme odvodený od dejového substantíva *náčrt*.

[7] J. H o r e c k ý (*Slovotvorná sústava slovenčiny*, str. 82) odvodzuje výrazy tohto typu od deverbatívnych podstatných mien. Vo viacerých menách osôb tohto typu je motivácia dejovým substantívom alebo adjektívom očividná (porov. napr. *náhradník, záletník, záložník, záškodník, výčapník, výletník, výmyselník, výskumník, úžerník* — kvantita predpony je tu zhodná s kvantitou základných slov), ale sotva to možno predpokladať o výrazoch *nápadník* (v súčasnom jazyku nemá zreteľnú onomaziologickú štruktúru) a *následník*.

[8] Neujal sa výraz *nášľapník*, ktorý uvádza Kálal ako ekvivalent čes. *nohsled*.

[9] O kvantite činiteľských mien s príponou *-ca* pozri m o j u štúdiu *Tvorenie a kvantita slovenských činiteľských mien s príponou* -ca *v porovnaní s češtinou*, SR 32, 1967, 257–266.

b) s významom prostriedku: nádrž, nálož, náplň, záhať, zápraž, prímes, výplň, výstuž, výzbroj, újesť ...;

c) s významom miesta: zátoč, zátoň, úvrať; zápač (s nejasnou onomaziologickou štruktúrou) ...;

d) s významom výsledku deja: záťaž, príťaž; výťaž, úseč ...; rovnakú kvantitu má denominatívum *príchuť;*

2. dejové mená (deverbatíva) s príponou *-ba* (zriedkavý typ): nástavba, zástavba, prístavba, výstavba, výslužba, údržba, staršie výučba;

3. Dlhú predponu *ná-, zá-, prí-, vý-, ú-,* v zhode s dejovými menami majú aj názvy miesta utvorené príponou *-ňa* od predponových dejových mien alebo od predponových slovies: *nákres — nákresňa; nárys — nárysňa, nakupovať — nákup — nákupňa, nalievať — nálevňa;* podobne: *základňa, záložňa, zárubňa, prípravňa,*[10] *výdajňa, výťučňa, výhrevňa, výhybňa, výchovňa, výkrmňa, výpravňa, výrobňa, výstrelňa, úpravňa, úschovňa, útulňa.*

4. Dlhú, resp. zdĺženú predponu majú ďalej denominatíva i deverbatíva s príponou *-nica (-ica),* zväčša mená prostriedku alebo abstraktá: a) denominatíva (utvorené spravidla z predložkových spojení, z dejových mien alebo z dejových adjektív): nákolenica, náramnica, nárožnica, náušnica, záušnica, príušnica *anat.* (k adj. *príušný*); námernica; záhumenica/-mnica, základnica, zápisnica, závesnica, zápalnica, závitnica, výtrusnica, úkosnica, úpadnica, úpätnica, úbežnica, staršie zábavnica; b) deverbatíva (zriedkavejšie): *náličnica* (maska), *úplavica,* staršie *úložnica* (týfus), *nátržnica* bot. (s nejasnou motiváciou).

5. Oveľa komplikovanejšie sú kvantitatívne pomery pri deverbatívach s príponou *-ka.* Existujú tu tri typy čo do rozloženia kvantity. Najproduktívnejší je typ so zdĺženou predponou a s krátkou alebo skrátenou koreňovou morfémou.

a) mená prostriedku: nábojka, nádržka,[11] náhradka, nálepka, náložka, náponka, násadka, násoska, nástrčka, násypka, náveska, návlačka, návodka; rozšírenú príponu *-tka* majú *návitka, návratka* ...; zádržka, záchlopka, záklopka, záchytka, zákovka, zákrovka, zákvaska/zákvasok *m.,* zálepka, záložka, západka, zápalka, zápinka, zápražka, zásmažka, zápustka, zástrčka, zásuvka, zásypka, zátrepka, závarka, závlačka ...; sem možno zaradiť i názov rastliny *nezábudka* (v nárečiach i *nezabúdka*) ...; prídržka, príchytka, príklonka, príložka, prípinka/prípinok *m.,* prípojka, príponka, prísavka, príučka/príučok *m.* ...; výbojka, výdajka, výhybka, výlevka, výpravka, výtyčka, vývodka, vývojka, vývrtka (nástroj), výchytka ...; úchytka, úpinka, úponka, útinka ...;

b) dejové mená: nátlačka *poľov.,* zábavka, záderka, zádrapka, záhaľka, zájedka, zákazka, základka, zánožka, zápletka ...; príkupka, prístelka *ban.*; výčitka, výhovorka, výkrutka, vývrtka, výpalka *hut. slang* ...;

c) mená výsledku deja: nášivka, výchylka, výložka, výpožička, výpustka, výslužba, výstrelka, výšivka, výveska, úchylka, úsečka ...;

[10] SSJ označuje formu *prípravňa* ako zriedkavú. Za bežnejšiu sa pokladá forma *prípravovňa.* Ale kvantita predpôn v útvaroch na *-ovňa* nie je celkom jednotná. SSJ zaznamenáva s dĺžkou ešte *vývarovňa* (čes. *vyvařovna*), ale *vyšetrovňa, zapisovňa, ubytovňa.* J. Horecký (c. d., 127) uvádza okrem toho *prírezovňa* a *nápravovňa* (z Loosa).

[11] SSJ pokladá formu *nádržka* za zdrobneninu k *nádrž.* Zo slovotvorného hľadiska tu však nejde o deminutívnu príponu *-ka,* i keď *nádržka* je obyčajne menšia nádrž. Skôr forma *nádrž* mohla vzniknúť sekundárne z *nádržka* „odseknutím" prípony *-ka.*

d) abstraktá: prípustka, výnimka . . .;

e) *výsypka* (meno miesta); *výberka* (druh pošt. zásielky; meno nositeľa vlastnosti);

f) rovnakú kvantitu majú hovorové výrazy typu *záchranka, prípravka, úderka* (deverbatíva), *nástenka, príručka* (denominatíva), ďalej termíny *zákožka* zool., *zásnežka* dopr., *príslovka* gram., *zápästka* (denominatíva).

Menej produktívny je typ s krátkou predponou a so zachovaním dĺžky v základovej (spravidla koreňovej) morféme (najčastejšie ide o morfémy so samohláskou *á*). Aj túto skupinu tvoria najmä mená prostriedku, mená výsledku deja a dejové mená. V prevažnej väčšine z nich je kvantita pevne ustálená, ale v jednotlivých prípadoch sa kvantita vo vývine jazyka menila, alebo je dosiaľ kolísanie v bežne hovorených prejavoch. Patria sem tieto výrazy:

prihláška, vyhláška (zhodne s *ohláška*), *nahrávka, prihrávka* (zhodne s *do-, rozo-, prehrávka*), *narážka, zarážka, prirážka, vyrážka, urážka* (zhodne s *po-, z-, pred-, pod-rážka*), *zachádzka, vychádzka* (zhodne s *do-, pre-, obchádzka*), *navážka, zavážka, vyvážka* (zhodne s *do-, od-, pre-, roz-, z-vážka*), *vyhrážka* (dej), *ukážka* (zhodne s *prekážka*), *natáčka, zatáčka,*[12] *vytáčka* (zhodne s *otáčka*), *nakládka* (SSJ neuvádza), *vykládka* (zhodne s *pre-, s-kládka*), *nahádzka, zahádzka, vypchávka, upchávka, vyvárka* (dej), ale *závarka* (prostriedok), *nadávka,*[13] *zadávka* (zhodne s *do-, odovz-dávka*), *priznávka, zastávka*[14] (zhodne s *pre-, ob-stávka*), *vyprávka, vykonávka, vykopávka, vyorávka, prihovárka, nahovárky* pomn.; *vysviacka* (zhodne s *posviacka*), *vyhliadka* (zhodne s *prehliadka*), *prikrývka* (zhodne s *pokrývka*), *pribierka* (zhodne s *do-, pre-, z-, odo-bierka*), *pripomienka, napomienka, upomienka* (zhodne s *roz-, s-pomienka*), *vytierka, utierka, priodievka, vymurovka/-ávka.*

Najmenej produktívny je novší typ s dvoma dĺžkami: so zdĺženou predponou a s dlhou koreňovou morfémou. Patrí sem iba veľmi obmedzený počet výrazov: *nádielka, námietka, zámienka, zásielka, závierka*[15] (rovnakú kvantitu má i *uzávierka* s dvoma predponami), novšie termíny *nátierka* (proti *vytierka, utierka*), *zálievka;* SSJ uvádza ešte krajový výraz *nádievka* (= plnka) a zriedkavé výrazy *návliečka* (= obliečka, návlečka) a *zástierka* (= záclona, závoj); izolovaný je výraz *prípoviedka* (podľa SSJ zried. i *pripoviedka*).

III. v strednom rode:

výrazy na *-ie* (takmer všetko denominatíva) bez osobitnej slovotvornej prípony

a) utvorené z predložkových spojení (zväčša mená miesta):

nábrežie, nádvorie, náhrdlie, nákončie, námestie, nárožie, náručie/náruč *ž.*, násilie, návetrie, návidlie, návršie . . .; zábradlie, zábrežie, zádomie, zádverie, zádvorie, záhatie, záhlavie, záhorie (Záhorie), záhrobie, záhumnie, zákulisie,

[12] V bežnej reči sa často vyslovuje *zátačka* (podľa *zákruta*).

[13] *Pravidlá* z r. 1931 a 1940 mali podobu *nádavka.*

[14] V bežnej reči sa často vyskytuje podoba *zástavka,* ale v spisovnom jazyku sa rozlišuje *zastávka* od *zástavky* (= zdrob. k *zástava*).

[15] Je pozoruhodné, že všetky tieto výrazy majú v koreňovej morféme dvojhlásku *ie.* — J. Štolc (c. p., 415) pokladá výrazy tohto typu za prevzatia z češtiny, keďže sa v nich nezachováva rytmický zákon. To nezodpovedá skutočnosti, lebo v češtine majú všetky uvedené výrazy inú kvantitu ako v slovenčine: *námitka, záminka, zásilka, závěrka, nádivka,* ale *nadílka.* Inú kvantitu ako slovenčina má čeština aj v niekoľkých iných predponových deverbatívach s príponou *-ka: zavářka, zahálka, zakázka, výpůjčka, uvozovky* (proti sloven. *závarka, záhaľka, zákazka, výpožička, úvodzovky*).

zákutie, zálaktie, zámedzie, zámorie, záňadrie, zápästie, zápolie, zápotočie, zápražie, záprstie, zástolie, zástrešie, zásvetie, Zátisie, zátišie, zátylie, závetie, závetrie, závodie, zázemie; záriečie, zátônie (s troma dĺžkami za sebou); prícestie, prídomie, prídoštie, prímenie/prímeno, prímorie, príslnie, príslovie, prístrešie, prízemie . . .;

b) utvorené z menných slovotvorných základov predponovopríponovým postupom alebo analógiou podľa typu a): prímerie, príročie, prítmie (s dvoma dĺžkami); výročie, výslnie, úbočie/úboč ž., údolie, úmorie, úpätie, úsilie, úskalie, úslnie, úslovie, ústranie, ústredie, ústrešie, úvetrie, úvodie, úvršie, úzadie, územie, úžľabie . . .;

c) s nezreteľnou onomaziologickou štruktúrou: náčinie, náradie, nárečie, návestie; záhrenie, záružlie, závažie; príčastie, príkorie (priekorie); úmrtie.

Vo viacerých slovotvorných typoch sa využíva aj predpona *sú-* (so všeobecným významom „spolu". Okrem slov so základom *sed-* (*sused, suseda/-ka, susedný, susedit', susedský, susedstvo* a ich ďalších odvodenín) je predpona *sú-* vždy dlhá, a to nielen v istých typoch podstatných a prídavných mien ako predpony *ná-, zá-, prí-, vý-, ú-*, ale aj v slovesách (porov. napr. *súcitit', súhlasit', súvisieť, súzvučať, súložit', súťažit'*). Nejde tu teda o predlžovanie predpony v istých slovotvorných typoch, ale o dlhú predponu *sú-*. Predpona *sú-* patrí medzi menej produktívne predpony. V rámci substantív sa využíva v týchto slovotvorných typoch:

I. v mužskom rode:

1. v deverbatívach bez slovotvornej prípony (zväčša dejové a výsledkové mená): *súbeh, súboj, súbor, súcit* (môže ísť aj o desubstantívum *sú-cit*), *súčet, súčin, súhlas, súhrn, súlad, súmrak, súpis, súsek, sústruh, sútok, súvis, súzvuk;*

2. v niekoľkých menách osôb rozličných slovotvorných typov: *súdruh, súper, súbežec, súrodenec, súverec; súbesedník, súčasník, súložník, súpútnik* (s dvoma dĺžkami);

II. v ženskom rode:

1. v deverbatívach bez slovotvornej prípony: a) zakončených na *-a: súhra, súprava, sústava, súvaha;* b) zakončených na spoluhlásku: *súlož, súťaž, sústrasť;*

2. v deverbatívach s príponou *-ka: súpiska, súteska, súzvučka;*

3. v iných slovotvorných typoch: *súčasť, súčiastka* (s dvoma dĺžkami), *súkrvica, súložnica;*

III. v strednom rode:

v denominatívach na *-ie: súhvezdie, súkvetie, súlodie, súosie, súostrovie, súplodie, súsošie, súštátie* (s troma dĺžkami), *sútyčie, súvetie, súvrstvie;* v deverbatíve *súžitie.*

Kvantita predpony *pre-/prie-* v slovotvorných typoch, o ktorých bola dosiaľ reč, nie je natoľko pravidelná ako kvantita predpôn *ná-, zá-, prí-, vý-, ú-, sú-*. Popri útvaroch so zdĺženou predponou *prie-* existuje zhruba rovnaký počet výrazov s predponou *pre-*. Pritom z hľadiska súčasného jazyka niet vyhranených kritérií, v ktorých prípadoch je zdĺžená predpona *prie-* a v ktorých nezdĺžená *pre-*. Vo väčšine výrazov je kvantita ustálená. Ale v niektorých slovách je dosiaľ kolísanie. Vo viacerých výrazoch sa rozdiel v predpone *pre-/prie-* využíva na rozlíšenie významu.

A. Výrazy so zdĺženou predponou *prie-*.

I. v mužskom rode:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony (s významovými odtienkami ako pri iných predponách):

priebeh (dejové meno), prieboj, prieduch, priehľad (dejové meno; iné je *prehľad*), priehon, priechod (meno miesta; iné je *prechod*); prieklep, priepis (kópia; iné je *preklep, prepis*), prielaz, prielez, prieliv (morská úžina; iné je *preliv*), prieloh, priemer, priemet (v geometrii; iné je *premet*), priemysel, prielom (trhlina, otvor vzniknutý prelomením; iné je *prelom*), priepad (vodohospodárske zariadenie; iné je *prepad*), priepich, prieplav, priepust, prieraz, prierez, priesek, prieskum, priesmyk, priestup (cez niečo, niečím; iné je *prestup*), priesvit, priesyp (sovok; iné je *presyp*), prieťah (dejové meno; iné je *preťah*), prietok, prietrh, prieval, prievan, prievlak, prievoz (meno miesta; iné je *prevoz*), priezor;

2. výrazy s príponou *-(o)k*: a) deverbatíva: priečinok, prielomok, priestupok, *zastar.* priepadok, prietlačok; b) denominatíva: priehlavok, prieramok;

3. deverbatíva s príponou *-ník*:

a) mená o s ô b s činiteľským významom: prieberník, priebojník, priekopník, priekrutník, priekupník/priekupec, priestupník, prievozník;

b) mená v e c í (prostriedku): priebojník (tech. nástroj), priekladník, priesečník;

c) mená n o s i t e ľ o v v l a s t n o s t i: prieložník (vták), prietržník (rastlina).

II. v ž e n s k o m r o d e:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony

a) zakončené na *-a*: priehrada, priehyba, priekopa, priekora/priekor *m.*, prieluka, prieluba, prieruba, prieprava, priesada, prievora; rovnakú kvantitu majú denominatíva *priehužva* a *prienoha*;

b) zakončené na spoluhlásku: priepasť, prietrž;

2. odvodeniny s príponou *-nica (-ica)*: priedušnica, priechovnica (druh rybníka), priesečnica;

3. deverbatíva s príponou *-ka:* prieduška, priechodka, priepustka, priesvitka, prietinka, prietržka; rovnakú kvantitu majú aj denominatíva *prieslinka* a *priešmačka/priesmažka*;

4. jednotlivé výrazy: priehlbeň/priehlbina, priekorizeň,[16]

III. v s t r e d n o m r o d e:

výrazy na *-ie*: priecestie, priečelie, priehrštie, prieklčie (zool. termín).

B. Výrazy s nezdĺženou predponou *pre-*.

I. v m u ž s k o m r o d e:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony:

prebeh *šport.*, prečin, predaj, prehľad (výsledok deja), prehmat, prehovor, prechmat, prechod (dejové meno: 1. pohyb, 2. zmena stavu), prejav, prejazd, preklad, preklep (výsledok deja), prekop, prekryt, prelet, preliv (v kaderníctve), prelom (dejové meno: 1. náhla zmena, zvrat; 2. časové rozhranie), prelud, premet (dejové meno), premyk *tel.*, prenájom, prenos, prepad (dejové meno i výsledok deja), prepal/-palok, prepis (dejové meno i výsledok deja), prepočet, preporod, prerod, prepych, prerub, presah, presev, preskok, prestoj, prestrel, pre-

[16] *Slovník slovenského jazyka* uvádza ešte *priedražina* nár., *priehršť/-hrsť* bás. (= priehrštie), *priestraň* bás., *priestranina* kniž. zastar. (= priestranstvo), *prietrhlina* zried. (skôr zastar.), *prievažinka* zried.

stup (dejové meno), presun, prešľap, prešvih, preťah (tel. termín), preteky, pretlak, pretras, preukaz, preväz, preves, prevod, prevoz (dejové meno), prevrat;

2. deverbatíva s príponou *-(o)k*: prebytok, preplatok, prestrelok, prevažok, prežitok;

3. deverbatíva s príponou *-ník/-ík*: a) mená osôb s činiteľským významom: prebehlík; b) mená nositeľov vlastnosti: prevlečník, prechodník (gram. termín);

II. v ženskom rode:

1. deverbatíva bez slovotvornej prípony

a) zakončené na *-a*: prehra, premena, prepona, preprava, prevaha, prevýchova (s dvoma predponami; druhá je zdĺžená; ide tu o dvojaký slovotvorný vzťah: k slovesu *prevychovať* a k substantívu *výchova*); krátku predponu má aj desubstantívum *presila*;

b) zakončené na spoluhlásku: pretlač;

2. deverbatíva s príponou *-ka*

a) s krátkou koreňovou morfémou: preglejka, preložka, prenoska, prestrelka, prešmyčka, prevodka (rovnako i *prevodovka* s rozšírenou príponou *-ovka*), prezuvky (so skrátenou koreňovou morfémou); krátku predponu má i meno osoby *prespanka*;

b) s dĺžkou pred príponou *-ka* (v koreňovej alebo inej morféme): prehánka, prehláska, prehrávka, prechádzka, prekárka, prekážka, prekládka, prekopávka, premávka, prenáška, preorávka, prerážka, prerezávka, prestávka, pretrhávka, pretvárka, preukážka, prevádzka, prevážka; prehliadka, prebierka, premienka, presievka, previerka, prevliečka, prerývka, prezývka;

3. deverbatíva s inými príponami *(-ba, -ňa, -nica)*: prestavba, predajňa, prechodnica.

Okrem výrazov s ustálenou zdĺženou predponou *prie-* a výrazov s ustálenou krátkou predponou *pre-* existuje niekoľko substantív, v ktorých je možná dvojaká podoba predpony *pre-/prie-* bez rozlíšenia významu. *Slovník slovenského jazyka* uvádza bez významového rozlíšenia tieto výrazy s variantnou predponou *pre-/prie-*: *predel/priedel* (variant *priedel* označuje SSJ ako zriedkavý), *prehyb/priehyb* (druhá podoba má podľa SSJ širšiu oblasť použitia), *prenik/prienik, prestrel/priestrel* (dejové meno; vo výsledkovom význame „otvor po prestrelení" je bežnejšie *priestrel*), *prešmyk/priešmyk* (napr. pôdy, hornín), *previs/prievis* (niečo previsnuté; ale v ekon. terminológii len *previs*), *prezvedy/priezvedy* pomn., staršie *pretlačok/prietlačok* (novšie *pretlač*); *prerva/prierva, prepačky/priepačky* pomn.[17]

Staršie znenia *prievrat, priehra, priemena, prieteky, priepadlina* ustúpili novším podobám *prevrat, prehra, premena, preteky, prepadlina*. SSJ osobitne upozorňuje na správne znenia *priehrada* (nie „prehrada"), *priestupok* (nie „prestupok"), ale *prebierka* (nie „prieberka").

Zdĺžená predpona *dô-* je pri tvorení podstatných mien ešte zriedkavejšia ako predpona *prie-*. Z maskulín majú zdĺženú predponu *dô-* tieto deverbatíva: *dôchov, dôkaz, dômysel, dôraz, dôvod, dôvtip; dôchodok, dôvažok;* staršie *dôstoj* (= dôstojnosť) a *dôpust/dôpusta* ž.; dubleta je vo výraze *dôdavok/dodavok*

[17] Okrem toho pri termíne *presyp* (= duna) SSJ uvádza v zátvorke ako zriedkavú aj formu *priesyp*.

ale len *dodatok*). Z feminín majú zdĺženú predponu *dô-* iba tri deverbatíva: *ôroba, dôvera* a *dôživeň*. Predponu *dô-* má aj denominatívum z predložkového spojenia *dônovie*.

Deverbatíva so zdĺženou predponou *pô-* sú veľmi zriedkavé: maskulína *pôoj, pôrod, pôvab, pôvod, pôžitok;* feminínum *pôžička*. Zo staršej vrstvy patria m výrazy *pôloh* (= lôžko rodičky), *pôložnica* (= šestonedieľka) a *pôjesť* jedlo).

Osobitné povšimnutie si zaslúži prastará zvláštnosť slovenčiny pri predpone *oz-/ráz-*. Základný variant tejto predpony znie v slovenčine (ako aj v iných ápadoslovanských jazykoch) *roz-*. V niektorých výrazoch starého pôvodu sa ak zachovalo znenie *ráz-* (s dlhou samohláskou *á*). Ide o tieto výrazy: *rázn*,[18] *rázsvit, rázštep/rozštep* (zried. i *rázštipec*), *rázvor, rázporok; rázsocha, ztoka, rázvora, rázvorka; rázcestie* (nár. i *rozcestie*), staršie i *rázputie* (= rázstie), *rázdelie* (= medza); ale *rozhranie, rozmedzie, rozvodie*. V dvoch vaantoch predpony *roz-/ráz-* sa v slovenčine zachovali stopy starých praslovanych intonačných a kvantitatívnych rozdielov.

S ohľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku nemôžeme sa zaoberať zmanitými alternáciami v slovotvornom základe uvedených slovotvorných pov. Zmienime sa len zbežne o kvantitatívnych pomeroch v slovotvornom áklade. Takmer vo všetkých slovotvorných typoch s dlhou predponou ostáva rátka slabika v slovotvornom základe nezmenená a dlhá slabika sa skracuje. iekoľko príkladov na skracovanie koreňovej morfémy: *náčuv, nárek, záhyb, chvev, zápal, zákaz, prílev, prísľub, výskum, úsmev, útlak* ...; *zápinok, zások, príspevok, výmlatok, ústupok* ...;[19] *námaha, záľuba, útrapa, záplata, ávera* ...; *zápraž, prímes* ...; *nálevňa, výhrevňa, výhybňa* ... Pravda, príčiou skracovania koreňovej morfémy nie je dlhá predpona. Kvantitatívna alernácia je tu pomocný slovotvorný prostriedok, ako o tom svedčia prípady pu *obrat, ohyb, odlev, odštep, odpis, posluch, postup, nadšivok* a pod., kde astáva skracovanie koreňovej morfémy pri krátkej predpone. (O troch kvantatívnych typoch deverbatív s príponou *-ka* bola reč vyššie.)

Koreňová morféma sa spravidla neskracuje v podstatných menách stredného du na *-ie*; a) po krátkych predponách: *obmýtie, obústie, poriečie, Porúrie, orýnie, podbránie, podbrázdie, predhrádzie, predsálie* ...; b) po dlhých predonách: *záriečie, zátônie, súštátie*. Výnimku tvoria výrazy *Považie* (k *Váh*), *úhvezdie* (k *hviezda*) a *zákutie* (ku *kút;* porov. čes. *zákoutí*). Výrazy *zátrie, návetrie, úvetrie, zástolie, podstolie* nie sú výnimky, lebo ich slovoorný základ tvoria predložkové spojenia *za vetrom, na vetre, za stolom, pod olom*.

Zhrnujeme: Pri tvorení substantív z predponových slovies (deverbatív) i z predložkových spojení (denominatív) sa v slovenčine uplatňujú

[18] Zo stredného Ponitria (z okolia Chynorian) poznám znenie *rôzpinok*. Dubleta edpony *rôz-/roz-* sa udržala v nárečovom výraze *rôzor/rozor* (druh orby, rozklad).
[19] Iba v celkom nových termínoch *náliatok, príliatok* (podľa *odliatok, nadliatok*) zachováva dĺžka koreňovej morfémy.

tieto kvantitatívne pravidlá: Predpony *na-, za-, pri-, vy-, u-* sa dôsledne predlžujú v slovotvorných typoch bez prípony *(nákup, zásah, príklon, výpis, úsmev;* rozlišuje sa *výdaj* a *vydaj; námaha, zábrana, príprava, výzva, úvaha;* výnimočne *ujma; náplň, záhať, prímes, výplň, úseč; nábrežie, záhlavie, pridomie, výslnie, údolie)* a s príponami *-(o)k (náčrtok, záväzok, príspevok, výmlatok, ústrižok; náhlavok, prípecok), -ník (náčelník, závozník, príkazník; náhrdelník, zákolesník; nárazník, zápisník, príložník, výstružník), -ba (nástavba, zástavba, prístavba, výstavba, údržba), -ňa (nákupňa, záložňa, prípravňa, výhrevňa, úschovňa), -(n)ica (náušnica, príušnica; zápisnica, výtrusnica, úpadnica).* Pri feminínach s príponou *-ka* sú tri kvantitatívne typy: a) so zdĺženou predponou *(násadka, záchytka, príložka, výhybka, úponka),* b) s krátkou predponou a s dlhou koreňovou morfémou *(nahrávka, zarážka, priznávka, vyhliadka, utierka),* c) s dlhou predponou a s dlhou koreňovou morfémou (iba niekoľko výrazov typu *nádielka, zásielka).* Predpona *sú-* je vždy dlhá *(súpis, súpiska, súhra, súťaž, súsošie; súčasník)* okrem výrazov so základom *-sed- (sused, suseda/ka . . .).* V uvedených slovotvorných typoch sa často (ale nie dôsledne) predlžuje aj predpona *pre-* na *prie- (prierez, priekopa, prietrž, priecestie; priestupok, priesečník, priekupník; priepustka, priehlbeň;* ale *prehmat, prehra, pretlač; preplatok, prevlečník, prestrelka, prekládka, prestavba* a s rozlíšením významu *prechod — priechod, preliv — prieliv, prelom — prielom).* Zriedka sa predlžuje predpona *do-* na *dô- (dôkaz, dôroba, dônovie, dôchodok . . .)* a veľmi zriedka predpona *po-* na *pô- (pôvod, pôžitok, pôžička . . .).* Prastarého pôvodu sú výrazy s predponou *ráz- (rázpin, rázsvit, rázporok, rázsocha, rázvora, rázcestie . . .).* Ostatné predpony ostávajú krátke. Takmer vo všetkých uvedených typoch sa pravidelne skracuje dlhá koreňová morféma. Iba v neutrách typu *záriečie, súštátie, poriečie, Porýnie, predsálie* sa dlhá koreňová morféma spravidla neskracuje; výnimky sú *Považie, súhvezdie, zákutie.* (O kvantite koreňovej morfémy feminín s príponou *-ka* pozri vyššie.)

Jozef Mistrík

REKURENCIE V TEXTE

1. Veta je najnižšia kontextová jednotka. — Mikrotexty vznikajú spájaním alebo radením viet, ktoré významovo nejako súvisia. Postupné pripájanie, „priliepanie" jednej vety na druhú nazývame glutináciou. Sila

glutinácie závisí od toho, aká jazyková jednotka stojí na čele pristupujúcej vety. O silnej glutinácii, čiže o tesnom spojení viet hovoríme vtedy, keď sa nová veta začína konektorom alebo určitým slovesom, voľnejšie spojenia sú na tých miestach, kde sa pripájajúca veta začína menným výrazom. Glutinácia sa realizuje na miestach dotyku dvoch susedných viet a nijako nesúvisí so stavom v ich vnútri. Je to výlučne dotykový jav, patriaci do oblasti mikrokompozície.

Ale vety sa do kontextových celkov nespájajú iba pomocou začiatkových výrazov. Pri tvorení nadvetných jazykových útvarov pristupujúce vety väčšou alebo menšou mierou do predchádzajúceho textu vrastajú, prvou časťou sa doň vpletajú. Nadvetné jazykové útvary si potom treba predstavovať nie iba ako pozliepané jednotky, ale ako kontextové celky, ktorých zložky navzájom aj interferujú. A kompozičnú hodnotu mikrotextu popri glutinácii určuje aj spôsob a miera tejto interferencie. Keďže ide o jav, ktorý súvisí s rekurenčnými (odkazovými) prvkami vety, nazývame ho rekurenciou textu a zaraďujeme ho do systému mikrokompozičných prostriedkov, teda medzi prostriedky výstavby textu.

2. Rozvedenie základných premís, z ktorých sme pri vyčleňovaní pojmu rekurencia textu vychádzali. — Každá vetná výpoveď má dve významové časti: východisko a jadro. Východiskovou časťou sa hlavne zapája na to, čo je už známe, na kontext, a v jadrovej časti prináša hlavne novú informáciu. Poradie 1. jadro, 2. východisko je v súčasných písomných monologických prejavoch také vzácne, že ho pri matematicko-štatistických analýzach textu možno zanedbať, a tak pre našu potrebu pokladáme objektívne poradie, 1. východisko, 2. jadro, nielen za základné, ale prakticky za jediné.[1] Medzi základnými významovými časťami vety stojí prísudkové sloveso. Je to tranzitný člen,[2] ktorý so zreteľom na jeho funkciu vo výpovedi zaraďujeme do jadra výpovede. Takto sa teda každá veta rozčleňuje na ľavú a pravú stranu. Ukazovateľom hranice je sloveso. V súvetí, pochopiteľne, je os výpovede pred prísudkovým slovesom hlavnej vety. Ľavú stranu vety tvoria odkazovacie — rekurentné — slová, ktoré sa pri svojom fungovaní „prepletajú" pomedzi to, na čo sa pri novej výpovedi treba odvolať. Rekurentné slová majú relatívne nízku lexikálnu informačnú hodnotu, lebo sú zväčša dosť všeobecné, využívané ako nositele gramatických významov. Pravú stranu vety tvoria informačne bohatšie, relatívne

[1] Napr. K. Pala v štúdii *O nekotorych problemach aktuaľnogo členenija*, Prague Studies in Mathematical Linguistics 1, Praha 1966, 81 n. zisťuje, že v náučno-technickom štýle je výskyt objektívneho poradia oproti subjektívnemu 98,34 : 1,66.

[2] Pozri A. Sechehay, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paríž 1926, 80 n; F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 29 n.; M. Jelínek, *K postavení slovesa v lužické srbštině*, Otázky slovanské syntaxe, zborník z brnenskej syntaktickej konferencie, Praha 1952, 199 n.

determinovanejšie výrazy, ktoré posúvajú obsah textu dopredu — prokurentné slová. Z hľadiska lexikálnoinformačnej hodnoty je veta so svojou ľavou a pravou stranou očividne nesymetrická jednotka, ktorej pravá strana „prevažuje". (Keby sme prísudkové sloveso ponechali na ľavej strane, potom by táto bola evidentne bohatšia zasa na gramatické údaje. No podľa empirického zistenia sa ľavá strana aj tak javí ako gramaticky nasýtenejšia. Gramatický údaj v konkurencii s lexikálnym údajom je pre bežného používateľa reči informačne prázdny. Odrazom takéhoto chápania sú aj v jazykovednej teórii používané pojmy: autosémantický a synsémantický.) Pracovne a názorne možno hovoriť o ľavej strane ako o chudobnejšej, o „ľahšej", a o pravej ako o bohatšej, „ťažšej" strane vety.

V textoch, ktoré sme exaktne skúmali v súvislosti s vyčleňovaním pojmu rekurencia (bibliografické údaje pozri ďalej), sme zistili takéto pomery počtu slov ľavej (ľ) a pravej (p) strany viet:

Charakter textu	Pomer počtu slov ľ : p
Konverzačný text	1 : 3
Náučno-výkladový text	2 : 5
Rozprávací text	1 : 2
Informačný text	2 : 3
Texty vo všeobecnosti	1 : 2

Z prehľadu vidieť, že podľa počtu slov na oboch stranách vety by boli informačne bohatšie pravé strany viet v konverzačnom texte a najrovnomernejšie rozloženie informácií na ľavú a pravú stranu viet by bolo v informačných textoch. Ale počet slov je len veľmi približným, a nie celkom spoľahlivým ukazovateľom rekurencie textu.[3]

3. Spoľahlivý rekurenčný kvocient textu. — Môže sa zistiť iba pomocou porovnávania lexikálno-sémantickej nasýtenosti slov z jednej i druhej strany vety. Za exaktného ukazovateľa lexikálnej nasýtenosti textu pokladáme frekvenciu slova, vychádzajúc z tézy, že čím je slovo vo všeobecnosti frekventovanejšie, tým je obsah jeho lexikálneho významu všeobecnejší, alebo naopak. Napríklad slovo *človek*, majúce frekvenciu 1634,[4] prináša do textu chudobnejšiu informáciu ako napríklad slovo *žiak*, ktoré je konkrétnejšie a ktorého frekvenčný index je iba 36. Ešte výraznejšie

[3] Pri skúmaní dialógu treba postupovať ináč, lebo ľavá strana dosť často nemá rekurentný charakter. V dialogickom texte, ktorý sme v tejto súvislosti skúmali (Bednárov scenár Organ), má približne každá tretia veta subjektívne poradie významových častí.

[4] J. Mistrík, *Frekvencia slov v slovenčine*, Bratislava 1969.

zdiely vo frekvencii sú medzi zámennými substantívami, adjektívami, verbiami na jednej strane a konkrétnymi pomenovaniami, adjektívami adverbiami (napríklad medzi slovami ako *ja — učiteľ, taký — zelený, n — dolu* . . .) na druhej strane, alebo medzi pomocnými slovesami a pomenovaniami konkrétnych dejov, stavov atď. Slovom, čím má slovo menšiu frekvenciu, tým je informačne nasýtenejšie a v texte jednoznačnejšie. A naopak. Rekurencia viet voči textu je tým väčšia, čím je súčet frekvencií rekurentných slov menší (!). To preto, lebo slová s menšou frekvenciou sú v texte adresnejšie, v odkazovaní presnejšie ako slová s väčšou frekvenciou, to jest slová so všeobecnejším významom. Možno povedať tak, že čím je pomer frekvenciií ľavej a pravej strany vyrovnanejší alebo ich podiel menší, tým je rekurencia vety väčšia; čím je frekvenčný rozdiel strán väčší, tým je rekurencia menšia. Ide tu, ako vidieť, o veličiny priamo úmerné. Treba zdôrazniť, že pri zisťovaní rekurencie treba brať do úvahy viac než len jednu vetu. Pokusne sme zistili, že o spoľahlivom údaji možno hovoriť iba pri kontexte pozostávajúcom aspoň z 20 viet.

Rekurenčný kvocient (RQ) textu sa zistí ako podiel súčtu relatívnych frekvencií rekurentných slov ($\bar{f}r$) a relatívnych frekvencií prokurentných slov ($\bar{f}p$). Rozsah takto zisteného údaja pri verifikovaní vzorca neprevyšoval hodnotu +5. Podiel súčtov $\bar{f}r$ a $\bar{f}p$ je však v nepriamom pomere k rekurencii, lebo narastá v súlade s ľavou stranou. Aby sa údaje o rekurencii dostali do priameho pomeru s pravou stranou a do nepriameho pomeru s ľavou stranou (čo by značilo zosúladenie zmien v rekurencii so zmenami v podieloch súčtov, a teda priamu úmernosť medzi rekurenciou a frekvenciami), treba údaj získaný podielom obrátiť. To sa dosiahne tak, že sa odpočíta od konštantného čísla, ktorým nech je číslo 5. Vzorec pre výpočet rekurenčného kvocientu textu potom je takýto:

$$RQ = 5 - \frac{\Sigma \bar{f}_r}{\Sigma \bar{f}_p}$$

4. Opis nášho postupu pri verifikácii teorém. — Pri súpise frekvencií slov sa nebrali do úvahy frekvencie synsémantických slovných druhov, t. j. predložiek, spojok a častíc, lebo ich výskyt je ukazovateľom gramatiky textu a pri ich vysokej frekvencii by úplne skreslili údaje o frekvencii plnovýznamových slov. Pri otvorených vetách, ktoré sa začínali spojkovým slovesom alebo konektorom, ako aj pri jednočlenných vetách sa ľavú stranu novej vety počítala pravá strana predchádzajúcej vety. Pri priraďovacom súvetí jednoduchom i zloženom sa priradené vety alebo súvetia hodnotili samostatne. V súvetí, ktoré malo iba jednu hlavnú vetu, určilo sa rozhranie strán podľa polohy prísudkového slovesa hlavnej vety. V súvetí vnútri súvetia je rekurenčný kvocient podstatne menší od toho, ktorý

sa počíta z vety ako celku. Menší preto, že odkazovacie slová sa najčastejšie vynechávajú, alebo sa uplatňujú iba v rámci súvetia. Obyčajne sú to iba niektoré druhy zámen. Vo vetách s menným prísudkom prísudkové sloveso zastupoval menný výraz prísudku. Pri zložených slovesných tvaroch sa hranica určila podľa polohy plnovýznamového slovesa vo vete. Ak hľadané slovo malo v slovníku FSS *(Frekvencia slov v slovenčine)* frekvenciu 0 alebo v slovníku nebolo, určila sa mu hodnota 1.

Rekurenciu sme zisťovali v týchto textoch: 1. Dialóg z knihy A. Bednár, 3 scenáre, Bratislava 1968, menovite zo scenára Organ, str. 150—160. 2. Umelecké rozprávanie a opis z knihy J. Barč-Ivan, Úsmev bolesti, Bratislava 1968, 37—47. 3. Publicistický informačný text z bratislavského Večerníka roč. 14, 1969, č. 23—27 z 28. 1. — 1. 2. 1969, z rubriky Zvesti. 4. Náučno-výkladový text z knihy M. S. Strogovič, Logika, prel. J. Vavro, Bratislava 1951, 166—174. Podľa vzorca, ktorý sme už uviedli, sa zistili tieto rekurenčné kvocienty (o dialógu pozri ďalej):

Text	RQ
Rozprávanie	2,5
Informačný text	3,7
Náučno-výkladový text	4,7

Výsledky ukazujú, že v kontexte sú interferenciou najmenej zviazané vety rozprávania a najviacej vety náučno-výkladového textu. Ak uvážime, že rozprávanie (v umeleckom diele, a teda aj v našom texte) má lineárnu podobu, potom nízka rekurencia je celkom prirodzená: vety stoja vedľa seba bez toho, aby ľavou stranou museli hlboko dozadu vnikať do textu. Protichodná tendencia je vo výkladových náučných textoch, ktorých štruktúra je oveľa zložitejšia. „Lúče" novej vety pristupujúcej do textu siahajú hlboko dozadu, lebo sa obyčajne nenadväzuje iba na bezprostredne predchádzajúcu vetu, ale aj na vety stojace ďaleko predtým v texte.

V strede medzi rozprávaním a náučným výkladom stojí informačný text s RQ 3,7. Informácia je text s lineárnou štruktúrou, čo ho približuje k rozprávaniu, avšak svojou informačnou nasýtenosťou sa prikláňa k charakteru výkladového textu. Logicky aj fakticky, ako ukazuje číselný údaj, stojí medzi rozprávaním a náučným výkladom.[5]

[5] Údaj, ktorý sme získali z dialógu (RQ — 3,4), je skreslený, lebo replika dialógu je typická práve tým, že jej rekurentná časť je minimálna, najčastejšie vynechaná. Keď sa kvôli experimentu usporiadali vety tak, aby ich poradie bolo 1. východisko, 2. jadro, zistil sa nižší RQ než pri rozprávaní. Zodpovedá to síce skutočnosti, ale „dialóg" so schematizovaným poradím (1. východisko, 2. jadro) je falošný, a nie je

5. Korelácia RQ s niektorými ďalšími exaktnými signálmi todnoty textu. — Zisťovali sme dĺžku vety, dĺžku slova a množstvo viet s vynechaným východiskom v skúmaných textoch a zistené výsledky sme porovnali s RQ. Pozorujme zistené údaje.

Text	Priem. dĺž. vety v slovách	Priem. dĺž. slova v slabikách	Vety bez východiska v %	RQ
Rozprávanie	13	2	30	2,5
Informácia	16	2,2	25	3,7
Výklad	29	2,3	15	4,7
Dialóg	5	1,8	50	—

Tabuľka naznačuje istú analógiu RQ s dĺžkou vety, slova i s počtom kusých výpovedí v texte. Dĺžka vety a slova je v priamom pomere k RQ, zatiaľ čo k frekvencii kusých výpovedí je — a to je logické — v nepriamom pomere.

6. Záverečné poznámky. — Ak sme v texte poukazovali na konkrétne výsledky zistené z konkrétnych textov, to bolo skôr iba na ilustráciu a na potvrdenie vyslovených základných téz. V podstate išlo o to, poukázať na istú zákonitosť existujúcu medzi podobou vety a podobou súvislého textu. Matematicko-štatistická argumentácia zákona a aj identifikácia vlastností textu týmto spôsobom by bola neúčelne zdĺhavá. To však nebráni tomu, aby sa s pojmom rekurencia v kompozícii alebo v syntaxi mohlo pracovať. Ide o vlastnosť vety a textu, ktorá objektívne existuje. Možno ju konštatovať empiricky a pri mikrotextoch aj exaktnými postupmi.

Stupeň rekurencie dosť bezpečne poukazuje na slohový postup, na rytmus a tempo prejavu. Zmena v rekurencii vety značí zmenu rytmu textu, zväčšenie rekurencie pôsobí retardačne, jej zmenšenie má akceleračnú silu. Čím má text väčší rekurenčný kvocient, tým je zovretejší, koncentrovanejší, kompaktnejší a zároveň náročnejší na vnímanie. A — samozrejme — aj naopak. V rozsahove väčších útvaroch — bez ohľadu na štýl, napríklad v románe, v novele, vo vedeckej prednáške, v štúdii, v monografii, v recenzii, v úvahe, v analytickom novinárskom texte atď., je v rámcových zložkách RQ väčší, vo vnútri je menší. Vo vecnej próze veľkosť RQ súvisí s veľkosťou útvaru. Neočakávaná zmena rekurencie sa môže využiť v umeleckom texte ako neočakávaný zásah do textu a pri väčšom intenzitnom intervale vyvolá taký účinok ako expresívny prvok. Hodno ešte dodať, že

---

to vlastne už dialóg. Pri dialógu, najmä pri expresívnejšom, dynamickejšom, $\bar{fr}$ nerovná sa súčtu frekvencií ľavej strany, ale súčtu frekvencií východísk. Táto však tu vyslovenú základnú tézu nevyvracia, ale skôr potvrdzuje.

kvocient rekurencie, pokiaľ ide o signalizovanie stupňa expresívnosti, je náhodný. Malý je pri expresívnych výpovediach, pretože sú krátke, výbušné, s dôrazom na „pravú" stranu. Malý je však aj v nocionálnych výpovediach, v ktorých je pomer strán vety symetrický. Táto jeho dvojvýznamovosť sa musí korigovať iným kvalifikátorom. V epickom texte sa zväčšením rekurencie dosahuje forma tzv. epickej šírky. V súčasných publicistických prejavoch sa rekurenčný kvocient postupne zmenšuje. Je to v súvislosti s presadzovaním sa enumeračných, faktografických konštrukcií do objektivizujúcich textov.

Mária Ivanová-Šalingová

SLOVESO *ziabať* A JEHO ODVODENINY V SLOVENČINE

Vo výkladoch obchodov s obuvou sa v januári 1969 objavili texty s takýmito slovami: *topánky, v ktorých neziabe*. Nás zaujalo v nápise sloveso *ziabať*, ktoré v spisovnom jazyku nemáme a nemožno ho preto používať ako bežné, spisovné slovo. Nenachádza sa ani v slovenských nárečiach. Preto sme prezreli prístupnú slovenskú lexikografickú literatúru a dokladový materiál z fondov JÚĽŠ SAV a výsledky tohto prieskumu tu uvádzame.

Všimli sme si slovesá *ziabať, ziabnuť, oziabať* a príslušné odvodeniny.[1] Nevenujeme pozornosť ostatným synonymám, pretože tým by sa príspevok podstatne rozšíril.

Slovník slovenského jazyka V[2] neuvádza slovo *ziabať*, ale nachádzame tu slová *ziabka* a *ziabnuť*. Pri podst. mene *ziabka*, ktoré charakterizuje ako nárečové, uvádza takýto výklad významu: „stav, v ktorom človek pociťuje chlad na celom tele, v ktorom ho drví zima, oziabanie". Doklad je z Kukučína: *Zahriala sa rýchlo, i ziabka prestala.*

Sloveso *ziabnuť* je uvedené bez akejkoľvek štylistickej charakteristiky. Dokladá sa autormi Šoltésovou, Ondrejovom, Jesenskou, Mihálikom a Vajanským. Sloveso *ziabnuť* sa spracúva ako nedokonavé bezpredmetové sloveso, ktoré má

[1] V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968, 707 uvádza, že pôvod slovesa *zábsti* je neistý a veľmi zložitý. Zaujímavejšie je, že v českých a moravských nárečiach žije toto slovo v mnohých odvodeninách, napr. „val. *odzíbnúť* omrznouti, *rozzíbnúť* rozmrznouti, *uzíbnúť* zmrznouti, laš. *uzabnuť*, laš. *ze-, zažabiť* si nohy, *vyžabiť, přežabiť se*, mor. *ozíbať*, laš. *ožabať*".

Machek udáva ako slovenské slová: „*ziabať* (3. sg. *ziabe*), *ziabnuť, oziabať* (3. sg. *-e, -a*), *oziabnuť, oziablina*". Z ostatných slovanských jazykov sa spomínajú: poľ. *ziębnąć, ziębić*, rus. *zjábnut'*, ukr. *zjabnuty*, slovin. *zebsti*, srbochor. *zebeti*.

[2] Bratislava 1965, 607.

dva významy: 1. byť preniknutý zimou, chladom, mrazom, stávať sa skrehnutým, mrznúť a 2. expr. živoriť (607).

Pretože sloveso *ziabnuť* sa používa pri životnom osobnom subjekte, považovali by sme aj také prípady za prenesené významy, keď je podmetom vety neživý predmet alebo abstraktum. Preto by sme pri prvom význame neuvádzali príklad: *Listnaté, teraz opršané [hory], ziabli vo svojej holote.* (Šoltésová)

Ako sme uviedli, neuvádza SSJ V sloveso *ziabať*. Je to v rozpore s *Pravidlami slovenského pravopisu* (ďalej PSP), ktoré sloveso *ziabať*, resp. *ziabnuť* uvádzajú takto (uvádzame iba vydania, ktoré ukazujú, ako sa heslá revidovali):

PSP 1940, str. 466: *ziabať, ziabe ma;*

PSP 1962, str. 416: *ziabať, ziaba niekoho; ziabnuť;*

PSP 1967 (9. vyd.), str. 398: *ziabnuť, -ne, -nu.*

K. a M. Kálalovci, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči*, Banská Bystrica 1923, na str. 867 uvádzajú tieto slová: „*ziaba* zábnutí" (Pohľady), *ziabnuť* zábsti (Kukučín); (na str. 442) *oziabať* bt zábsti (oziaba ho v ruky); *oziabnuť* b. (t. mor.) (sr. K. VII).

Obidve slovesá, t. j. *ziabať a ziabnuť* zachytáva P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, Praha — Prešov 1933, na str. 796: *ziabať, -e: ziabe ma v ruky; ziabnuť, -nem* — mrznúť. Ani jedno z nich nedokladá. V *Doplnkoch k Slovenskému frazeologickému slovníku* (Praha — Prešov 1937, str. 232) uvádza heslo *ziabka* = ziabnutie (a ten istý príklad, ktorý má aj SSJ V).

Nás zaujíma, aký je stav pri dokladoch v lexikografickom archíve JÚĽŠ SAV. Na sloveso *ziabať* máme iba dva doklady z básnického diela V. Beniaka. (Neráceme do počtu výpisok z PSP z r. 1940, pretože nevieme, na akom základe sa dostal do Pravidiel slovenského pravopisu; v minulosti sa do nich často dostali slová mechanickým prevzatím z českých jazykovedných príručiek.) Dokladáme citáty z V. Beniaka: *Kde kosti ziabu príšky nastalé a kde nám v očné jamy vlejú gliedu, kde červík živý zrovná svoju vedu s mŕtvym telom a povie ospale . . .; vesmírna zima ziabe nás od Karálie tam až po Azovské more.*

Iný stav je pri slovese *ziabnuť*, na ktoré je spolu okolo dvadsať dokladov, a to od mnohých domácich autorov, napr. Šoltésová, Vajanský, Ondrejov, Roy, Letz, Gašpar, Beniak; je i v dokladoch z prekladov (Dostojevskij, Šolochov atď.).

Porovnanie množstva dokladov pri slovese *ziabnuť* a *oziabať*, ktoré máme doložené dvojnásobkom dokladov (t. j. počtom štyridsať), svedčí o tom, že najbežnejšie je v slovenčine predponové sloveso *oziabať (oziaba/oziabe)*. Čeština v porovnaní so slovenčinou sa vyznačuje tým, že daktoré slovesá sa v češtine vyskytujú v základnej, bezpredponovej podobe, kým v slovenčine sa používajú iba ako predponové, napr. čes. *mýt se* — slov. *umývať sa*, čes. *zábsti (zebe)* — slov. *oziabať (oziaba/-e)*, čes. *sát, sací* — slov. *nasávať, nasávací*, čes. *znát se* — slov. *poznať sa* atď. Medzi oboma jazykmi sú teda výrazné rozdiely nielen v tvorení tvarov, vo väzbe slovies, ale aj v tom, či sa využívajú viac prefigované alebo základné slovesá.

Ako ukazujú vyššie spomenuté príklady, sloveso *ziabať* má akési neisté postavenie v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Dôkazom toho je fakt, že sa v daktorých lexikografických prácach uvádza, v iných zasa nie. Nerovnako sa udávajú aj tvary slovesa *ziabať*: raz *ziabe*, inokedy *ziaba*. Pri slovese *oziabať* sa uvádzajú dvojtvary: *oziaba* i *oziabe* (SSJ II, str. 637). Zo stránky tvarovej by tu mala byť úplná zhoda, pretože ide o ten istý slovotvorný základ.

A. Bernolák vo svojom Slowári *(Slowár Slowenski, Česko-Latinsko-Německo-Uherski, Lexicon Slavicum V)* uvádza sloveso *zábnuť* a slovesné podst. meno *zábnutí* na str. 4076 a sloveso *zábsť* na str. 4078. Sloveso „zábnúť" spracúva Bernolák takto: *zábnúť, -bnul (-bel), -bňem,* V. I. imp. *-bňi:* frigere, frigus sustinere: kalt seyn, Kälte leiden, fázni, hideget szenvedni. Syn. *zábsť.* 2. v. mrznúť. Sloveso „zábsť" spracúva takto: *zábsť, záblo, zabe* (boh. *zebe*) V. I. imp. *nech zabe* cum accus. pers. et praep. ď cum accus. rei: frigere, algere, frieren, fázni. Syn. *ozábať, zábnúť.* Usus. *Zabe ma v nohi,* frigeo pedibus; *frigent mihi* pedes: es friert mich an den Füssen, fáznak a lábaim (4078).

A. Bernolák zachytáva v Slowári (II. zv.) pri písmene O tieto slová ako heslové: *ozábáňí, -a,* n.; *ozábať, -bal, -bem (-bám); ozábáwáňí, -á* n.; *ozábáwať, -al, -ám* freg. ex. *ozábať; ozabnúť* (asi má byť *ozábnúť* — MŠ), *-bnul (-bel), -bňem; ozábnutí, -á, -é; ozábnutí, -á* n.

Už z tohto výpočtu i z rozsahu spracovania (neuvádzame ho preto, lebo sloveso *oziabať* je vcelku bežné dodnes) vidno, že toto sloveso bolo bežné aj za čias Bernolákových. Pravda, všetky odvodeniny, ktoré sa v Slowári uvádzajú, nemuseli byť rovnako frekventované — sú asi výsledkom lexikografickej dôslednosti a dotvorené autorom (napr. *oziabavať*).

J. Loos, *Slownik slowenskej, maďarskej a nemeckej reči,* Pešť 1871, uvádza na str. 350 iba slová *oziablý, oziablina, oziabnuť, oziabať* (chýbajú slovesá *ziabať, ziabnuť* pri Z).

Š. Jančovič uvádza v slovensko-maďarskom slovníku *ozjabaní, -á, -uo, ozjabaňja, ozjabem, ozjabau, ozjabať, ozjabňem, -úv, -úť; ozjabnutí, -á, -uo* (str. 183).

P. Váša — F. Trávníček v *Slovníku jazyka českého* (Praha 1952) uvádzajú sloveso *zábsti, zebe, zebou* n. *zabou:* neos. *zebe mě* (do rukou...) = je mi zima // *ruce mi zebou, zabou;* slož. dokon. *o-;* o rukou..., o člověku = omrznout; *ozáblý* = omrzlý; prostě dok. *za-* (Šrám.); slož. nedok. *ozíbati* (říd.) i *zábnouti, -bl, -bnutí* = zábsti (lid. a hovor.) (str. 1711).

Na rozdiel od slovenčiny je sloveso *zábsti (zebe)* v súčasnej češtine bežné. Označuje to, čo slovenské predponové sloveso *oziabať — oziaba (ma).* Ide tu opäť o rozdiel: české bezpredponové sloveso (staršia podoba) oproti slovenskému predponovému slovesu (novšia podoba).

Sloveso oziabať spracoval príležitostne aj J. Ružička (*Jazyková poradňa II,* Bratislava 1960, str. 165—167), a to spolu so slovnými spojeniami *je mi zima, bolo mi zima.* Od Pravidiel slovenského pravopisu i od Slovníka slovenského jazyka sa toto spracovanie odlišuje tým, že J. Ružička pripúšťa iba tvary „oziaba, oziabajú, oziabalo, oziabali" (166). Nepripúšťa bežné tvary *oziabe, oziabu.* J. Ružička považuje za správne tieto použitia: 1. v jednočlennej vete *oziaba ma v ruky;* 2. v jednočlennej vete *oziaba na na ruky;* 3. vo dvojčlennej

vete *oziabajú ma ruky* (c. m., 166). Príklady ukazujú, že možnosti variantov sú bohatšie, hoci za základné treba považovať tie, ktoré uvádza J. Ružička, a to zhodne so Slovníkom slovenského jazyka II, str. 637 *(oziabať)*.

Materiál, ktorý máme v lexikografickom archíve oddelenia pre súčasný jazyk JÚĽŠ SAV, ukazuje takýto stav:

1. absolútne použitie v neosobnej podobe a bez predmetu:

a) *oziabe/-a;*

b) neosobné sloveso plus bezpredložkový akuzatív osoby: *oziabe/-a ma;*

2. použitie v jednočlennej vete s predložkovým pádom:

a) bezpredložkový akuzatív osoby (alebo bez neho) a predložkový akuzatív časti tela s predložkou *v: oziaba/-e (ma) v nohy, v ruky;*

b) bezpredložkový akuzatív osoby a vecný predložkový akuzatív s predložkou *na: oziaba ma na ruky, na nohy.*

c) nesprávne s predložkou *v* so 6. p.: „oziaba v nohách";

d) nesprávne s predložkou *do* s 2. p.: „oziaba do nôh";

3. použitie vo dvojčlennej vete: *nohy (ma) oziabajú, ruky (ma) oziabajú.*

Príklady:

1.a. Na Ondreja nepostačila halena, i pod dvoma kožuchmi *oziabalo.* (Rysuľa) — Nebyť kamennej dlážky, *neoziabalo by.* (Hečko)

1.b. Princezná sa nudila a nehorázne ju *oziabalo.* (Karvaš) — Teba *oziabe,* všakver? (Zúbek) — Pána v šedivej izbici preukrutne *oziaba.* (Karvaš)

2.a. Potom ho už *oziabalo* aj v prsty na nohách. (Zúbek) — V nohy ma *oziabalo.* (Kukučín) — Riaditeľ Lana si za mlčanie uvedomuje, že ho *oziabe v* nohy. (F. Kráľ) — Už ma trochu v ruky *oziaba.* (Bednár) — Mňa už teraz v nohy *oziaba.* (Urban) — Už ho aj *oziaba* v nohy. (Hronský) — *Oziaba* ho v ruku, ktorou si knihy drží. (Barč) — I v kostole *oziaba* v ruky a v nohy. (Alexy)

2.b. I na nohy že ma *oziaba.* (SP 1925, str. 626) — Vonku na nohy neznesiteľne *oziabalo.* (Kaliský) — Ale *oziabalo* ho na nohy. (Štefan)

2.c. *Oziabe* v nohách, hmlí sa dych. (Mihálik)

2.d. Boženík, preklínajúc boľavú nohu, predsa odbehol, a tak tu Huščava zostal stáť, do bosých nôh ho blato *oziabalo.* (Jilemnický)

3. *Oziabu* prsty, uši. (Chlustik) — Potom som ešte včaššie vstávala a čo ma ako nohy v studenej rose *oziabali,* na nič som nedbala, len som sa ponáhľala čím skôr trávy nažať. (Jančová) — *Oziabali* by nás zuby. (Petrovský)

Okrem prípadov uvedených v bode 2c a 2d (t. j. *oziabe v nohách* a *oziaba do nôh*) treba všetky ostatné považovať za správne a prípustné v spisovnom jazyku.

Ostatné odvodeniny, ktoré uvádza SSJ II (637), a to *oziablina* (bez dokladu), *oziabky* (doložené u Alexyho a Jesenského a s kvalifikátorom zastar.), *oziabnuť* (doložené u Timravy) treba považovať za zriedkavé slová, ktoré sú na okraji bežnej slovnej zásoby.

Doklady na slovesá *(ziabať —) ziabnuť — oziabať* jasne ukazujú, aký je stav v živej reči i v literatúre. Sloveso *ziabať* autori Pravidiel slovenského

pravopisu v poslednom vydaní (v poradí deviatom) oprávnene vynechali. Keďže sa sloveso *ziabať* nevyskytuje v nárečiach, nemôžeme potvrdiť, či ho Bernolák považoval za bežné slovenské slovo alebo len za české, prípadne prevzaté z češtiny do slovenčiny. Sloveso *ziabať* sa však v slovenčine neujalo.

Za jedine správne treba považovať sloveso *oziabať*, a to v podobách *oziaba* i *oziabe, oziabajú* i *oziabu* a v spojeniach: *oziaba/oziabe (ma), oziaba/oziabe (ma) v ruky, na ruky; oziabajú/oziabu (ma) ruky.*

Reklamný text, ktorý sa objavil v bratislavských obchodoch s obuvou, by mal správne znieť: *topánky, v ktorých neoziaba (neoziabe),* resp. *(v týchto topánkach) v nich neoziaba (neoziabe).*

DISKUSIE

Jozef Jacko

EŠTE RAZ O DLHOM *á* PO SPOLUHLÁSKE *j* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V ostatnom čase venovala sa hlbšia pozornosť otázke skloňovania podstatných mien typu *aleja, nádej, oje* v dat. a lok. pl. (pri *oje* aj v nom. pl.), kde podľa platných normatívnych príručiek sú krátke prípony: *alejam — alejach, nádejam — nádejach, oja — ojam — ojach.*

L. Dvonč v úvahe *Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine*[1] zastáva mienku, že by sa mali uznávať ako spisovné tvary typu *nádejám, Pyrenejám, ojám* a podobne. Žiada odstrániť z normatívnych príručiek poučku, že po *j* nemôže byť dlhé *á*, lebo „výskyt dlhého *á* po *j* nie je náhodný, ale úplne zákonitý, pretože vyplýva z charakteru slovenského morfologického systému a z charakteru derivačného systému" (str. 75). J. Ružička[2] vyslovil nesúhlas s Dvončovou požiadavkou. Priznáva síce, že „aj v dnešnej kodifikácii máme slová *Ján, Jánošík, maják, pajác, majáles, lojálny; vejár, lejár, strojár, lejáreň, strojáreň, strojárstvo* a pod., takže v rámci lexikálnej časti slov neplatí uvedené pravidlo, že po *j* nemôže byť dlhé *á*. Ale na švíku medzi lexikálnou a gramatickou časťou slova (na švíku medzi kmeňom a gramatickou príponou, koncovkou tvaru) uvedené pravidlo platí." J. Ružička vyčíta L. Dvončovi, že „túto okolnosť neberie do úvahy, hoci je nesporné, že je dôležitá: ide o rozdiel medzi fonologickými pravidlami v oblasti pomenovania a fonologickými pravidlami v oblasti tvaru (= morfonológia)". J. Ružička preto chápe „prípady s dlhou pádovou príponou *-ám, -ách, -á*, teda prípady typu *nádejám, o nádejách, ojá* ako chyby, ako odchýlky zavinené neznalosťou normy a jej kodifikácie alebo podložené aj fonologickými pravidlami domáceho nárečia podávateľa".

Na základe dokladov z najnovšej jazykovej praxe podporujeme požiadavku L. Dvonča používať dlhé *á* po spoluhláske *j* v rámci relačných morfém substantív, a to z toho dôvodu, že i v morfologickom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny je snaha po pravidelnosti.

Poučky normatívnych príručiek, že po *j* nemôže byť dlhé *á*, majú svoj

[1] L. Dvonč, *Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine; Zo štúdia slovenského tvaroslovia*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 65—76.

[2] J. Ružička, *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958* (rec.), SR 24, 1959, 368—372.

pôvod v Czamblovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej.*[3] Na str. 57 Czambel hovorí, že „slová ženského rodu, ktoré sú zakončené spoluhláskou *(dlaň, kosť)* alebo príponou *-ia (biblia),* dostávajú v množ. gen. príponu *-í,* na pr.: *dlaní, kostí, biblií, lalií.* Nepíš tedy: *biblij, lalij* atp. Po *j* sú oprávnené krátke prípony: *nádejam — nádejach, stajam — stajach.*" V časti hláskoslovnej na str. 12—13 citovanej Rukoväti S. Czambel upozorňuje, že „stredná slovenčina po *j* netrpí dlhé *á,* preto slová, prijaté z nej, v spisovnom jazyku píšu sa s krátkym *a* po *j* takto: *vojak, stojak, zabijak,* 3. os. mn. *stoja, stroja* atď. Ale v umelých slovách, teda v takých, ktoré z ľudu nepochodia, spisovný jazyk znesie dlhé *á* po *j,* na pr.: *vejár, strojár, strojáreň, lejáreň* atď." S uvedenými Czamblovými poučkami sa stretneme vo všetkých neskorších príručkách až po najnovšiu *Morfológiu slovenského jazyka.*[4] Nemožno súhlasiť s Czamblom v tom zmysle, že „stredná slovenčina po *j* netrpí dlhé *á.*" A. Habovštiak v príspevku *Dve štúdie z oravskej dialektológie*[5] prichádza k uzáveru, že „celkove možno konštatovať, že v oravských nárečiach je tendencia po spoluhláske *j* nasledujúce *a* predlžovať v *á, á.*" E. Pauliny vo *Fonologickom vývine slovenčiny*[6] spomína, že „*ja* z *já* vzniklo zrejme hláskoslovným postupom v istej časti slovenského jazyka."

Vo vývine slovenskej morfológie i v dnešnom jej systéme sa uplatňuje silná tendencia po jednotnej podobe tvarotvorného základu.[7] Vidíme to napríklad i v prípade podstatných mien typu *jama,* v ktorom sa v gen. pl. korenná morféma predĺži: *jám.* Snahu po jednotnej podobe gen. pl. vidíme napríklad i pri substantívach typu *Vojany, Bojany,* v ktorých sa kmeňové *-a-* v gen. pl. predĺži na *-á-:* (do) *Vojáň,* (z) *Bojáň.* Teda aj po spoluhláske *j* nasleduje dlhé *á* kvôli jednote tvarotvorného základu typu *hláv (jám), Vozokán, Trakán, Krškán* atď.

Že v súčasnej spisovnej slovenčine je snaha po pravidelnosti relačných morfém, vidíme napríklad aj v inštrumentáli základnej číslovky *dvaja (dva, dve),* kde sa nám množia tvary s pádovou príponou *-mi* v súlade s tvarmi *štyrmi, piatimi, šiestimi* a pod. I v inštrumentáli základnej číslovky *traja (tri)* prevládajú kvôli pravidelnosti tvary typu *tromi.*

Snahu po pravidelnosti slovenského morfologického systému vidíme i pri časovaní slovies *hajať, kajať sa.* Na túto skutočnosť upozornil taktiež L. Dvonč v príspevku *K časovaniu slovies kajať sa a pokajať sa.*[8] Autor tu vyjadruje požiadavku, že „nateraz treba aspoň pripustiť tvary typu *kajá*

[3] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* Turčiansky Sv. Martin 1902, 57.
[4] *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 108—109 a 119.
[5] A. Habovštiak, *Dve štúdie z oravskej dialektológie,* Jazykovedné štúdie II, Dialektológia, Bratislava 1957, 141.
[6] E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny,* Bratislava 1963, 279.
[7] *Morfológia slovenského jazyka,* 47.
[8] L. Dvonč, *K časovaniu slovies kajať sa a pokajať sa,* SR 30, 1965, 124—125.

sa popri tvaroch typu *kaja sa*, teda uzákoniť tu dvojtvary, ako to žiadal J. Ružička. Nazdávame sa však, že nakoniec tvary typu *kaja sa* úplne ustúpia a jednoznačne zvíťazia tvary typu *kajá sa* (podobne ako ustúpil tvar gen. pl. *jam* a zvíťazil tvar *jám*, hoci tvar *jám ešte* napr. J. Damborský v *Slovenskej mluvnici*, 5. vyd., Nitra 1930, 80 výslovne zavrhoval".

V najnovších *Pravidlách slovenského pravopisu*[9] sú kodifikované tvary typu *kajá sa* popri *kaja sa*. Dvojtvary typu *kajá sa/kaja sa* pripúšťa aj *Morfológia slovenského jazyka*.[10] Na str. 437 citovanej akademickej Morfológie sa píše: „Osobitne treba poukázať na sloveso *kajať sa*. Tu sú dve podoby prézentnej tematickej morfémy; jednak krátke *a: kajam sa, kaješ sa, kaja sa, kajame sa, kajate sa;* jednak dlhé *á: kajám sa, kajáš sa, kajá sa, kajáme sa, kajáte sa*. Krátke *a* je pre predchádzajúcu spoluhlásku *j*. Dlhé *á* je v spisovnej norme novšieho dáta." Zaujímavé je povšimnúť si charakteristiku dlhej tematickej morfémy *-á-* v slovese *hajám* spomenutej Morfológie slovenského jazyka. Na tej istej strane sa uvádza, že „sloveso *hajať* má dlhú prézentnú tematickú morfému *-á-: hajám, hajáš, hajá, hajáme, hajáte*. Dlhá samohláska sa tu po spoluhláske *j* neskracuje, lebo ide o expresívne slovo z detskej reči." Podľa našej mienky sa dlhé *-á-* v slovese *hajám* po spoluhláske *j* neskracuje nie preto, že ide o slovo z detskej reči, ale pôsobí tu silná tendencia po rovnakej podobe tematickej morfémy (prézentnej) pri slovesách vzoru *chytám*. Obdobná situácia je aj v slovese *kajám sa*, kde dlhá tematická prézentná morféma *-á-* sa v Morfológii slovenského jazyka pokladá za novší jav. I tu vidíme snahu po rovnakej podobe prézentnej tematickej morfémy slovies vzoru *chytám*.

Vráťme sa však k substantívam typu *nádejam, nádejach*. Materiál z jazykovej praxe (súčasnej) nám ukazuje, že nemožno dnes jednoznačne súhlasiť s J. Ružičkom v tom zmysle, aby sa „prípady s dlhou pádovou príponou *-ám, -ách, -á*, teda prípady typu *nádejám*, o *nádejách, ojá* chápali ako chyby, ako odchýlky zavinené neznalosťou normy a jej kodifikácie." Doklady z najnovšej jazykovej praxe nám ukazujú, že i na švíku medzi kmeňom a gramatickou príponou, koncovkou tvaru po spoluhláske *j* je tendencia po dlhých relačných morfémach *-ám, -ách* kvôli pravidelnosti slovenského morfologického systému. Nie je v moci jazykovedcov tejto tendencii zabrániť, napr.:

Klub si predsavzal rozvíjať kultúru národa v *šľapajách* Matice slovenskej (Práca, 12. 12. 1968). — Kolega jeho najstaršieho syna, ktorý, mimochodom, študuje v otcových *šľapajách* poľnohospodárstvo (Pravda na weekend, 13. 12. 1968). — Pôjdeme v *šľapajách* Malatinského (Práca, 17. 12. 1968). — Vo francúzskych *Pyrenejách* (Práca, 29. 12. 1968). — Vo francúzskych *Pyrenejách*

[9] *Pravidlá slovenského pravopisu*, 9. vyd., Bratislava 1967, 187.
[10] *Morfológia slovenského jazyka*, 437.

(Pravda na weekend, 29. 12. 1968). — Vo francúzskych *Pyrenejách* (nadpis dokumentárneho filmu na obrazovke Československej televízie z 29. 12. 1968). — Koniec *nádejám* (Práca, 20. 3. 1969). — O možnostiach, *nádejách* a optimizme (Pravda na weekend, 6. 12. 1968). — Považovali by sme za vhodné hovoriť dnes špeciálne o *nádejách*, ktoré rezolúcia poskytuje (Pravda na weekend, 6. 12. 1968). — V tomto zmysle pokračoval v osvietenských a kollárovských *šľapajách* aj Štúr (Prehľad dejín slovenskej filozofie, Bratislava 1965, 158).

P. Kušnír[11] si všíma, že v niektorých číslach ročníka 1967 (január — september) denníka Smeny „osobitne stojí nesprávny tvar *Zojám.*"

Možno teda konštatovať, že tak ako v odvodzovacej prípone *-ár, -áreň* po spoluhláske *j* sa dlhé *á* neskracuje na *a (lejár, strojár, strojáreň, lejáreň),* je i v súčasnom systéme substantív spisovnej slovenčiny tendencia neskracovať po spoluhláske *j* pádové prípony *-ám, -ách, -á* na *-am, -ach, -a.* Ide tu o silnú tendenciu po rovnakej podobe relačných morfém analogicky podľa rovnakej podoby bázy substantív tohto typu a morfológie vôbec, teda: *šľapajám, šľapajách; Pyrenejám, Pyrenejách; nádejám, nádejách* a pod.

Z h r n u j e m e: V morfologickej stavbe substantív prevláda v súčasnej spisovnej slovenčine tendencia po pravidelnosti. Z toho dôvodu by bolo treba kodifikovať dlhé pádové prípony *-ám, -ách, -á* po spoluhláske *j* analogicky podľa pravidelnosti slovotvorného základu typu *jama — jám, Vojany — Voján, Bojany — Boján* a podľa pravidelnosti v rovine slovotvornej pri odvodených substantívach typu *strojár, lejár, strojáreň, lejáreň* a pod. Podporujeme preto požiadavku L. Dvonča, že by sme mali uznávať ako spisovné tvary typu *nádejám, Pyrenejám, ojám* a podobne.

Ladislav Dvonč

NIEKTORÉ NOVŠIE PRÍPADY PORUŠOVANIA RYTMICKÉHO ZÁKONA

1. Podrobnejší výskum dodržiavania a porušovania rytmického zákona v spisovnej slovenčine[1] ukazuje, že stále viac pribúda výnimiek z rytmického zákona, t. j. že rytmický zákon sa čoraz častejšie porušuje pri tvorení nových slov alebo pri skloňovaní a časovaní. Tento výskum sme doplnili v osobitnej štúdii o pozorovanie porušovania rytmického zákona v gen. pl. a dat. a lok. pl. vlastných mien typu *Mlynárce* (názvy na *-ce*

[11] P. Kušnír, *Alicám, Sidóniam, Zojám?*, Kultúra slova 2, 1968, 84—86.
[1] L. Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955.

patriace do vzoru *ulica*): *Mlynárce — Mlynáriec, Mlynárciam, Mlynárciach, Včelínce — Včelíniec, Včelínciam, Včelínciach* a pod.[2] Pohľad na novší materiál ukazuje, že tu pribúdajú ďalšie prípady, v ktorých sa porušuje rytmický zákon. V tomto príspevku chceme upozorniť na niektoré novšie prípady z oblasti tvorenia slov jednotlivými odvodzovacími príponami.

2.1. Na prvom mieste si všimneme porušovanie rytmického zákona v oblasti domácich slov.

Jeden druh výrobku (ČSN 56 2710) uvádza národný podnik Slovenské pečiváre v Seredi pod názvom *kávienka*. Podstatné meno *kávienka* je utvorené od slova *káva* odvodzovacou príponou *-ienka*. V podobe *kávienka* sa porušuje rytmický zákon tým, že tu nasleduje dvojhlásková odvodzovacia prípona *-ienka* po predchádzajúcej dĺžke. Treba posúdiť jednak otázku, či sa odvodzovacia prípona *-ienka* správne používa pri takých podstatných menách, ako je práve podst meno *kávienka*, jednak aj otázku, či sa tu môže používať podoba *-ienka* s dvojhláskou, alebo sa má namiesto prípony *-ienka* používať krátka prípona, aby nedochádzalo k porušeniu rytmického zákona.

Všimnime si najprv otázku tvorenia tohto podst. mena pomocou prípony *-ienka*. Ako uvádza J. Horecký,[3] v spisovnej slovenčine máme jednak podst. mená s príponou *-enka*, jednak s príponou *-ienka* ako jej závislým variantom. Prípona *-enka* je typická pre názvy rozličných listín a poukazov, pričom názvy listín sú utvorené od slovesných základov, názvy poukazov od podst. mien, napr. *vstupenka, poistenka, potvrdenka, zloženka, tabačenka, električenka*. Aj po mäkkých spoluhláskach je podoba *-enka*, napr. *zloženka, tabačenka, električenka*. Ďalej Horecký uvádza, že samostatnú skupinu s variantom *-ienka* tvoria názvy rastlín, ako *prvosienka, ovsienka, červienka, smolienka, slamienka*.

Slovo *kávienka* označuje istý výrobok, druh sladkého pečiva. Odôvodniť príponu *-ienka* v tomto slove na základe nejakej významovej podobnosti alebo blízkosti s názvami rastlín by bolo násilné a nepresvedčivé. Skôr treba rátať s vplyvom slov *pečienka* alebo *sušienka*, ktoré tiež predstavujú názvy istých druhov jedál. Priamy vplyv na vznik podoby *kávienka* malo však najskôr slovo *sušienka*, pretože kávienka ako druh tovaru predstavuje vlastne z istého hľadiska to čo sušienka. Na veci nič nemení fakt, že slová *pečienka* a *sušienka* sú utvorené od trpných príčastí pomocou prípony *-ka*. Veď všetky podst. mená

[2] L. Dvonč, *K jednému prípadu porušovania rytmického zákona*, SR 28, 1963, 224–230. V tejto štúdii uvádzame iba doklady na tvary gen. pl. *(Mlynáriec)*. Pripájame doklady na tvary lok. pl. s príponou *-iach* pri názvoch *Včelínce* a *Zlievce*, ktoré sme získali až po uverejnení tejto štúdie: *Družstevníkom vo* Včelínciach *pomáhali aj rodinní príslušníci* (Pravda, 20. 5. 1963, str. 1); *Pri* Včelínciach *v okrese Rimavská Sobota iskry lokomotívy nákladného vlaku podpálili obilie* (Pravda, 26. 6. 1968, str. 6); *Vo Veľkých* Zlievciach *v okrese Lučenec dostal traktorista šmyk* (Pravda, 13. 12. 1967, str. 6). *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 106 uvádza: *Mlynárce — Mlynáriec, Včelínce — Včelíniec*. Podobne *SSJ VI*, Bratislava 1968, 203: *Mlynárce, -riec* ž. pomn. a na str. 241: *Včelínce, -niec* ž. pomn. Pri názve *Veľké Zlievce* sa v SSJ VI, 244 uvádza gen. pl. *Veľkých Zlievec* so zachovávaním rytmického zákona (Morfológia slovenského jazyka tento prípad nezaznamenáva).

[3] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 112–113.

na *-enka* sú vlastne pôvodne deriváty na *-ka* od trpných príčastí; posunutím hranice odvodzovacej morfémy vznikla práve odvodzovacia prípona *-enka* ako samostatná prípona, ktorá sa dnes využíva na odvodzovanie nových slov priamym pripojením tejto prípony k podst. menám, nie k základom trpného príčastia. Pripomenúť možno ďalej, že sa často používa aj podoba *ovocienka* namiesto podoby *ovocenka* (druh nápoja). Zdá sa, že môžeme hovoriť o tom, že v spisovnej slovenčine sa utvára ďalšia sémanticky uzavretá skupina slov, a to názvov niektorých jedál a nápojov, v ktorých sa používa odvodzovacia prípona *-ienka* (ide pritom už o samostatnú novú príponu, nie závislý variant prípony *-enka*). Vcelku teda z odvodzovacieho hľadiska nemožno mať nijaké námietky proti podobe *kávienka*.

Ďalej treba zaujať stanovisko k novej podobe *kávienka* z hľadiska platnosti rytmického zákona. Vieme, že v spisovnej slovenčine rytmický zákon neplatí vo všetkých prípadoch, pretože sú tu početné výnimky. Časté sú také výnimky z rytmického zákona, v ktorých ide o výskyt dvojhláskovej odvodzovacej prípony po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske. Patria sem prípony *-iar* a *-iareň*, napr. *múčiar, kohútiar, vtáčiar, stáčiareň, mlátiareň, bieliareň, rýchliareň* atď.[4] Podobne sa vyskytuje po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske odvodzovacia prípona *-iak* s dvojhláskou *ia*, napr. *drôtiak, mliečniak*.[5] Doterajšie *Pravidlá slovenského pravopisu*[6] sa síce o slovách na *-iak* ako výnimke z rytmického zákona nezmieňujú, ale ich existencia je taká nepochybná, že ich tu berieme ako jeden z prípadov porušovania rytmického zákona aj bez výslovného uvedenia v Pravidlách. Už aj medzi doterajšími výnimkami z rytmického zákona sú teda viaceré prípady, v ktorých sa vyskytuje prípona s dvojhláskou po predchádzajúcej slabike s dlhou samohláskou alebo dvojhláskou. Možnosť existencie podoby *kávienka* ako spisovnej formy sa takto v norme súčasného slovenského spisovného jazyka z hľadiska platnosti rytmického zákona a jeho porušovania (výnimiek) nijako nevylučuje. Ba práve naopak, ukazuje sa, že takáto podoba zodpovedá práve vývinovým tendenciám spisovnej slovenčiny v oblasti dvojhlások a rytmického zákona. Týmito otázkami som sa zaoberal v osobitnej štúdii o vývine dvojhlások.[7] Tu ukazujem, že vo vývine spisovnej slovenčiny možno pozorovať zreteľnú tendenciu po stále väčšom uplatňovaní sa dvojhlások, a to aj na úkor rytmického zákona. Ukazujem, že rytmický zákon musel tejto tendencii ustúpiť v mnohých prípadoch, takže dnes sa rytmický zákon porušuje v početných prípadoch, kde ide o susedstvo slabík s jednoduchou samohláskou a dvojhláskou alebo naopak, s dvojhláskou a jednoduchou dlhou samohláskou (a rovnako aj s dvoma dvojhláskami). Ak z tohto hľadiska posudzujeme podobu *kávienka*, vidíme, že je ona výrazom spomenutej snahy po uplatnení sa podôb s dvojhláskou, a to aj napriek tomu, že sa tým porušuje rytmický zákon.

Celkove sa ukazuje, že proti podobe *kávienka* nemožno mať zásadnejšie námietky ani z hľadiska odvodzovania slov, ani z hľadiska rytmického

[4] L. Dvonč, *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na -ár/-iar*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 5 n.; *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, 35–36.

[5] L. Dvonč, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, 44.

[6] Pozri napr. aj najnovšie, deviate vydanie z r. 1967, str. 23–24.

[7] L. Dvonč, *K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine*, JČ 15, 1964, 35–48.

zákona. V prípade podoby *kávienka* nejde pritom o vznik nejakej úplne novej výnimky z rytmického zákona, ale len o rozmnoženie počtu tých odvodzovacích prípon, v ktorých býva dvojhláska po predchádzajúcej slabike s dlhou samohláskou alebo dvojhláskou. Na rozdiel od staršieho stavu, keď sa v takejto polohe vyskytovala iba odvodzovacia prípona *-iar* alebo prípona *-iareň*, máme dnes v tej istej polohe aj príponu *-iak* a najnovšie k týmto prípadom pristupuje odvodzovacia prípona *-ienka*.

2.2. S dvoma dĺžkami v dvoch susediacich slabikách stretávame sa aj pri cudzích slovách. Čo aj uznávame rozdiel medzi domácimi slovami a slovami cudzieho pôvodu v slovnej zásobe súčasného jazyka, musíme na druhej strane konštatovať, že slová cudzieho pôvodu sa postupne prispôsobujú domácim slovám; niektoré z takýchto slov cudzieho pôvodu sa v konečnom výsledku natoľko prispôsobia štruktúre slov domáceho pôvodu (z hľadiska výslovnosti a pravopisu, morfologického, derivačného atď.), že ide o cudzie slová len z hľadiska etymologického (pôvod z cudzieho jazyka). Pri svojom prispôsobovaní sa slová cudzieho pôvodu vyrovnávajú aj s pravidlom o krátení dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike. Tak je to aj v prípadoch, ktorým tu ďalej venujeme pozornosť.

2.2.1. V súčasnej jazykovednej terminológii existujú početné termíny typu *fonéma, morféma, lexéma, syntaxéma, forméma, graféma* atď. Podľa našej mienky ide v týchto prípadoch o slová tvorené odvodzovacou príponou *-éma*, teda slová, ktoré sa z hľadiska derivačného rozkladajú na odvodzovací základ a na odvodzovaciu príponu. V tejto súvislosti sa opierame o správne zistenie J. Horeckého,[8] že aj pri cudzích slovách treba hovoriť o slovotvorných príponách. J. Horecký uvádza, že v slovenskej gramatickej (resp. aj lexikologickej) literatúre sa o cudzích slovotvorných príponách zásadne nič nehovorí, takže sa vlastne vychádza z tézy, že všetky cudzie slová, a to aj medzinárodné, sa preberajú hotové. Pripomína, že v sovietskej jazykovej literatúre sa bežne uvádzajú samostatné odseky o tvorení slov cudzími predponami (správne má tu byť príponami, ako ukazuje literatúra, na ktorú sa odvoláva). J. Horecký presvedčivo ukazuje na príklade slova *kombajnista*, že tu ide o odvodzovaciu príponu *-ista* (živý vzťah medzi odvodzovacím základom a slovotvornou príponou, resp. členenie slova na slovotvorný základ a slovotvornú príponu dokazuje aj kolísanie medzi podobami *kombajnista* a *kombajnér*, uplatňujúce sa ešte pred niekoľkými rokmi). V okruhu názvov osôb J. Horecký vydeľuje prípony *-ista, -ik* a nulovú príponu. Že pri slovách typu *fonéma, morféma* atď. ide o slová tvorené príponou *-éma* (pravda, ide o úzko odborné termíny), dokazuje: 1. pravidelné tvorenie novších slov takto zakončených, napr. *syntaxéma, tagméma, typéma, monéma, prozodéma, graméma, artikuléma, syntagméma, sylabéma*;[9] 2. jednotný význam skupiny slov na *-éma*, ktorými sa označujú

[8] J. Horecký, *Dve osobitosti v menách osôb*, SR 22, 1957, 353 n.; tenže, *Slovotvorná sústava slovenčiny*. Bratislava 1959. 97.

[9] Niekoľko dokladov: *Slovotvorné prípony a koncovky* (syntaxémy) *nemožno pokladať z nášho hľadiska za natoľko samostatné celky, že by sa museli vydeľovať bez ohľadu na fonický sklad ostatných častí slova* (J. Ružička, Rozdeľovanie slov v slo-

základné jazykové jednotky v rámci jednotlivých jazykových plánov (rovín); 3. v protiklade k slovám typu *morféma* tvorenie novších slov typu *morfa;*[10] 4. varianty korennej morfémy pri zachovaní jednotnej podoby *-éma* ako odvodzovacej prípony v prípadoch typu *sémémа — sémantéma* (pozri ďalej). Postupne sa prípona *-éma* uplatňuje aj mimo hraníc jazykovedy, porov. napr. *socioléma, idioléma* a pod.[11] Nemožno teda tieto slová posudzovať ako slová z hľadiska derivačného nečleniteľné (porov. napr. slovo *hangár,* ktoré sa nerozkladá na odvodzovací základ *hang-* a príponu *-ár*).

Zo skupiny slov na *-éma* zaujalo našu pozornosť slovo *sémémа,* použité v knihe Ľ. Ďuroviča Paradigmatika spisovnej ruštiny, Bratislava 1964, 8: *„Morfémy nesúce lexikálny význam sa niekedy volajú tiež* sémémy; *ďalšie delenie* sémém *na morfémy základové (hlav-) a morfémy odvodzovacie (-ičk-, -ov-) je vecou lexikológie.“*

V slove *sémémа* je jednoduchá dĺžka v cudzej odvodzovacej prípone *-éma* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke *(sém-).* So slovom *sémémа* súvisí na jednej strane slovo *sémantika* a jednotlivé jeho deriváty, v ktorých je dlhé *é,* jednak slovo *semaziológia, semiotika, semiológia* a ich odvodeniny, v ktorých je zas prvá slabika krátka. Pritom je dosť závažná skutočnosť, že sa u nás najčastejšie používa slovo *sémantika* a jeho jednotlivé odvodeniny, čo podporuje využívanie neskrátenej podoby koreňa *sém-.* K tomu môže viesť aj všeobecná snaha zachovávať jednotnú podobu koreňa v jednotlivých derivátoch, ako to vidíme v súčasnom jazyku (napr. pri derivátoch na *-teľ, -č* a podobne). Všimnime si v tejto súvislosti aj slovo *fonéma.* Slovo *fonéma* súvisí na jednej strane so slovami *fonický, fonológia, fonograf, fonometria* atď., v ktorých je krátky koreň *fon-,* na druhej strane so slovom *fón,* v ktorom je dĺžka. Vo väčšine prípadov býva tu krátka podoba *fon-* (hoci napr. v deriváte *fonický* preniká najnovšie dĺžka; stretávame sa tu niekedy s podobou *fónický*). Ak by sme v predošlom prípade postupovali podľa pomerov pri slove *fonéma,* dostali by sme namiesto podoby *sémémа* podobu *seméma,* v ktorej by sa nestretávali dve dlhé slabiky. Ale na druhej strane prevažné uplatňovanie sa podôb s dlhým *é,*

---

venčine, SR 12, 1946, 234); *Ako vieme, gramatické jednotky nazývame* tagmémami (V. Krupa, Morféma ako lingvistická jednotka, JČ 15, 1964, 25); *Leška sa prihovára za rozlišovanie pojmov* moném *a morféma* (Slavica Slovaca 3, 1968, 106); *V druhom prípade je základnou prozodickou jednotkou, tzv.* prozodémou, *slabika* (E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava 1963, 144); *Morfologická zmena sa definuje ako prechod z jedného stavu do druhého v rámci určitej gramatickej kategórie, pričom sa jedna* graméma *zamieňa druhou* (V. Řehák, Morfološki kriterij za klasifikaciju reči u slovačkom jeziku, JČ 17, 1967, 130); *Souběžně procvičuje fonémy,* artikulémy *a grafémy* (M. Sovák a kol., Logopedie, Praha 1966, 135; v češtine *artikulém,* v slovenčine *artikuléma*). Porov. aj používanie termínu *typème* (v slovenčine *typéma*) v štúdii G. Hammarströma *Type et typème, graphe et graphème,* Studia Neophilologica 36, 1964, 332–340 alebo termíny *das Syllabem (sylabéma), das Syntagmem (syntagméma), das Typem (typéma)* v práci toho istého autora *Linguistische Einheinten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft,* Berlín — Heidelberg — New York 1966 (tu je sústava týchto dvojíc termínov: *das Phonem — das Phon, das Prosodem — das Prosod, das Syllabem — das Syllab, das Morphem — das Morph, das Lexem — das Lex, das Syntagmem — das Syntagm* v rámci hovoreného jazyka a *das Typem — das Typ, das Graphem — das Graph* v rámci písaného jazyka).

[10] Porov. aj dvojice v Hammarströmovej knižnej práci, uvádzané v predošlej poznámke.

[11] Napr. *Porov. napr. protiklad* socioléma — idioléma (F. Miko, Teória výrazu a preklad, Dialog 1968, č. 1, str. 62; podoba *idioléma* analogicky podľa *socioléma).*

t. j. podôb *séma, sémantika, sémantický, sémantizovať, sémantik* a pod., nás vedie zas skôr k forme *séméma* so základom *sém-*.

Ešte je tu otázka, či sa má kvantita v prípone *-éma* skrátiť alebo ponechať bez zmeny. V skupine domácich slov sa v spisovnej slovenčine vyskytuje viacero výnimiek z rytmického zákona, v ktorých sú vedľa seba dve jednoduché dĺžky, napr. *bábkár, frézár, súkáreň* a pod. (slová na *-ár, -áreň*), *pásák, písmák* (slová s príponou *-ák*). Takýto je stav podľa platnej kodifikácie. V bežnej jazykovej praxi sa jednoduchá dĺžka alebo dvojhláska po predchádzajúcej dvojhláske nekráti (napr. *čiapkár, mliekár, sietiar*), podobne ani dvojhláska po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke (napr. *míliar, stáčiareň*), ale jednoduchá dĺžka po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke sa veľmi často skracuje, o čom svedčí hojný výskyt podôb typu *frézar, bábkar, bájkar, súkareň* a pod. Podobný stav je podľa môjho výskumu nielen pri slovách odvodených príponami *-ár* alebo *-áreň*, ale aj pri slovách na *-ák* (napr. *pancierák*, ale *pásak, vnútrak*), o ktorých sa ešte normatívne príručky nezmieňujú. Takéto skracovanie sme zistili aj pri slovách cudzieho pôvodu so sufixom *-ér*, napr. *frázer, míner, londýner* (niekedy sa používajú aj podoby *frazér, minér*, v ktorých je skrátený koreň, čo zároveň ukazuje, že ide o slová odvodené príponou *-ér*).[12] Ak by sme analogicky postupovali aj pri slove *séméma*, bolo by možné používať podobu *sémema*. Záväznejšie slovo bude tu možné povedať až po získaní väčšieho dokladového materiálu. Zatiaľ aspoň upozorňujeme na kvantitu v slove *séméma*.

Pripomíname ešte, že sa niekedy používa pri tvorení slova na *-éma* nie základ *sém-*, resp. *sem-*, ale *sémant-*; ide o odvodzovací základ zo slova *sémantika*, v ktorom zakončenie *-ika* možno chápať ako príponu.[13] Použitie podoby *sémantéma* sme si povšimli v štúdii Ľ. Nováka Základná jednotka gramatického systému a jazyková typológia (Sborník Matice slovenskej 14, 1936, 9; vtedy ešte v podobe *sémantém*). Dnes sa však podľa nášho pozorovania podoba *sémantéma* nepoužíva. Azda tu pôsobí skutočnosť, že ako odvodzovacie základy sa najčastejšie využívajú jednoslabičné elementy, napr. *fonéma, morféma, lexéma, graféma, forméma, monéma, graméma, tagméma* atď. Inak je nesporná výhoda podoby *sémantéma* z toho hľadiska, že sa tu nestretávajú slabiky s jednoduchými dĺžkami.

2.2.2. Pri cudzích slovách máme skupinu slov s príponou *-át*. Takýmito slovami na *-át* sa označujú územia pod správou osoby, od ktorej mena je slovo na *-át* utvorené, napr. *kalif — kalifát* „územie pod správou, vládou kalifa", *emir — emirát* „ríša emira", *exarcha — exarchát* „správny obvod exarchu", *chán — chanát* „územie pod vládou chána", *sultán — sultanát* „1. územie, na ktorom vládne sultán, 2. vláda sultána", *bán — banát* „správna jednotka v býv. Juhoslávii, bánovina".[14] Sem patrí aj *protektor — protektorát* „štát pod ochranou silnejšieho, v skutočnosti slabší štát podrobený silnejšiemu" (uvádzame vlastný výklad; v SSJ je výklad neúplný). Môžeme uviesť aj ďalšie slová tohto typu, ktoré sa v SSJ neuvádzajú: *Nemožno ho redukovať na existenciu avarského* kaganátu (JČ 15, 1964, 83); *Ak z vonkajších činiteľov najdôležitejším v počiatočnom štátotvornom procese západných Slovanov bol odboj proti avarskému*

[12] Porov. v mojej práci *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, 193 n.
[13] Porov. J. Horecký, *Dve osobitnosti v menách osôb*, 354.
[14] Významy uvádzame podľa *Slovníka slovenského jazyka I—V*, Bratislava 1959—1965.

kaganátu, *potom je jasné, že sa najstarší štátny útvar západoslovenských kmeňov zemepisne musel nachádzať v tesnej blízkosti avarského* kaganátu (Dejiny Slovenska I, Bratislava 1961, 74);[15] *Britská vláda skôr alebo neskôr ráta s národnooslobodzovacím hnutím a prevratmi v naftových* šejkátoch *Perzského zálivu* (Pravda 41, 1960, č. 62, str. 3); *Malá krajina Abú Zabi v Perzskom zálive, jeden zo siedmich hlavných* šajchátov *Zmluvného Ománu, bola už niekoľkokrát predmetom prudkých sporov* (Prava, 8. 3. 1964, str. 3).[16]

Že tu ide o osobitnú odvodzovaciu príponu s vlastným významom (ide o miestne názvy), dokazuje okrem iného aj striedanie odvodzovacích prípon *-át* a *-stvo* pri tom istom základe, pričom v oboch prípadoch má slovo rovnaký význam: *chanát — chánstvo* (v SSJ sa slovo *chanát* uvádza ako synonymum slova *chánstvo* v hesle *chánstvo* a *chánstvo* ako synnonymum slova *chanát* v hesle *chanát*).[17] V našich gramatických príručkách sa prípona *-át* (ani *-stvo*) ako prípona, ktorou sa tvoria názvy miest, nespomína.[18]

Pri slovách odvodených príponou *-át* sme sa stretli s dvoma dĺžkami v susediacich slabikách v deriváte *šerífát* (odvodené od arabského slova *šerif*, ktorým sa označuje vládca; iné je slovo *šerif*, ktoré je anglického pôvodu): *Vzalo „pod ochranu" drobné* sultanáty, šejcháty *a* šerífáty (Pravda, 30. 11. 1967, str. 5). Všimnime si kvantitu pri iných slovách na *-át*.

Pri niektorých takýchto slovách dochádza pri odvodzovaní ku skracovaniu dĺžky v odvodzovacom základe, napr. *sultán — sultanát, chán — chanát, bán — banát*. V týchto prípadoch nejde, pravda, o skracovanie podľa rytmického zákona, ale o skracovanie pri odvodzovaní slov, ktoré nastáva nielen pri odvodzovaní slov dlhými príponami, ale často aj pri tvorení slov pomocou krátkych prípon, takže nejde o vedomú snahu vyhnúť sa stretnutiu dvoch dĺžok: *čítať — čitateľ, postávať — postavač, predávať — predavač, rúbať — rubač* a pod. Pokiaľ ide o pomer skrátených a neskrátených podôb, napr. pri slovách na *-teľ* alebo *-č*, zreteľne prevažujú dnes neskrátené podoby (sú novšie); skrátené podoby sú staršie a sú málo početné, možno ich taxatívne vypočítať. S takýmto skracovaním sa stretávame aj pri niektorých derivátoch od slov cudzieho pôvodu, napr. *milión — milionár, bibliotéka — bibliotekár, komín — kominár* a pod. V cudzích slovách je skracovanie poslednej dlhej slabiky základu pred príponami *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň* dosť pravidelné.[19] Ale zo slov cudzieho pôvodu, ktoré zaznamenáva SSJ, majú podľa Š. Peciara pred týmito príponami neskrátenú slabiku iba novšie výrazy *frézár, kurzívkár, paštétár* a *gýčiar*. Tým

[15] SSJ uvádza podoby *chagan* a *chakan*. Bežne sa však u nás používa dnes podoba *kagan* (a *kaganát*).

[16] SSJ uvádza podobu *šejk* (náčelník arabského kmeňa; vyšší mohamedánsky cirkevný hodnostár). Derivát *šejkát* sa nezaznamenáva. Popri podobe *šejk* sa niekedy používa podoba *šejch* a *šajch* (*šejchát, šajchát;* porov. doklady v tejto práci). Zaužívaná je u nás podoba *šejk* s *e* a *k*.

[17] Porov. spracovanie slova *chánstvo* v SSJ I, 552: 1. územie pod vládou chána, chanát; 2. hodnosť chána. Slovo *chanát* sa vysvetľuje ako „územie pod vládou chána, chánstvo" (len jeden význam).

[18] V. Dujčíková v štúdii *Slovotvorná štruktúra prevzatých slov*, Slovenské odborné názvoslovie 5, 1957, 356, 359 spomína slová na *-át*, ale význam miesta neuvádza. V práci *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, Praha 1967, 475—476 sa v rámci názvov miest spomínajú abstraktá na *-ství/-tví* s miestnym významom a pri miestnych menách s cudzími príponami slová s príponami *-ář, -ol* a *-érie/-erie*.

[19] L. Dvonč, *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na -ár/-iar*, 16, 30; Š. Peciar, *Kvantita substantív na -ár/-iar a -áreň/-iareň*, SR 33, 1968, 301—302.

sa aj tu potvrdzuje známa skutočnosť, že pri tvorení novších slov sa prejavuje snaha zachovávať podobu odvodzovacieho základu bez zmeny aj v derivátoch podľa stavu vo fundujúcom výraze. S týmto sa stretávame aj v našom prípade *šerífát*.

Aj pri slove *šerífát* ide podobne ako v predošlom prípade *(séméma)* o výskyt dvoch jednoduchých dĺžok v dvoch susediacich slabikách.

Podoba *šerifát* (so skrátením v odvodzovacom základe analogicky podľa *sultán — sultanát, chán — chanát)* sa tu najskôr neuplatnila preto, lebo by sa takto derivát stal „falošný": vznikla by predstava, že ide o derivát slova *šerif* (slovo anglického pôvodu s významami „sudca" alebo „šéf bezpečnostnej služby").

Podrobnejší rozbor slov *séméma* a *šerífát* ukazuje, že pri zachovaní kvantity v základe slova *(sém-, šerif-)* sa uplatnila snaha súčasného jazyka zachovávať kvantitu v odvodzovacom základe podľa možnosti bez zmeny. Podobne možno vysvetliť aj zachovanie kvantity v prípone, pretože v týchto prípadoch pre ich nepočetnosť sa ešte nesformovala krátka podoba prípony po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou.

3. Prípady, ktorými sme sa tu zaoberali, nie sú v našom jazyku bežné, naopak, zriedkavé, ba až exkluzívne *(séméma, šerífát).* V normatívnych príručkách bude potrebné zaujať jasné stanovisko aj k týmto prípadom, teda stanoviť, či sa tu majú alebo nemajú používať podoby s dvoma dĺžkami v susediacich slabikách. Jednoznačne sa staviame za uznanie podoby *kávienka* namiesto prípadnej formy *kávenka* (s dodržiavaním rytmického zákona). Vzhľadom na osobitný charakter slov *séméma, šerífát* (slová cudzieho pôvodu) nemožno sa o nich zatiaľ zreteľnejšie vysloviť; tu bude potrebné získavať ďalší materiál a na jeho základe pokúsiť sa o normatívny záver.

Katarína Habovštiaková

FREKVENCIA SLOV V SLOVENČINE SPISOVNEJ A PREDSPISOVNEJ

Mistríkova kniha *Frekvencia slov v slovenčine*[1] prináša nepriamo aj isté podnety pre zamyslenie sa nad vzťahom slovnej zásoby slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach z predspisovného obdobia. Pri skúmaní jazykového charakteru predbernolákovských písomností (najmä tých, pri ktorých sa prekrýva domáca nárečová slovenčina s češtinou[2], resp. v kto-

[1] J. Mistrík, *Frekvencia slov v slovenčine,* Bratislava 1969.

[2] R. Krajčovič, *K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny,* Sb. FF UK, Philologica 14, 1962, 99.

rých je zjavná interferencia dvoch jazykových kódov: slovenčiny a češtiny,[3] i v pamiatkach, ktoré sa hodnotia ako písané „češtinou na Slovensku" a či „ slovenskou češtinou",[4] ba i v písomnostiach, o ktorých jazyku sa hovorí ako o kultúrnej slovenčine[5]) možno vziať do úvahy i niektoré poznatky, ktoré sa získali výskumom frekvencie súčasnej slovenskej slovnej zásoby a sčasti i frekvencie súčasnej českej slovnej zásoby. Tieto výsledky je užitočné aplikovať najmä pri skúmaní vzájomného vzťahu slovenčiny a češtiny v písomnostiach z predspisovného obdobia.

Pri výskume predspisovnej slovenskej slovnej zásoby chceli by sme nadviazať na dve myšlienky z Mistríkovej práce: na spôsob vertikálneho členenia slovnej zásoby i na jeho súvislosť s frekvenciou slov a na konštatovanie, že prvých 500 slov vo frekvenčnom slovníku vyčerpáva približne 60–75 % akéhokoľvek textu.[6]

Pri uplatnení frekvenčno-sémantického hľadiska J. Mistrík člení vertikálnu slovnú zásobu na 1. konštrukčné slová (sem patria gramatické slová: predložky, spojky, sponové slovesá *byť* aj *mať*, spájacie zámenné slová typu *ten, ktorý,* ktoré sú vo frekvenčnom slovníku na 1. až 20. mieste); 2. subjektívno-situačné slová (modálne slovesá, zámená i zámenné príslovky, častice, citoslovcia a vetné príslovky, ktoré sú na 21.–70. mieste); 3. gnómické slová (číslovky, okolnostné číslovkové a niektoré hodnotiace príslovky, podstatné mená, prídavné mená a plnovýznamové slovesá so širokým významom, ktoré sú na 71.–110. mieste); 4. tematické a odborné slová (všetky ostatné slová, ktoré sa v reči používajú podľa potreby témy a sú ďalej ako na 110. mieste).

Tieto výsledky výskumu frekvencie slov v súčasnej spisovnej slovenčine možno vziať do úvahy i pri skúmaní predspisovnej slovnej zásoby spolu s výskumom prvých päťsto najfrekventovanejších slov v slovenčine a v češtine, a to i napriek tomu, že východisková materiálová základňa frekvencie slov v súčasnej slovenčine je iná ako v pripravovanej kartotéke pre HSSJ. Pri prvých 500 slovách je totiž značná stabilita nielen pri skúmaní rozličných textov ale aj textov z rozličného obdobia. Z novších slov, ktoré doteraz nie sú a pravdepodobne ani nebudú alebo budú len minimálne doložené v HSSJ, vyskytujú sa v slovenskom frekvenčnom slovníku výrazy, ako *oblasť, možnosť, vzduch, obdobie, riešenie, organizácia* a i. (sú to slová vo frekvencii po čísle 400). Podobne v materiáli pre HSSJ nebudú doložené slovenské ekvivalenty slov, ako *pracující, sovětský, kapitál, metó-*

[3] V. Blanár, *K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy,* JČ 15, 1964, 120–121.
[4] J. Doruľa, *O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby,* Slavica Slovaca 2, 1967, 25–26.
[5] I. Kotulič, *O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti,* JČ 19, 1968, 134–149.
[6] J. Mistrík, c. d., 49, 21, 675.

da, pracovník, revoluce, podnik a niektoré iné (sú vo frekvenčnom slovníku češtiny v poradí nad 400). Menšie rozdiely v poradí frekvencie medzi súčasnou a historickou slovnou zásobou, ktoré zaiste môžu byť, nemajú pre naše ciele mimoriadnu váhu.

Pri porovnávaní prvých 500 najfrekventovanejších slov v súčasnej slovenčine a češtine zreteľne vystúpi na povrch jednak spoločný slovanský základ veľkej väčšiny týchto slov a zároveň i hláskoslovné a tvaroslovné rozdiely medzi nimi.

Najvýraznejšie diferenčne vystupujú lexikálne rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Medzi prvými 500 slovami, ktoré sú v českom frekvenčnom slovníku, je asi 54 jednotiek lexikálne odlišných od slov slovenských. Tento pomerne malý rozdiel medzi oboma jazykmi je dobre pochopiteľný na základe vzájomnej príbuznosti všetkých slovanských jazykov. Podľa F. Kopečného[7] tvorí všeslovanskú slovnú zásobu v súčasných slovanských jazykoch 1988 slov. V tomto počte sa však neberú do úvahy odvodené slová. Ak sa prihliadne aj na odvodené slová, je praslovanské lexikálne dedičstvo v slovanských jazykoch oveľa väčšie. Napríklad S. Urbańczyk[8] pre starú poľštinu predpokladá lexikálne dedičstvo až trojnásobne vyššie.

Pravda, rozdiel medzi slovenčinou a češtinou neodzrkadľuje sa len v odlišných lexikálnych základoch, ale aj v rozdieloch hláskoslovných, morfologických a slovotvorných.

Počet morfologických, gramatických i slovotvorných a hláskoslovných diferenčných prvkov medzi oboma jazykmi je vyšší ako počet lexikálne odlišných jednotiek. V základnom tvare sú v českom frekvenčnom slovníku odchýlky od príslušného slovenského znenia v 85 prípadoch gramatického a slovotvorného rázu a v 190 slovách hláskoslovného rázu.

V starých slovenských jazykových pamiatkch odzrkadľujúcich rozličným spôsobom rozsah používania slovakizovanej češtiny i domáceho slovenského jazyka s istými českými prvkami sa tieto diferencie hláskoslovného a gramatického charakteru, ktoré sú medzi slovenčinou a češtinou, sčasti zmenšujú. Ako je známe, zanedbáva sa písanie hlások *ř, ě*, neoznačuje sa kvantita samohlások *(ja, blato, mrtwy)*, neoznačuje sa dôsledne mäkkosť spoluhlások *(czo, czast)*. Týmito znakmi sa značne eliminujú české prvky a znásobuje slovenský charakter textu.

Na druhej strane v slovenských jazykových pamiatkach sa vyskytujú aj mnohé také prvky, ktoré možno hodnotiť nielen ako české, ale v pamiatkach z niektorých oblastí západného Slovenska ako prvky slovenské, ná-

[7] F. Kopečný, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Brno 1964, 4.

[8] S. Urbańczyk, *Rozwój słownictva słowiańskiego w związku z rozwojem średniowiecznych społeczeństw słowiańskich*, Z polskich studiów slawistycznych, Seria 3, Językoznawstwo, Warszawa 1968, 278.

rečové *(bílý, zdraví, ve, ze, můj).* Podobne aj niektoré gramatické prvky (napr. infinitív na *-ti*) majú obdobu i v iných slovenských nárečiach (napr. infinitív na *-ťi* v juhostredoslovenských nárečiach), a preto ich v takých pamiatkach netreba hodnotiť ako prvky české.

Čeština sa však uplatnila v slovenských jazykových pamiatkách v širokom rozsahu najmä pri tých slovách, ktoré stoja vo frekvenčnom slovníku na poprednom mieste. Súvisí to s okolnosťou, že pisár, ktorý sa chcel vyjadriť kultúrne, videl vzor vyspelého spisovného jazyka v češtine a svoj v podstate slovenský prejav posúval do roviny spisovnosti práve využívaním istých najfrekventovanejších slov v znení českom. Z takýchto slov, čo sú vo frekvenčných slovníkoch slovenčiny a češtiny na prvých miestach a sú hláskoslovne, gramaticky alebo lexikálne odlišné v slovenčine i v češtine, treba spomenúť aspoň tieto:[9]

slovenské:	české:	poradie vo frekv. slovníku	
		slovenskom:	českom:
byť	*býti*	2	2
v	*v(e)*	3	4
sa	*se* (zám.)	5	23
z	*z(e)*	9	9
s	*s(e)*	11	8
mať (sa)	*míti (se)*	13	11
ktorý	*který*	14	10
čo	*co*	16	21
keď	*když*	23	31
len	*jen*	24	26
všetok	*všechen*	26	32
svoj	*svůj*	29	17
môcť	*moci*	31	25
ešte	*ještě*	34	37
ísť	*jíti*	46	50
alebo	*anebo*	47	480
môj	*můj*	58	59
iný	*jiný*	67	66
lebo	*nebo*	70	47
iba	*jenom*	83	159
tiež	*také/taky*	138	44
nech	*ať*	155	274
písať	*psáti*	172	395

Uvedený výber súčasných najfrekventovanejších slovenských a českých navzájom diferencovaných slov má istý význam i pre slovenské jazykové pamiatky z predspisovného obdobia (pravda, poradie týchto slov by bolo v predspisovnom období sčasti iné, ale ich frekvencia bola vysoká aj v predspisovnom období). Jazykové pamiatky z predspisovného obdobia svedčia o tom, že práve pri spomenutých najfrekventovanejších slovách

[9] Príklady sú z cit. práce J. Mistríka, str. 132–134, 683–686.

zapustili české i hybridné česko-slovenské znenia korene najhlbšie. Týmito niekoľkými (a ešte aj niektorými) ďalšími českými prvkami dodával sa prejavu ráz knižnosti, spisovnosti. Materiál zhromaždený v kartotéke pre HSSJ zreteľne ukazuje na to, že práve pri slovách, ktoré sú vo frekvencii na prvých miestach, je veľmi výrazný podiel českých znení, resp. znení formálne blízkych k českým. Napríklad pri slovese *byť* je v min. čase 294 dokladov na *byl/-a, -o, -i*, kým na *bol* len 74; na *sem* je 128, na *gsem* 7, kým na *som* len 11. Podobne pri slovese *mať* je na *mieti* 14, *míti* 32, *mít* 1, *miet* 2, *mety* 2, *jmiti* 12 dokladov, kým na *mať* Ø, na *mati* 1 doklad. Podobný vzťah je aj medzi *ktorý* a *který*[10], *iný/jiný, alebo/anebo, keď/kdy-ž* a inými slovami.[11] I pri predložkách *ve, ze, se* a pri zvratnom zámene *se* dominujú znenia s *-e-*, pravda, tu pri hodnotení jednotlivých dokladov treba vziať do úvahy i proveniencíu pisára a stav v slovenských nárečiach (v jednotlivých prípadoch môže ísť totiž nie o prvky české, ale o prvky domáce, slovenské, nárečové).

Spomínané príklady jasne ukazujú, že pri najfrekventovanejších slovách sa v najširšom rozsahu uplatnili české prvky. Súvisí to s tým, že z každého cudzieho jazyka sa najskôr osvojujú prvky v reči najpoužívanejšie, najfrekventovanejšie. Teda i slovenský pisár pri úsilí vyjadrovať sa spisovne osvojil si zo spisovnej češtiny (ktorá mu bola vzorom vyspelého spisovného jazyka) práve tie prvky, s ktorými sa najčastejšie stretal. Prostredníctvom najfrekventovanejších českých znení podfarboval svoj prejav knižne, učene. Pri slovách menej častých si rozdiely medzi slovenčinou a češtinou neuvedomoval v takej miere ako pri slovách frekventovaných. Napríklad v slovách od základu *ľud(-ia/-ský)* je 201 dokladov od základu *lid-* a len 7 od *ľud-*, kým pri slovách *kľúč (-iar/ka; -ový, -iarov), kožuch* je 22 s *-u-* a len 1 s *-i-*.[12]

Frekvencia zohrala istú úlohu nielen pri použití českej lexikálnej jednotky miesto slovenskej, ale aj pri použití českého znenia slova, odlišného od príslušného slovenského iba istou viac-menej pravidelnou hláskovou alebo slovotvornou obmenou. Napríklad v širokom rozsahu sa uplatňujú znenia s *j-* pri slovách ako *iináč/-e, -ej, inak/-ší, inam, inde, inší, iný, istý,*

[10] Porov. K. Habovštiaková, *O vzťahu slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo XVI.—XVIII. storočia*, Slavia 37, 1968, 243, 245. Na str. 240 aj prehľad dokladov na *ktorý* (85 % všetkých dokladov je na *který*). Uvedené údaje sú na základe výskumov zo zač. r. 1967.

[11] Doterajšie (už publikované) výsledky výskumu o frekvencii slov doplňujeme niekoľkými ďalšími údajmi z kartotéky pre HSSJ (z júla 1968): *alebo* 4, *albo* 9, // *aneb* vyše 250, *anebo* vyše 100; *iný* 5 // *jiný* vyše 500 (porov. K. Habovštiaková, *Knižné prvky v kultúrnom jazyku slovenskej národnosti*, JČ 21, 1970, v tlači; tam aj ďalšie údaje o frekvencii niektorých slov v kartotéke pre HSSJ) a novšími údajmi (z apríla 1969): *keď* 16 // *kdy* 465, *když* 102; *písať/-l, -a, -o* 6, *písaný* 2, *písanie* 0 // *psát/-i, -l (-a, -o, -i)* 7, *psaný* 72, *psaní* 25.

[12] Podrobnejšie v cit. štúdii v čas. Slavia 37, 1968, 238.

istina, istota, aký, jakový, meno,[13] znenia s českou predponou *pro-* miesto znení s predponou *pre-*[14] a iné. I v týchto prípadoch išlo o prvky nadmieru časté v starších písomnostiach a o prvky české, ktorými sa zvyšoval knižný charakter písaného jazyka.

Z uvedených úvah o frekvencii českých lexikálnych a hláskoslovných prvkov v slovenských písomnostiach z predspisovného obdobia vychodí, že i výskumy frekvencie slov v súčasnej spisovnej slovenčine a češtine môžu byť podnetné pre hodnotenie slovenskej slovnej zásoby v predspisovnom období. Frekvencia slova je istým stimulom pre úvahu o spôsobe začlenenia slova do slovnej zásoby. Spolu s ostatnými kritériami (formálne poslovenčenie slova, využívanie slova v istých štýloch, vzťah slova k príslušným synonymám, prípadne aj antonymám) bližšie určuje miesto slova v slovnej zásobe. I keď frekvencia nie je rozhodujúcim činiteľom pri hodnotení českých prvkov v slovenskej predspisovnej slovnej zásobe, predsa je to činiteľ, ktorý pri lexikálnom výskume predspisovnej slovnej zásoby nemožno nebrať do úvahy.

[13] V týchto slovách bolo v júli 1968 vyše 1000 znení s *j-*, kým bez *j* iba 57 (z toho 34 pri slove *meno*). Podrobnejšie v cit. štúdii v JČ 21, 1970 (v tlači).

[14] V heslách *predať, predávanie, predávať, predaj* bolo zač. r. 1967 82 % dokladov s *pro-*, 17 9 % s *pre-* (podrobnejšie v cit. štúdii v čas. Slavia 37, 1968, 238).

SPRÁVY A POSUDKY

Stretnutie zástupcov dvoch akademických ústavov

Medzi straníckymi a odborovými organizáciami Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave sa už v r. 1968 viedla korešpondencia, ktorá mala pripraviť schôdzku delegátov obidvoch strán. Dosiahla sa dohoda o termíne schôdzky, ale tá sa pre udalosti v auguste 1968 neuskutočnila. Na začiatku r. 1969 navrhli zástupcovia straníckej organizácie Ústavu pro jazyk český ČSAV usporiadať novú schôdzku. A tak sa dňa 20. 3. 1969 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach zišli na dvojdňové rokovanie šesťčlenné delegácie spoločenských organizácií obidvoch ústavov. Delegáciu hostí z Prahy tvorili: dr. J. Machač (zároveň ako vedecký tajomník ústavu), dr. A. Stich, dr. N. Svozilová za stranícku organizáciu, dr. I. Němec, dr. M. Racková, dr. Z. Sochová za organizáciu ROH. V bratislavskej delegácii boli: prof. J. Horecký, dr. J. Kačala, V. Slivková za stranícku skupinu, dr. L. Dvonč (zároveň ako vedecký tajomník ústavu), Š. Michalus, dr. M. Šalingová za organizáciu ROH.

Zástupcovia obidvoch inštitúcií, ktoré majú v rámci terajšej Československej, resp. Slovenskej akadémie vied na starosti výskum našich národných jazykov, sa jednak informovali o širších spoločenských a politických otázkach, ako aj o práci obidvoch ústavov, a jednak posúdili možnosti spolupráce na úrovni spoločenských organizácií aj ústavov na nových základoch, ktoré sa utvorili prebudovaním nášho štátu na federatívnom princípe.

Rokovanie delegácií možno charakterizovať ako vecné, pokojné a otvorené. Stretnutie bolo užitočné, lebo sa na ňom objasnili viaceré z tých otázok, ktoré boli doteraz otvorené, resp. stáli v ceste dobrému vzájomnému porozumeniu. Dôležitá bola aj výmena informácií o širších súvislostiach jazykovedy a národných jazykov v obidvoch národných republikách a o pracovných a vedecko-organizačných problémoch obidvoch ústavov. Stretnutie delegácií našich vedeckých pracovísk tak umožnilo urobiť prvý a dôležitý krok pri nadväzovaní a rozvíjaní pracovných aj spoločenských kontaktov medzi našimi ústavmi, resp. ich pracovníkmi. Delegácie sa dohodli, že podobné stretnutia uskutočnia aj v budúcnosti.

Výsledky rokovania sa zhrnuli v zázname zo schôdzky podpísanom v Smoleniciach dňa 21. III. 1969, ktorý tu uverejňujeme v plnom znení.

V dňoch 20.—21. 3. 1969 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach zišli zástupcovia straníckych a odborových organizácií Ústavu pro jazyk český ČSAV a Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, informovali sa o svojich stanoviskách k súčasnej spoločenskej a politickej situácii a prerokovali otázky spolupráce medzi obidvoma pracoviskami.

I. Potvrdila sa plná zhoda názorov na hlavné prerokúvané otázky súčasnej poli-

tickej a spoločenskej situácie, pričom sa ako osobitne potrebné ukázalo zdôrazniť tieto hlavné body spoločného záujmu:

1. Pokladáme plnú vzájomnú informovanosť za nevyhnutný predpoklad dobrej spolupráce medzi obidvoma republikami, obidvoma národmi aj našimi pracoviskami. Súčasný stav nepokladáme za uspokojivý, lebo vedie k zbytočným nedorozumeniam a mylným interpretáciám postojov v druhej republike.

2. Plne sme sa zhodli v tom, že pri úplnom rešpektovaní národnej a jazykovej samobytnosti je pre rozvoj dobrých vzťahov nevyhnutné sústavné poznávanie problematiky druhej strany a vzájomná pomoc pri riešení najzávažnejších otázok, ktoré majú dosah pre vývin v celom štáte.

3. Zhodne usudzujeme, že osobitne závažné je ďalej sa usilovať o uplatnenie spoločenskej úlohy vedy. Predpokladom toho je plná angažovanosť vedeckých pracovníkov vo verejnom živote a úsilie zabrániť tak návratu byrokratických a direktívnych metód v riadení vedy, ako aj nerešpektovaniu vedeckých poznatkov v politickej a spoločenskej praxi. Túto angažovanosť vedy môže zaistiť jej maximálna autonómnosť.

4. Pokladáme za svoju povinnosť zúčastňovať sa na príprave legislatívnych noriem týkajúcich sa postavenia národných jazykov, jazykovej výchovy a jazykovej politiky vôbec v národných republikách i v spoločnej federácii.

5. Vyslovujeme požiadavku, aby sa vnútorná štruktúra národných akadémií aj ČSAV budovala na demokratických princípoch v súlade s akčným programom ČSAV, a najmä, aby sa zaistila primeraná účasť interných pracovníkov aj pracovísk akadémie na jej riadení.

II. V záujme čo najtesnejšej spolupráce obidvoch ústavov odporúčame vedeniam ústavov uzavrieť dohodu, ktorá by sa týkala najmä týchto otázok:

1. spôsoby stykov medzi vedeniami a pracovnými kolektívmi obidvoch ústavov, výmena plánov, výročných správ, správ o zahraničných stykoch atď.;

2. vzájomná spolupráca na paralelných úlohách a na konfrontačnom výskume češtiny a slovenčiny;

3. usporiadanie spoločných vedeckých podnikov, prípadne so zahraničnou účasťou;

4. spolupráca pri výchove vedeckých pracovníkov (napr. formou súťaží, oponentúr, spoluprácou pri školení atď.);

5. publikačná spolupráca, najmä v ústavných časopisoch, a spolupráca v oblasti vedeckých informácií;

6. účasť vysokých škôl na tejto spolupráci.

III. Stranícke a odborové organizácie sa budú vzájomne informovať o svojich stanoviskách, aj naďalej udržiavať kontakty osobným stykom a usilovať sa o ďalšie zblíženie pracovných kolektívov v oblasti spoločenskej, kultúrnej a pod.

Tento záznam predkladajú obidve delegácie vedeniam svojich ústavov, aby dohodli konkrétne formy spolupráce medzi obidvoma pracoviskami.

J. Kačala

Z činnosti komisie pre názvy ulíc v Bratislave

Pri odbore vnútorných vecí Národného výboru hlavného mesta Slovenska Bratislavy (NVB) pracuje osobitná komisia pre názvy ulíc v Bratislave. Táto komisia je poradným orgánom Rady NVB; jednotlivé návrhy na nové názvy (stanovenie názvov nových ulíc alebo zmena názvov starších ulíc) komisia predkladá na posúdenie a definitívne schválenie rade. Členmi komisie, ktorá zasadá pod predsedníctvom vedúceho odboru vnútorných vecí dr. Martina Klempu, sú zástupcovia jednotlivých kultúrnych vedeckých a spoločenských organizácií, napr. Zväzu slovenských spisovateľov, Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (zástupcom je písateľ tejto správy), Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Národného frontu SSR, Kartografického nakladateľstva a i. Ko-

misia sa schádza podľa potreby, obyčajne asi dva-tri razy ročne. Toho času sa ustaľujú predovšetkým názvy nových komplexných sídlisk, ako sú Kútiky, Rovnice, Kramáre atď. Napr. na svojich zasadnutiach dňa 11. 2. 1969 a 11. 3. 1969 Rada NVB schválila pomenovanie nových ulíc v obvode ObNV Bratislava-Karlova Ves v sídlisku Rovnice I, v obvode národného výboru Bratislava-Vinohrady v sídlisku Kramáre a pomenovanie dvoch nových ulíc v obvode ObNV Bratislava-Ružinov v oblasti Prievoz.

Komisia pri navrhovaní nových názvov sa pridržiava viacerých zásad, z ktorých niektoré sú napr. v Metodických pokynoch k zákonu č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu a k vyhláške č. 97/1971 Zb. o názvoch obcí, označovaní ulíc a číslovaní domov (Sbírka směrnic pro národní výbory, roč. 1961, čiastka 9, por. č. 33), iné sú však výsledkom vlastnej práce komisie. Nepoužívajú sa napr. pomenovania po žijúcich významných osobnostiach. Ak bolo na označenie ulice použité meno nežijúcej vynikajúcej osobnosti, prihliada sa k tomu, aby ulica celkovou svojou výstavnosťou zaručovala, že pomenovaním bude významnej osobnosti vzdaná pocta. Pokiaľ ide o názvy ulíc v ucelených sídliskách, komisia sa snaží uplatniť v takýchto prípadoch názvy z istej tematickej oblasti, napr. na sídlisku Trávniky sú pomenovania podľa rastlín, na sídlisku Ostredky sa uplatnili astronomické názvy, na sídlisku Kramáre, kde je nová nemocnica s poliklinikou a Ústav pre ďalšie vzdelávanie lekárov a farmaceutov, ako aj ústav pre doškoľovanie stredných zdravotníckych kádrov, sú nové ulice pomenované podľa významných slovenských lekárov *(ulica L. Dérera, Guothova ulica, Ladzianskeho ulica, Bárdošova ulica, Ambrova ulica).* Pri určovaní podoby názvu sa prihliada aj k tomu, aby nedošlo k prípadnému zamieňaniu názvu s iným podobným názvom alebo ku komoleniu názvu (čo vyvoláva neobyčajné ťažkosti najmä v poštovom styku). Osobitne sa dbá na to, aby názvy boli jazykovo správne a aby sa na uličných tabuľkách uviedli v správnej pravopisnej podobe. Pokiaľ ide o stabilitu názvov, podľa možností sa zachovávajú názvy bez zmeny, zmeny sa uskutočňujú len v nevyhnutných prípadoch.

Posledná zásada si žiada trochu širšie rozvedenie.

V Bratislave, podobne ako v iných mestách, došlo k početnejším zmenám v názvoch ulíc najmä po roku 1945, keď sa odstránili názvy na počesť osôb nemeckej alebo maďarskej národnosti alebo iných osôb, ktorých dielo bolo jednoznačne odsúdené z hľadiska panujúcich náhľadov (ako sa to stalo v prípade názvu *Štefánikova ulica*). Podľa možností zachovávajú sa zmeny uskutočnené po roku 1945, aj keď členovia komisie aj Rady NVB dnes uznávajú, že niektoré pomenovania boli „šité horúcou ihlou", že neboli vždy úplne na mieste. V tých prípadoch, kde komisia dospela k názoru, že niet prekážky, aby sa znovu nepoužil niektorý starší názov, komisia obvykle nový názov neuplatňuje na pôvodnom mieste, ale pri pomenovaní novej ulice. Napr. v obvode Bratislava-Staré Mesto bola svojho času premenovaná Kempelenova ulica na Klemensovu ulicu. Komisia znovu pomenovala jednu z bratislavských ulíc po Kempelenovi, dala však tento názov jednej z nových ulíc v sídlisku Rovnice I v obvode Bratislava-Karlova Ves. Tento postup možno pokladať za správny, lebo väčšinu podobných, starých názvov ulíc, zmenených po roku 1945, resp. 1948, pozná už len najstaršia generácia obyvateľov Bratislavy, kým novšie obyvateľstvo, ktoré nesporne tvorí prevažnú časť dnešných obyvateľov Bratislavy, pozná novšie názvy, ktoré sa vcelku zaužívali a inak niet proti nim nijakých námietok (napr. Ventúrska ulica sa dnes volá Jiráskova ulica). Vo verejnosti,

najmä na stránkach bratislavského Večerníka, sa síce objavujú niekedy hlasy volajúce po úplnom obnovení starších názvov, ale komisia a aj Rada NVB takýto postup odmietajú ako nie úplne uvážený, najmä keď berieme do úvahy skutočnosť, že niektoré ulice už aj v minulosti viackrát zmenili svoj názov (dobrým príkladom sú staršie názvy dnešnej Obchodnej ulice), takže by nebolo ľahké určiť, ktorý z takýchto názvov sa má dnes uplatniť.

Na druhej strane treba zdôrazniť, že komisii nemožno vyčítať nejaký meravý postoj v tom zmysle, že by sa azda apriórne stavala proti obnove starších názvov ulíc, na pôvodnom mieste. Naopak, komisia napr. veľmi citlivo reaguje na nové hodnotenie osôb, ku ktorému sa u nás dospelo po Januári 1968 pri novom kritickom, rozličnými predsudkami nezaťaženom pohľade na ich život a dielo. V apríli r. 1968 veľmi pohotovo predložila návrh, aby ulica Obrancov mieru bola znovu pomenovaná po generálovi Štefánikovi; od 5. mája 1968 nesie táto ulica názov *ulica gen. dr. M. R. Štefánika* (predtým bol oficiálny názov *Štefánikova ulica*). Tento postup komisie a Rady NVB, ktorá návrh hneď prijala, sa stretol vo verejnosti s veľmi priaznivým ohlasom.

O názvoch nových ulíc v Bratislave alebo o zmenách v pomenovaní starších ulíc je bratislavská verejnosť pravidelne informovaná v stručných správach predsedu komisie na stránkach bratislavského Večerníka.

Treba ešte vari spomenúť, že na uličných tabuľkách sa v minulosti viac ráz vyskytli alebo sa azda ojedinele aj dnes vyskytujú nesprávne podoby názvov (hoci komisia predložila jazykovo správne návrhy názvov a Rada NVB ich v takejto podobe aj schválila), napr. „Herľanská ulica" namiesto *Herlianska ulica*. V podobných prípadoch je potrebné, aby obyvatelia takýchto ulíc, prípadne iní bratislavskí občania upozornili na nedostatky odbor vnútorných vecí NVB alebo Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, ktoré sa postarajú o nápravu, ako sa to už stalo niekoľko ráz v minulosti.

Komisiu aj v budúcnosti čaká dosť práce, pretože dochádza nielen k menším zmenám v doterajšej zástavbe Bratislavy (asanácia niektorých starších ulíc a nová výstavba), ale postupne podľa plánov sa aj budujú celé nové sídliská s početnými ulicami. V najbližšom čase bude to napr. výstavba Petržalky, kde sa počíta so stotisícovým sídliskom. Nebude nijako ľahké nájsť desiatky ďalších, vecne priliehavých a jazykovo správnych pomenovaní nových ulíc. Komisii v tejto práci výdatne môžu pomôcť všetci obyvatelia Bratislavy svojimi návrhmi a podnetmi.

L. Dvonč

Tri jubilejné konferencie

V poslednom čase s väčšou pozornosťou ako v minulosti sledujeme aktuálne (i menej okrúhle) výročia významných osobností našej národnej minulosti. Svedectvom toho je aj to, že v priebehu nie celého mesiaca boli tri konferencie pri príležitosti jubileí troch v minulosti nie vždy dosť docenených osobností z 19. storočia.

Hoci všetky tri konferencie sa nekonali priamo z podnetu slovenských jazykovedcov a ani nemali v prvom rade jazykovedný charakter, predsa pokladáme za vhodné podať o nich správu i na tomto mieste, lebo — ako to uvi-

díme ďalej — boli v mnohom ohľade podnetné i pre pracovníkov z oblasti jazykovedy.

V poradí prvá bola celoslovenská konferencia usporiadaná 16. 4. 1969 v Trnave pri príležitosti 120. výročia smrti básnika Jána Hollého. Hlavný referát na tejto konferencii mal dr. J. Ambruš, vedecký pracovník Ústavu slovenskej literatúry SAV. Referent, intímny znalec Hollého diela i doby, v ktorej Hollý žil, kriticky zhodnotil postoj staršej literárnej vedy k dielu J. Hollého a naznačil podlžnosť vedy voči J. Hollému.

V ďalších referátoch skúmalo sa Hollého miesto vo vývine slovenskej literatúry (prof. J. Felix, prof. M. Pišút), ukázal na ľudský a básnický profil J. Hollého (prof. M. Gašparík, dr. V. Turčány), hovorilo sa o Hollého prekladoch z antickej poézie (prof. M. Okáľ) a o jazyku a štýle J. Hollého (dr. K. Habovštiaková, J. Štibraný). Vhodným oživením programu boli recitácie z Hollého poézie v podaní zaslúžilého umelca J. Jamnického a básnika J. Kostru. Slávnostná akadémia s prejavom dr. K. Rosenbauma večer 16. apríla v Mestskom divadle v Trnave a miestne oslavy v dvoch nasledujúcich dňoch (17. a 18. apríla) v Borskom Mikuláši (v Hollého rodisku), na Dobrej Vode (pri Hollého hrobe) a v Maduniciach (kde Hollý ako kňaz pôsobil) taktiež vhodne vyjadrili úctu nášho národa Hollého pamiatke.

Ďalšia konferencia sa konala 25. 4. 1969 v Kútoch, kde pred 90. rokmi (26. 4. 1879) umrel dr. Andrej Radlinský, od štyridsiatych rokov minulého storočia významný organizátor slovenského kultúrneho života. Hlavný referát o živote a diele Andreja Radlinského mal prof. M. Gašparík. Účasť A. Radlinského pri formovaní dnešnej spisovnej slovenčiny osvetlil prof. E. Jóna. V ďalších diskusných príspevkoch sa zdôraznil Radlinského význam pri organizovaní slovenského kultúrneho života (prof. M. Pišút), Radlinského zásluhy o rozširovanie spisovnej slovenčiny prostredníctvom náboženskej literatúry na slovenských dedinách (prof. J. Štolc), osvetlila sa Radlinského učebnicová tvorba a jej jazykový charakter (dr. K. Habovštiaková), jazykový charakter Radlinským vydávaných Pokladov kazateľského rečníctva (A. Pršo) a Radlinského vzťah ku Kútom (dr. M. Hések).

Na tretej konferencii, konanej v dňoch 12. a 13. mája t. r. na Oravskej priehrade v hoteli Goral pri príležitosti 180. výročia narodenia a 110. výročia smrti Martina Hamuljaka, osvetlila sa bližšie úloha M. Hamuljaka pri zjednocovaní slovenskej kultúry a literatúry. Hlavný referát o základných črtách doby a diela M. Hamuljaka mal dr. A. Maťovčík z Matice slovenskej. V referáte prof. J. Butvina sa riešil postoj bernolákovcov k slovenskej a slovanskej otázke. Doc. R. Pražák z Brna prispel zase k osvetleniu vzťahov druhej generácie bernolákovcov k súdobým českým a moravským vzdelancom. Význam Pešti a Budína pre rozvoj kultúrneho života maďarských národností v druhej tretine minulého storočia osvetlil prof. L. Sziklay z Budapešti. Význam almanachov vo vývine svetových literatúr naznačil dr. I. Winkler z Budapešti. Charakter Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej na základe nájdeného archívu tohto spolku podrobne osvetlila dr. M. Vyvíjalová. Almanach Zora z hľadiska vývinu slovenskej prózy zhodnotil dr. J. Noge, z jazykového hľadiska K. Habovštiaková. Vzťah medzi Hamuljakom a Hollým na základe ich vzájomnej korešpondencie objasnil J. Ambruš. Vzťah Hamuljaka a bernolákovcov k štúrovcom analyzoval dr. Cyril Kraus. Dr. J. Drozd hovoril o Rešetkovi a o jeho vzťahu k Spolku milov-

níkov reči a literatúry slovenskej a k Hamuliakovi. Dr. J. Tibenský sa v diskusii zamýšľal nad problematikou moderného pojmu národa a nad Hamuljakovým podielom pri stmeľovaní slovenského národa.

Všetky tri konferencie priniesli cenný materiál pre tzv. vonkajšie dejiny spisovnej slovenčiny a boli pre jazykovedcov impulzom aspoň k čiastočnému zhodnoteniu vtedajších edícií z jazykového hľadiska. Od slovenskej jazykovedy však verejnosť čaká ďalší a dôkladnejší prieskum, najmä slovník z diel J. Hollého. Túto požiadavku adresoval slovenským jazykovedcom na konferencii o Hollom J. Ambruš. Azda sa v budúcnosti bude môcť utvoriť kolektív, čo túto úlohu splní. V súčasnosti by však bolo potrebné usmerňovať aspoň absolventov filozofických fakúlt na spracovanie čiastkových tém z tohto obdobia formou diplomových a doktorských prác. Všetky tri zo spomenutých osobností si to naozaj zaslúžila.

K. Habovštiaková

Po druhom ročníku Kultúry slova

K veľkému obrodnému procesu u nás, ktorý sa začal zreteľne pociťovať r. 1963, patrí aj rozvoj slovenskej jazykovedy, a to najmä v oblasti kultúry jazyka a starostlivosti o kultivovanie slovenčiny. Smolenická konferencia (december 1966) je v tomto zmysle historickým medzníkom, ktorým otvorene a jednoznačne sa slovenská jazykoveda ako prvá zo spoločenských vied postavila za dôsledné uplatnenie skutočnosti, že slovenský národ je rovnoprávny s českým národom a že slovenčina je samostatným slovanským jazykom, ktorý sa rozvíja podľa vlastných vnútorných zákonitostí.

Tieto závery, vyslovené ponajprv riaditeľom JÚĽŠ J. Ružičkom, sú úvodom k ucelenej teórii slovenského spisovného jazyka i ku kvalitatívne novej práci v oblasti jazykovej praxe.

V 3. č. 2. roč. Kultúry slova J. Horecký v článku *Z teórie jazykovej kultúry* (str. 65 n.) veľmi výstižne ukázal, že nestačí iba poznávať a spoznať spisovný jazyk v celom jeho bohatstve a vývinových tendenciách: „Jazykovedci musia ustavične skúmať vlastnosti spisovného jazyka a výsledky svojho skúmania sprostredkúvať ostatným používateľom jazyka", ako sú zasa „používatelia jazyka povinní zdokonaľovať svoje poznanie jazyka, osvojovať si výsledky skúmania". Horecký však ide ďalej: „Na podloženie tejto obojstrannej činnosti treba vypracovať ďalšiu časť teórie spisovného jazyka, ktorú by sme mohli nazvať teóriou jazykovej kultúry, teóriou rozširovania poznatkov o spisovnom jazyku."

V takomto zmysle v úvodnom článku 2. ročníka píše aj hlavný redaktor G. Horák: „Neúnavne pôjdeme za tým, aby sa náš časopis ako aktívny činiteľ jazykovej kultúry dostal aj do rúk tých našich ľudí, čo pred ním zatvárajú dvere, i keď ho najviac potrebujú."

Uvedomujeme si veľmi dobre, že kultúra jazyka súvisí s celkovou kultúrnou úrovňou národa, pričom však načim myslieť viac na opravdivosť a hĺbku kultúrneho diania ako na krikľavosť a hurhaj vonkajších prejavov civilizačného procesu. Preto načim súhlasiť aj s Horákovou redakčnou požiadavkou: „Bu-

deme pracovať za to, aby vošlo do života: Všetci čítajú a mnohí aj píšu. Nevoláme vás teda iba za odberateľov a čitateľov časopisu Kultúra slova, lež i za jeho prispievateľov."

Hodnotenie 2. roč. Kultúry slova by istým spôsobom mohlo prispieť k poznaniu, či Horeckého i Horákova požiadavka rozvíjania teórie jazykovej kultúry, a teda aj rozširovania poznatkov o spisovnom jazyku sa primerane odráža v tomto časopise a vhodne uplatňuje aj v širšej jazykovej praxi na Slovensku. Isteže by bolo preceňovaním významnej a záslužnej práce, ktorú vykonáva časopis, keby sme vyhlásili, že sa na Slovensku pomery v otázkach jazykovej kultúry naraz a podstatne zmenili. Pravdou však je, že sa od smolenickej konferencie veľmi priaznivo vyvíjajú pomery na osoh jazykovej kultúry u nás. Vyhlásením federácie a vznikom Slovenskej socialistickej republiky dňom 1. januára 1969 nastala zásadná zmena v postavení slovenčiny v ČSSR aj jazykovej kultúry. Výrazom tejto skutočnosti je aj prebojovanie požiadavky, aby si Slovenská akadémia vied ako celok osvojila návrh riaditeľa JÚĽŠ J. Ružičku predostrieť zákonodarným orgánom nášho štátu na schválenie zákon o slovenčine (porov. J. Ružička, *Problémy slovenčiny v SAV*, KS 2, 1968, 193 n.; *Zákon o slovenčine*, tamže 225 n.). Ak je teraz reálna nádej na prijatie zákona o slovenčine Slovenskou národnou radou, potom sme presvedčení, že sa naozaj vytvoria najlepšie možné podmienky na zabezpečenie všestranného a plynulého rozvoja spisovnej slovenčiny aj účinnej jazykovej kultúry.

Aj na tomto mieste s pocitom vnútornej radosti treba vysloviť vďaku riaditeľovi JÚĽŠ J. Ružičkovi za to, že slovenskej jazykovede pomohol dostať sa na to miesto v národe a v hierarchickom poradí vedeckých ustanovizní, ktoré jej právom prislúcha vzhľadom aj na jej miesto v živote nášho národa. Ružičkova výzva (str. 197): „Nech sa naša Akadémia dá preniknúť elánom tých svojich vedeckých pracovníkov, ktorí pri svojej každodennej odbornej robote zisťujú, že na úspešné zvládnutie úloh treba mať nielen peniaze, rozum a vôľu, lež aj citlivé srdce a kus národnej hrdosti" platí v zvýšenej miere a predovšetkým aj pre pracovníkov jazykovej kultúry. Povinnosť jazykovedcov je, pravdaže, nielen veľká, ale vzhľadom na život národa aj radostná.

Zásadné otázky kultúry jazyka sa v časopise rozvíjali predovšetkým v úvodných článkoch. Článok J. Horeckého *Úloha synoným v terminológii* (str. 321 n.) iba potvrdzuje, že Kultúra slova je „populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu", ktorý nahrádza zaniknutý časopis Slovenské odborné názvoslovie a jeho usmerneného pokračovateľa Československý terminologický časopis, a preto preberá aj značnú časť ich úloh: starať sa o rozvoj slovenskej terminológie, upravovať jej vývin, aby dobre slúžila svojej úlohe a súčasne vyhovovala požiadavke spisovnosti podľa zásady ústrojnosti, rozvíjania slovenčiny podľa vlastných vnútorných zákonitostí, spĺňajúc pritom aj požiadavku funkčnosti a ustálenosti. Táto starostlivosť je o to potrebnejšia, o čo rozvoj slovnej zásoby je živší a bohatší práve v oblasti odborného názvoslovia. Preto sa články terminologickej povahy vyskytujú aj v časopise dosť často. Vďaka externým prispievateľom nejazykovedcom sú to najmä články z oblasti práva (príspevky Š. Sabola, I. Kabinu; porov. aj dôkladný príspevok *Z problematiky dopravnej terminológie* o pomere termínov *železnice* a *dráha*, str. 158 n., obsažný je *Príspevok k periarskej terminológii* od A. Okáľa, str. 151 n.). Diskusný príspevok k terminológii terminológie od M. Martonovej (str. 238 n.) patrí skôr do jazykovednej terminológie.

Terminológie, správnosti názvov a ich používania, najmä v knižnej a novinárskej praxi, sa týkajú mnohé drobné články v rubrikách Rozličnosti, Správy a posudky i v odpovediach redakcie Spytovali ste sa.

Otázkam terminológie a starostlivosti o ňu v teórii aj jazykovej praxi by sa žiadalo venovať aj väčšiu pozornosť. Je však pravda, že časopis Kultúra slova sa predsa len musí obmedzovať na tú časť odborného názvoslovia, ktorá patrí do všeobecnej slovnej zásoby. Špeciálne termíny a odťažité vedné, technické a pracovné oblasti si nemôžu robiť nárok na väčšiu pozornosť na stránkach tohto časopisu. Táto oblasť už patrí mimo jeho rámca, pravda, nie mimo oblasti starostlivosti o jazykovú kultúru. Takýmto odborom načim pomáhať potrebnými článkami, radami a odpoveďami na dopyty v príslušných odborných alebo aj zamestnaneckých a závodných časopisoch ap.

Dotkli sme sa dvoch významných oblastí, ktorým sa venuje značná pozornosť v druhom ročníku Kultúry slova. To svedčí, že by nebolo správne, keby sme chceli charakterizovať líniu časopisu iba zo stránky obranárskej a nápravnej, ktorá sa musí primerane v ňom uplatňovať.

Otázkam morfológie, ktorá patrí k najprepracovanejším a najustálenejším zložkám spisovnej slovenčiny, nebolo ani treba venovať nejakú osobitnú pozornosť; stačilo príležitostne venovať niektorej jednotlivosti poznámku alebo poučenie v rubrike Spytovali ste sa. V takej súvislosti sú vhodné a správne aj poučenia zo sémantiky, lebo veď často sa nesprávne používanie slov dá pochopiť z nesprávneho chápania ich významu. To platí predovšetkým o cudzích slovách, ale v spisovnej norme neprípustné posuny významu slov sa vyskytujú aj v domácej slovnej zásobe.

Neostala nepovšimnutá ani problematika slovotvorných postupov, ktorým sa prístupnou formou venovala K. Habovštiaková v článku *O slovotvorných možnostiach slovenčiny* (str. 273 n.), ďalej Š. Peciar v dôkladnom článku *Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tko,* (str. 329 n.) a niektorí iní, najmä L. Dvonč.

Z povahy časopisu vyplýva, že problematika spisovnosti lexiky sa neraz dostávala na prvé miesto. Je to pochopiteľné. Napokon tu roboty nebude nikdy dosť. Okrem jednotlivých upozornení najmä v rubrike Rozličnosti, ktorá je veľmi účinná spracúvaním hesiel, ale aj titulkami a členením, poučenia tohto druhu sa hojne nachodia aj v rubrike Spytovali ste sa, ktorá umožňuje účinný styk redakcie so širokým okruhom čitateľov.

Osobitným spôsobom a na inej rovine sa tejto problematike venuje stála rubrika Čítame Slovník slovenského jazyka. V nej deväťčlenný kolektív pracovníkov JÚĽŠ uverejňuje pripomienky k jednotlivým heslám spomínaného slovníka. V desiatich číslach tohto ročníka stačili prehodnotiť heslá od písmena Č (heslo *čač, čača*) po heslo *dotyčný* v písmene D. Nepochybne tento kolektívny počin má veľký význam pre rozvíjanie slovenskej lexikografie a pre riešenie problému spisovnosti, potom štýlového rozvrstvenia slovnej zásoby, zisťovania vzájomného pomeru kvalifikátorov (ľudovosť, krajovosť, nárečovosť – knižnosť, zastaranosť, cudzosť). Poučení doterajšou prácou v tejto oblasti v súvislosti s vypracúvaním a vydávaním SSJ členovia kolektívu za vedenia M. Urbančoka spracúvajú heslá veľmi pozorne a citlivo, uplatňujúc požiadavky Téz o slovenčine a kritiky doterajšej slovnikárskej práce. Za dva roky sa takýmto postupom prebrali a prehodnotili heslá iba z 314 strán I. dielu SSJ (z celkového počtu 810 strán tohto zväzku). Pri takomto tempe by si práca so

zhodnotením slovnej zásoby v celom SSJ vyžiadala azda vyše pätnásť rokov. S týmto postupom nemôžeme byť spokojní.

Boli sme veľmi netrpezliví s tempom vydávania SSJ. Dnes sa zavše konštatuje, že sa na ňom pracovalo rýchlo. Nazdávam sa však, že hlavnou chybou práce na SSJ nebolo rýchle pracovné tempo, ale nevyhranenosť postoja redakcie v otázkach spisovnosti a veľká závislosť od českej slovnikárskej práce, a to hlavne v súvislosti s uplatňovaním teórie o zbližovaní slovenčiny s češtinou jednostranne na úkor slovenčiny. V súčasnosti sa veľmi pociťuje potreba príručného normatívneho slovníka slovenského jazyka v 1—2 zväzkoch, lebo SSJ takémuto cieľu nevyhovuje. V praxi sa ukazuje, že terajší výkladový SSJ často mýli a pletie používateľov, pokiaľ nie sú jazykovedne vzdelaní a sústavne neudržujú kontakt s výsledkami jazykovedného bádania v slovenčine. Náročnosť primeraného postupu sa prejavuje napr. aj v tom, že zavše ani poniektorí slovenskí jazykovední pracovníci z mimoslovakistickej oblasti nie sú na výške súčasnej jazykovej kultúry slovenčiny (porov. Horeckého kritiku článku M. Varcholu, uverejneného v Slove a slovesnosti 1967; KS 2, 27—28). A nestalo sa tak po prvý raz.

Tieto poznámky o rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka smerujú k tomu, aby si kolektív spolupracovníkov uvedomil nutnosť zmeny postupu práce: žiada sa pokračovať v tejto práci výberovo vzhľadom na najzávažnejšie nedostatky hesiel z hľadiska súčasnej jazykovej normy v oblasti slovnej zásoby. Bolo by želateľné, aby sa takýto postup uskutočnil v lehote 3—4 rokov za súčasnej prípravy Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ktorý tak naliehavo potrebuje naša verejnosť.

Otázky syntaxe sú pre prostých používateľov jazyka veľmi náročné; ťažko nájsť vhodný spôsob spracovania, aby výsledok u čitateľov bol úmerný vynaloženému úsiliu zo strany autora. Ale v nasledujúcich ročníkoch bude potrebné venovať sa aj takejto problematike, ako aj otázkam štylistiky.

S nesprávnym používaním slovesných väzieb sa možno stále stretať v jazykovej praxi našich novín a časopisov a neraz aj v odborných publikáciách. Najmä vplyvom služby pri vojsku a prostredníctvom športu prenikajú od redaktorov a reportérov do hovorovej reči nespisovné väzby, prípadne sa oživujú staršie väzby. S pripomienkami tohto druhu sa najčastejšie stretáme v rubrike Správy a posudky najmä v príspevkoch Š. Michalusa, M. Marsinovej, V. Betákovej a i. Náročnej problematike funkcie a využívania predložky *pre* venoval článok J. Oravec (*Predložka pre v dnešnej slovenčine*, KS 2, 129 n.); upozorňuje na jej nadužívanie v pozíciách, kde má v slovenčine miesto ustálené spojenie s predložkou *na* (*deťom na radosť, liek na povzbudenie činnosti žliaz, správa na posúdenie* ap.).

Kultivovaniu ústneho jazykového prejavu sú venované najmä články o recitačnom umení (L. Rybár, V. Uhlár), kým spisovnej výslovnosti sa týkajú predovšetkým príspevky J. Sabola (výslovnosť spoluhlásky *v*). Vidno, že časopis sleduje aj tieto otázky, a to aj v zásadných článkoch. Okrem výslovnosti neobchádzajú sa ani niektoré pravopisné javy, ktoré sú predmetom pozornosti najmä L. Dvonča (napr. o rozdeľovaní slov v praxi, o skratkách *SSSR* a *ZSSR*).

Veľmi si cením rubriku Hlasy o slove. Pokladám ju za veľmi potrebnú a vplyvnú. Má celkom osobitné miesto v časopise. Slová vyznania lásky k slovenčine, obdivu k jej výrazovému bohatstvu a zvukovej kráse od najprednej-

ších spisovateľov dávajú časopisu pre pestovanie a šírenie jazykovej kultúry osobitnú závažnosť. Články V. Mihálika, M. Urbana, A. Plávku, J. Poničana, A. Chudobu sú svedectvom veľkých majstrov o pomere autorov k materinskej reči a dokladom starostlivej práce so spisovným jazykom, s týmto jemným a vypracovaným nástrojom nielen myslenia, ale aj bohatej umeleckej tvorivosti. Mihálikov článok by mal nájsť primeraný ohlas aj u pedagógov, z ktorých nejeden premenil slovenský jazyk v škole na nezáživný predmet úmornej gramatizácie a meravého pravopisného nácviku, kým krása jazyka a radosť z vyjadrovania bohatými a tvárnymi jazykovými prostriedkami im ostali neznámymi. Veď ani reč bez učenia, memorovania a štylizačnej príčinlivosti sa nerozvíja.

Celkom svojské stanovisko zaujal k tejto problematike režisér a vychutnávač ľudovej slovesnosti K. Zachar, ktorý kultúru reči presvedčivo spája so všeobecnou ľudovou kultúrou. („Slávnosti [ľudu] s piesňami, tancami, obradmi dávali veľa príležitostí pre kultúru slova, pohybu a spoločenského správania. — Dedina, lúka, pole, hora núkali v každom ročnom období nové zdroje skultúrnenia nášho človeka"; KS 2, 99 n.)

Úlohou redakcie ostáva ďalej rozvíjať túto podnetnú rubriku, ktorá sa ozýva medzi jazykovednými príspevkami vlastným sviežim hlasom. Zaiste aj účinným. Poprední naši spisovatelia, básnici a dramatici prehovoria ešte v tejto rubrike. Najlepších z nich, ktorí majú taký jemný vzťah k jazykovým prostriedkom a zvukovým hodnotám jazyka, bude treba aj viac ráz volať do tohto časopisu.

Nazdávam sa, že bude veľmi užitočné pripojiť k nim medailónky o spisovateľoch a nezdráhať sa uverejniť niektorú báseň alebo úryvok z prózy, najmä ak sa v nich prejavuje aj čosi z tematiky tohto druhu (o slovenčine a jazykovej kultúre). Zavše bude načim siahnuť aj po hlase už nežijúcich spisovateľov.

Tu sa tiež hneď ponúka spojiť takéto úryvky s nasledujúcim poučením o štylistických hodnotách úryvku alebo o spisovateľovi. Jazykovej kultúre sa tým veľmi pomôže. Veď tento časopis má síce odbornú, ale výslovne popularizačnú úlohu. Štylistickými rozbormi takto organicky spojenými s autormi časopis iba získa. Dosiahne sa vyrovnanie v tejto oblasti, ktorá sa doteraz dosť neuplatňovala. Fotografia alebo karikatúra spisovateľa (inokedy však aj autora článku) pomôže vhodne a účinne oživiť stránky Kultúry slova.

Takto sme sa dostali k otázke hľadania nových podnetov, aby Kultúra slova sa stala naozaj obľúbeným a veľmi čítaným časopisom. Veľmi solídny a úhľadný výzor časopisu vzbudzuje úctu a rešpekt. Vnútorná forma a náplň nesmie však vyhýbať čo možno najväčšej živosti a rozmanitosti. Redakcia si počína úspešne, ale hľadať nové možnosti prístupnosti, pútavosti a rozšírenia je jej ďalšou úlohou. Sledovanie zahraničných časopisov takéhoto charakteru (porov. Bartošov článok *O jazykovej kultúre vo Francúzsku,* str. 295 n.) pomáha nájsť vyskúšané formy, čo však redakciu nemôže oslobodiť od úlohy hľadať aj vlastné, veľmi účinné formy popularizácie (štýlom i formou).

Nazdávam sa, že aj tento časopis má zvyšovať vážnosť jazykovednej práce a jej tvorcov i fotografiami a medailónmi o nich z príležitosti ich jubileí, ale aj z príležitosti vydania ich významnejších diel, teda ešte za života a predovšetkým za života a nie až potom, keď ich medzi čitateľmi u nás už nebude.

Záverom načim zopakovať, že Kultúra slova 2. ročníkom urobila veľký kus

dobrej aj úspešnej roboty v rozvíjaní aj rozširovaní jazykovej kultúry. Potreba a oprávnenosť takéhoto časopisu sa znovu potvrdila. Ukázalo sa tiež, že aj bádateľská práca má v takomto časopise veľmi užitočného pomocníka.*

V. Uhlár

Druhý ročník Kultúry slova

Kultúra slova je populárno-vedecký časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. V 1. čísle druhého ročníka si časopis spresnil svoj cieľ: má „šíriť správne a priliehavé vyjadrovanie v spisovnej slovenčine" (str. 3). Splnila Kultúra slova všetko, čo na začiatku roka 1968 sľubovala?

Jednotlivé čísla Kultúry slova obsahovali spravidla úvodný článok, hlasy o slove, kritiku Slovníka slovenského jazyka, články o jazykových nedostatkoch alebo články z teórie jazykovej kultúry, diskusie, rozličnosti, správy a posudky, otázky a listy čitateľov. Veľká väčšina príspevkov v uvedených rubrikách dotýka sa predovšetkým jazykových nedostatkov v slovách a ich tvaroch, upozorňuje hlavne na ich nesprávnu výslovnosť, pravopis a tvorenie, a iba ojedinele na chybné použitie ich významu i väzby: tento druh príspevkov určuje ráz, charakter celého 2. ročníka Kultúry slova. Ani úvodné články, ani články z jazykovej teórie, ba ani správy a posudky o vedeckých a populárnych prácach o slovenčine, ako ani správy o akciách spojených s otázkami jazykovej kultúry, pravdaže, nemôžu zmeniť základný charakter ročníka, i keď častejšie prekračujú nápravnú činnosť v rámci slov a ich tvarov.

Dovtedy, kým si Kultúra slova nenašla svoje miesto medzi ostatnými slovenskými jazykovými časopismi (ide najmä o Slovenskú reč a Jazykovedný časopis), bolo pochopiteľné, že sa orientovala hlavne na slovo ako lexikálnu a gramatickú jednotku, t. j. na sémantiku a využívanie jednotlivých slov a ich tvarov v spisovnej slovenčine; na určovanie, či slovo patrí do nárečia miestneho alebo sociálneho, či do hovorového jazyka a pod., na ustaľovanie terminológie tvorením z domáceho slovného fondu, preberaním z nárečového základu, prípadne preberaním z iného príbuzného alebo nepríbuzného jazyka; na určovanie rodu, fixovanie pádovej koncovky najmä v tvaroch nových slov, na ustálenie väzby atď.; na pravopis a výslovnosť slov i výrazov. V ďalšej etape sa však mohla už viac venovať aj otázkam skladby. (Veď v tejto prvej etape — konkrétne: v 2. ročníku Kultúry slova — bol jeden článok o polohe prívlastku v slovenskej vete, a to na str. 173—174.) Pohyb, zmeny v skladbe vety si redakcia uvedomuje, ak v 8. čísle poznamenáva: „V reči mnohých našich ľudí v posledných dvoch desaťročiach zavládla akási meravosť, súvisiaca s úsilím hovoriť a písať odborne, v prejavoch bežného rázu; obrazne povedané, mnohým z nás u nás zdrevenel jazyk, hoci doma sme sa naučili priamo a teda bezprostredne rozprávať" (str. 28).

Časopis Kultúra slova v 2. ročníku začrel nielen do tlačenej (písanej) reči v novinách, do právnického štýlu, ale aj do hovorenej podoby jazyka najmä v umeleckom prednese a v televíznych vystúpeniach: no kým v prvom prípade

* Príspevok V. Uhlára a nasledujúci príspevok P. Ondrusa o 2. ročníku Kultúry slova (1968) boli dňa 3. 4. 1969 prednesené na 26. zasadnutí Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, ktoré pravidelne hodnotí časopisy vydávané Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. (Pozn. red.)

sa obmedzil hlavne na nápravu pri používaní slov, tvarov, výrazov a ich spájaní, v druhom prípade sa obmedzuje najmä na výslovnosť slov alebo ich skupín.

Celkove zotrváva časopis na „obranárskej a opravárskej" platforme, hoci z úvahy pod názvom *Z teórie jazykovej kultúry* (str. 67) vyplýva aj niečo iné: „Jazyková kritika, posudzovanie jazykových prejavov, či už písaných alebo hovorených, nemá len nápravný charakter, jej cieľom nie je iba karhať, vyčítať chyby.

Ak je správne zacielená, môže byť závažným prameňom pre bežných používateľov i pre autorov a redaktorov, no výskum jazykových nedostatkov musí byť aj predmetom jazykovedného bádania, lebo môže odhaliť slabé miesta, nejasné formulácie pravidiel, ba niekedy aj zárodok nového vývinu."

Ak chce Kultúra slova v budúcnosti stratiť čisto obranársky a nápravný charakter, musí sa oveľa viac, ako to bolo doteraz, zamerať na rozbor jazykových prejavov rôznych druhov, najmä takých, v ktorých sa vyskytujú jazykové nedostatky, nejasné formulácie atď. Nestačí, myslím, len požadovať, aby sa chyby vo výslovnosti a pravopise, nedostatky pri používaní slov, tvarov i výrazov v reči nevyskytovali, málo je postulovať, aby verejný prejav bol krásny, dokonalý a majstrovský: treba aj upozorňovať na zásady pri zostavovaní verejných prejavov, aby naši ľudia „vedeli priamo a bezprostredne rozprávať i písať".

V ďalšom období časopis by teda mal kombinovať „nápravnú" jazykovú výchovu ex post s preventívnou jazykovou výchovou. Pravdaže, „obranársku" formu výchovy nebude môcť ani v budúcnosti vylúčiť. Pozitívnu preventívnu výchovu by mohla podporiť aj rubrika Hlasy a slove, keby sa majstri slova rozhovorili o tom, ako využívajú jazykové prostriedky vo svojej tvorbe. Chudobov (a sčasti aj Ďuríčkovej) vzťah k jazyku naznačuje, aké by mali byť hlasy o slove: lebo keď redakcia len vyzve majstra, aby zaujal stanovisko, ten potom hľadá slová, „ako sa prihovoriť" (str. 68), prípadne zopakuje známu vec, že „aj bedliť treba" (str. 135).

Nemožno povedať, že časopis Kultúra slova v 2. ročníku nedosiahol nijaký širší vplyv. Veď sa úspešne dotkol jazykovej praxe v nakladateľstvách, súdnictve, televízii, redaktorskej a korektorskej činnosti, jazyka časopisov širokej publicity (Pravda, Práca, Svet socializmu), kníh, slovníkov, ba i jazyka v školách. Na začiatok je to iste dosť. Postupne však istotne bude rozširovať svoj vplyv ešte viac, napr. vo filme, divadle, rozhlase atď. Namiesto požiadaviek, aké majú byť verejné prejavy, bude ich môcť postupne analyzovať a upozorňovať na zásady ich zostavovania. Prejde tak od čisto obranárskej jazykovej výchovy ku kombinovanej obranársko-preventívnej jazykovej výchove.

Vlastne až potom Kultúra slova splní v plnej miere svoj cieľ: „šíriť správne a priliehavé vyjadrovanie v spisovnej slovenčine".

P. Ondrus

ROZLIČNOSTI

Hongkong — hongkonský, Hongkončan. — Názov *Hongkong* a zodpovedajúce formy prídavného mena a obyvateľského mena sa u nás nepoužívajú jednotne. Určiť jednotnú ich podobu je potrebné tým skôr, že VI. zväzok *Slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1968), ktorý na str. 255—305 prináša zemepisné názvy, názov *Hongkong* nezaznamenáva.

Anglická podoba názvu ostrova a britskej kolónie vo východnej Ázii, pomenovanej podľa tohto ostrova, je *Hongkong* (porov. názov *Colony and Leaded Territories Hongkong*). V tejto podobe sa v angličtine spojením písmen *ng* zachytáva výslovnosť zadopodnebného, velárneho *n*. V spisovnej slovenčine sa spoluhláska *g* v skupine *ng* vyslovuje, ak v príslušnom tvare nie je na konci slova, napr. *Hongkongu, Hongkongom;* na konci slova sa namiesto *g* vyslovuje neznelá spoluhláska *k*. Spoluhláska *g* na konci prvej slabiky sa nevyslovuje (vo výslovnosti sa tu pred nasledujúcou spoluhláskou *k* zamieňa spoluhláska *g* spoluhláskou *k* a ďalším zjednodušením vzniká z oboch *k* jedno *k*, resp. zo skupiny *kk* jedno *k* vypadáva). Takáto výslovnosť viedla k použitiu podoby *Honkong* v písme. Stretávame sa s ňou v publikácii *Malý atlas sveta*, 1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 94. V dennej tlači sa dnes bežne používa pôvodná anglická pravopisná podoba *Hongkong;* podobu *Honkong* sme tu, aspoň v poslednom čase, nenašli.

V Malom atlase sveta sa k názvu *Honkong* používa tvar príd. mena *honkongský: honkongský dolár* (tamže). Pri odvodzovaní tvaru príd. mena sa tu vychádza z celej podoby názvu *Honkong*. Podobne sa neraz tvorí tvar príd. mena aj od podoby *Hongkong*, napr. *Colníci objavili vo štvrtok zlato v cene 800 000 dolárov ukryté na libérijskej lodi v* hongkongskom *prístave* (Smena, 20. 12. 1968, str. 11). Inokedy nachádzame tvar príd. mena na *-ský*, v ktorom je spoluhláska *g* vypustená: *V New Yorku a v Los Angeles už ochorelo vyše milióna osôb na* hongkonskú *chrípku* (Pravda, 19. 12. 1968, str. 3). Treba určiť správnu podobu tvaru príd. mena k názvu *Hongkong*.

Pri odpovedi na túto otázku treba vyjsť z poučky Pravidiel slovenského pravopisu, podľa ktorej pri tvorení príd. mien príponou *-ský* spoluhlásky *k, g* často zanikajú vo výslovnosti i v písme, napr. *Frank — franský, York — yorský, Helsinki — helsinský, Hamburg — hamburský, Pittsburgh — pittsburský*. Z príkladov vidieť, že ide o deriváty pomenovaní, ktorých odvodzovací základ sa končí na spojenia spoluhlások *nk, rk* a *rg*. K týmto skupinám treba pridať skupinu *ng;* aj pri názvoch zakončených na *ng* sa príd. meno tvorí tak, že sa spoluhláska *g* vynecháva, na čo sme upozornili napr. v príspevku *Peking — pekingský, či pekinský?* (SR 32, 1967, 59—61). K názvu *Hongkong* je podľa toho správna podoba príd. mena *hongkonský*, nie „hongkongský".

Analogicky podľa podôb obyvateľských mien *Hamburg — Hamburčan, Hälsinborg — Hälsinborčan, Heidelberg — Heidelberčan, Pittsburgh — Pittsburčan, Peking — Pekinčan* atď., uvádzaných v VI. zväzku citovaného Slovníka slovenského jazyka, tvoríme k názvu *Hongkong* tvar obyvateľského mena *Hongkončan*. Podoba „Hongkongčan" podľa toho je nesprávna.

V VI. zväzku SSJ by malo heslo *Hongkong* vyzerať takto (analogicky podľa spracovania iných hesiel): *Hongkong, -u* m. ostrov a britská kolónia vo východnej Ázii — angl. Colony and Leaded Territories Hongkong; *Hongkončan, -a* m.; mn. č. *-ia.; Hongkončanka, -y -niek* ž.; *hongkonský* príd.

Pri tejto príležitosti chceme zároveň upozorniť na drobný nedostatok v Slovníku slovenského jazyka. Na str. 287 sa správne uvádza podoba *Norimberg*, obyvateľské mená *Norimberčan* a *Norimberčanka* a príd. meno *norimberský*, ale na tejže strane v hesle *Nürnberg* je v odkaze podoba *Norimberk*. Na nesprávnosť podoby *Norimberk* upozornila M. Ivanová-Šalingová v príspevku *Norimberk, či Norimberg?* (SR 33, 1968, 263—264).

L. Dvonč

Proamerický, pročínsky. — V spisovnej slovenčine, rovnako ako v iných jazykoch, používame niektoré slová utvorené predponou latinského pôvodu *pro-*. Spracovanie slov s predponou *pro-* v *Slovníku slovenského jazyka III* (Bratislava 1963), v *Slovníku cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (2. vyd., Bratislava 1966) a v *Slovníku spisovného jazyka českého II* (Praha 1964) sme stručne uviedli v príspevku *Sukarnovec — prosukarnovec* (SR 33, 1968, 63—64). Všimnime si význam tejto predpony. V Slovníku slovenského jazyka sa predpona *pro-* osobitne nespracúva, význam tejto predpony môžeme zistiť zo spracovania významu jednotlivých slov s predponou *pro-*. Tak slovo *proamerický* sa uvádza vo význame „ktorý pracuje v prospech Ameriky", podobne slovo *proanglický* „ktorý pracuje v prospech Anglicka", slovo *prodemokratický* sa vykladá ako „priaznivý pre demokraciu, súhlasiaci s demokraciou", *profašistický* je „podporujúci fašizmus, pracujúci v prospech fašizmu", *prokomunistický* „priaznivý pre komunizmus, pracujúci v prospech komunizmu" (slovo *pronacistický* je spracované bez osobitného výkladu významu slova spolu so slovom *pronacista* „priaznivec nacizmu, nadšenec pre nacizmus"). Týmito slovami sa teda vyjadruje prospech, priazeň, súhlas, podpora. V Slovníku cudzích slov sa osobitne spracúva predpona *pro-*, pričom sa takto vysvetľuje jej význam: prvá časť zložených slov s významom pre, za. V Slovníku spisovného jazyka českého sa tiež osobitne uvádza predpona *pro-* s výkladom: vyjadruje súhlas, sympatie, podporu a pod.

Predpona *pro-*, ktorá je latinského pôvodu, sa často nesprávne pokladá za českú. Vychádza sa pritom z formálnej totožnosti predpony *pro-* latinského pôvodu a českej predpony *pro-*, resp. aj zhody s českou predložkou *pro* (mnohé predpony korešpondujú s predložkami, napr. *od-* a *od, za-* a *za, pred-* a *pred* a pod.). Okrem toho takéto chybné chápanie predpony *pro-* latinského pôvodu ako predpony českej sa opiera o významovú korešpondenciu medzi predponou *pro-* latinského pôvodu a českou predložkou *pro* v jednom význame. Význam predpony *pro-* latinského pôvodu sme už uviedli. V spomínanom Slovníku spisovného jazyka českého sa pri výklade tejto predpony výslovne pripomína, že vyjadruje súhlas, sympatie, podporu a pod. ako predložka *pro*, t. j. predložka *pro* vo význame „vyjadřuje, v čí prospěch, na čí podporu n. v souhlase s čím něco je n. se děje". A v rovnakom význame sa v spisovnej slovenčine používa predložka *pre*. V SSJ sa ako druhý význam predložky *pre* uvádza vyjadrenie cieľa, účelu s príkladmi *žiť, pracovať pre niekoho*, kým

v SSJČ sa pri spomenutom význame uvádza príklad *pracovat pro rodinu*, čo je rovnaký prípad. To je podklad pre nahrádzanie predpony *pro-* latinského pôvodu, neprávom, „hyperkorektne" pokladanej za českú, predponou *pre-* ako domácou. Napr. *Spolu 5 150 000 rielov odmeny vypísali na chytenie 20 vodcov podvratných hnutí červených* (prečínskych) *a slobodných* (preamerických) *Khmerov* (Pravda, 8. 10. 1968, str. 4).

V spisovnej slovenčine existuje predpona *pre-*, tá sa však používa pri prídavných menách v inom význame, než je to vo výrazoch „prečínsky" a „preamerický". J. Horecký v *Slovotvornej sústave slovenčiny* (Bratislava 1959, 178) hovorí, že predponami sa tvoria napr. niektoré čisto akostné príd. mená, pričom tu spomína príd. mená s predponami *pra-, pre-, pri-* a *ob-;* pri predpone *pre-* má príklady *prebohatý, preďaleký, predivý, prehojný, premúdry, prepevný, presvätý, preúbohý, preveľký, prevysoký.* V *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (5. vyd., Bratislava 1968, 198) sa hovorí, že miera vlastnosti prídavných mien sa zveličuje alebo umenšuje (zjemňuje) napr. predponami, pričom sa tu ako príklady uvádzajú aj príd. mená s predponou *pre-: prekrásny, premilý.* Všimnime si aj výklad „veľmi bledý, biely", pri slove *preboľavý* „veľmi boľavý", *precibrený* „veľmi, niektorých príd. mien s predponou *pre-* v SSJ. Pri slove *prebielený* je výklad príliš cibrený", *preďaleký* „veľmi ďaleký, veľmi vzdialený", *predaromný* „celkom, úplne zbytočný", *prekrásny* „veľmi, neobyčajne krásny", *preochotný* „veľmi, nadmieru ochotný". Tento význam súvisí s významom predpony *pre-* pri slovesách, v ktorom ide o „nadobudnutie prevahy nad niečím al. niekým" (SSJ III, 431); p. napr. sloveso *preolejovať* vo význame „príliš naolejovať", *prepchať* vo význame „príliš naplniť, preplniť". Predpona *pre-* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva pri prídavných menách vo význame, ktorý má predpona *pro-* latinského pôvodu. Používanie podôb „preamerický", „prečínsky" mohlo by viesť k chybnej domnienke, že sa tu predpona *pre-* používa vo význame, aký má v slovenčine predpona *pre-* pri prídavných menách, teda napr. tvar *prečínsky* ako „veľmi čínsky".

Tento prípad, v ktorom ide o nahrádzanie latinskej predpony *pro-* predponou *pre-*, je vlastne totožný so snahami nahradiť tvar *prozreteľnosť* tvarom *prezreteľnosť*, pravda, s tým rozdielom, že v slovách *proamerický, pronemecký* sa predpona *pro-* latinského pôvodu mylne hodnotí ako česká predpona *pro-*, kým v slove *prozreteľnosť* skutočne aj ide o predponu *pro-*, ak máme na mysli pôvod slova. Ale ani v slove *prozreteľnosť* nemožno dnes zamieňať začiatočné *pro-* podobou *pre-*, resp. nahrádzať podobu *prozreteľnosť* podobou *prezreteľnosť* nie je dnes odôvodnené, ako na to upozornil E. Jóna v príspevku *Prozreteľnosť* (SR 16, 1950/51, 256). V súčasnom jazykovom povedomí sa totiž toto slovo bežne už nehodnotí ako slovo s predponou (Jóna hovorí, že sa necíti ako zložené slovo), takže tu nejde o predponu *pro-* a slovo *zreteľnosť*. Základ slova *prozreteľnosť* sa chápe ako nedeliteľný celok, nevydeľuje sa tu nijaká predpona.

Môžeme uzatvoriť, že nie je potrebné utvárať namiesto podôb *proamerický, profašistický, pronemecký* a pod. hyperkorektné formy „preamerický", „prefašistický", „prenemecký", „prečínsky" a pod., lebo v uvedených slovách nejde o českú predponu *pro-*, ale predponu *pro-* latinského pôvodu.

L. Dvonč

Štrasburg — Strasbourg. — VI. diel *Slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1968) v rámci časti *Zemepisné názvy* prináša na str. 296 heslo *Strasbourg*, spracované takto: *Strasbourg* (vysl. *-búr*), novšie pís. i *Štrasburg, -u* m. mesto (Fr.); *Strasbourčan, -a*, mn. č. *-ia; Strasbourčanka, -y, -niek* ž.; *strasbourský*. Na str. 298 je podoba *Štrasburg* s odkazom na heslo *Strasbourg*. Podľa našej mienky toto heslo nie je vyhovujúco spracované.

V spisovnej slovenčine vcelku je ustálené používanie názvov cudzích miest v ich pôvodnej podobe alebo v upravenej zdomácnenej, poslovenčenej podobe. Ako uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu* (9. vyd., 1967, str. 33 n.), mená vzdialenejších alebo menej známych miest patria medzi nezdomácnené cudzie slová, napr. *Göteborg, Göttingen, Le Havre, Tübingen* atď. Naproti tomu „mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk", resp. širšie aj názvy niektorých veľkých a známych kultúrnych alebo politických stredísk mimo Európy (p. n a š u štúdiu *O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine*, SR 25, 1960, 38—53) sa používajú v poslovenčenej podobe, napr. *Rím, Vacov, Kluž, Pasov, Konstanca, Krakov, Lisabon, Londýn, Káhira, Jeruzalem* a pod. A aj dnes pozorujeme snahu poslovenčiť cudzí názov, ak ide o názov hlavného mesta, známeho kultúrneho strediska a pod., napr. *Nicosia — Nikózia* (p. m ô j príspevok *Nicosia — Nikózia, nikózijský, Nikózijčan*, SR 32, 1967, 190—191; SSJ VI uvádza formu *Nikózia*).

Podľa našej mienky do skupiny poslovenčených, zdomácnených cudzích názvov miest patrí aj názov *Štrasburg*. Už P. M i k o (*Štrasburský*, SR 27, 1962, 375) upozornil, že pri cudzích miestnych názvoch jestvujú v niektorých bežnejších prípadoch vedľa pôvodnej podoby i zdomácnené formy a že prídavné mená sa tvoria od zdomácnenej podoby. Podľa toho uvádza aj dubletu *Strasbourg — Štrasburg* a príd. meno *štrasburský*. Ako vidieť, F. Miko stavia dubletu *Strasbourg — Štrasburg* na úroveň dubliet *Paris — Paríž, London — Londýn, Roma — Rím, Lisboa — Lisabon* a pod. (s príd. menami *štrasburský, parížsky, londýnsky, rímsky, lisabonský*).

V SSJ sa mala ako heslové slovo uviesť podoba *Štrasburg*, ktorá sa u nás bežne používa ako zdomácnená podoba názvu mesta vo Francúzsku. Pri podobe *Strasbourg* (na svojom mieste podľa abecedy) mal byť odkaz na formu *Štrasburg*. Spracovanie týchto podôb malo byť rovnaké, aké je spracovanie napr. názvov *Beograd — Belehrad* (pri *Beograd* iba odkaz na podobu *Belehrad*), *Roma — Rím* atď.

Všimnime si v tejto súvislosti spracovanie názvu *Strasbourg* v zemepisných atlasoch. *Malý atlas sveta* (Bratislava 1959) uvádza na mape č. 81 podobu *Strasbourg* a v zátvorke *Štrasburg*. Prvé slovenské príručné vydanie *Malého atlasu sveta* (Praha 1960) v *Registri zemepisných názvov* zaznamenáva podobu *Strasbourg*, na mape č. 18a je podoba *Strasbourg* a v zátvorke podoba *Štrasburg*. Rovnaké spracovanie na príslušnej mape Francúzska je aj v *Školskom zemepisnom atlase sveta*, 8. vyd., Bratislava 1968. Na prvý pohľad by sa zdalo, že toto spracovanie hovorí proti nášmu výkladu. V zemepisných atlasoch sa však dnes bežne uvádzajú na prvom mieste pôvodné podoby a v zátvorke zdomácnené podoby; teda nielen forma *Strasbourg* sa uvádza na prvom mieste a v zátvorke podoba *Štrasburg*, ale takisto napr. aj podoby *London — Londýn, Paris — Paríž, Lisboa — Lisabon* atď., pri ktorých niet najmenšej pochybnosti o tom, že poslovenčenými a bežne používanými podobami sú podoby *Londýn, Paríž, Lisabon* atď. Z toho nám vychodí, že túto dvojicu musíme brať ronako ako

dublety *London — Londýn, Paris — Paríž*, že teda v SSJ, ktorý pri spracovaní zdomácnenej a nezdomácnenej podoby vychádza od zdomácnenej podoby (ku ktorej sa používajú formy obyvateľských mien a príd. mena), mala byť ako základná uvedená podoba *Štrasburg*, nie *Strasbourg*.

Ďalej z toho vyplýva záver aj pre spracovanie podôb obyvateľských mien (mužského a ženského) a prídavného mena. V SSJ sú, ako sme videli, podoby *Strasbourčan, Strasbourčanka, strasbourský*. Ak v jazyku existuje zdomácnená podoba cudzieho zemepisného názvu, formy obyvateľských mien a príd. mena sa tvoria od zdomácnenej podoby, napr. *Londýn — Londýnčan, Londýnčanka, londýnsky* (nie „Londončan", „Londončanka", „londonský"), *Paríž — Parížan, Parížanka, parížsky* atď. Analogicky tvoríme k názvu *Štrasburg* formy *Štrasburčan, Štrasburčanka, štrasburský*. Forma *štrasburský* má v tomto prípade aj tú výhodu, že niet pri nej rozporu medzi pravopisom a výslovnosťou prípony, ako je to pri podobe *strasbourský*. Názov *Strasbourg* sa totiž vyslovuje ako *Strasbúr*. Pretože je tu na konci slova vo výslovnosti dĺžka, mala by byť odvodzovacia prípona *-sky* krátka. V podobe *strasbourský*, uvedenej v SSJ, je dlhá prípona *-ský*. Pravda, vo výslovnosti, rešpektujúcej rytmický zákon, by táto dĺžka nemohla byť: *strazbúrski*. Mali by sme tu teda pravopisnú podobu *strasbourský* so *-ský*, ale výslovnosť *strazbúrski* so *-ski*. Táto ťažkosť odpadá pri podobe *štrasburský*, kde prichádza do úvahy vo výslovnosti i v pravopise iba prípona *-ský (-ski)*.

Navrhujeme v ďalšom vydaní VI. dielu SSJ alebo v inej normatívnej príručke uviesť ako základnú podobu *Štrasburg* s derivátmi *Štrasburčan, Štrasburčanka, štrasburský*.

L. Dvonč

Existencializmus, či „existencionalizmus"? — Podľa náučného francúzskeho slovníka Laroussa je existencializmus filozofická doktrína, ktorá tvrdí, že človek existuje sprvu kvázi metafyzicky, sám sa tvorí a hľadá v pracovnom procese. Tento smer sa inšpiroval filozofiou Heideggera a Kierkegaarda. Vo Francúzsku sa hodne rozšíril a jeho popredným reprezentantom je známy J. P. Sartre, pokrokový vedec, filozof a spisovateľ.

U nás je tento smer známy z novšej filozofickej literatúry, a to prekladovej, napr. A. Schaff, Filozofia človeka; slovenský preklad vyšiel v Bratislave 1964. V tejto práci sa existencializmus definuje ako filozofický smer, ktorého ústredným problémom je problém ľudskej osobnosti, jej existencie, osobnej slobody, vzťah človeka k prírode i k spoločnosti. Okrem toho sa skúma vzťah marxizmu a existencializmu.

Nám nejde tu ani o definíciu pojmu existencializmus, ani o jeho vzťah k marxizmu, ale o podobu slova. V starších prácach sa totiž používal termín *existencionalizmus* a túto podobu zachytáva i *SSJ I* pri písmene E (379) a hniezduje podst. meno *existencionalista*. Chýba príd. meno *existencionalistický*.

Rovnakú podobu slova zaznačil i *Slovník cudzích slov* (1. vyd., Bratislava 1965), ale v druhom vydaní (Bratislava 1966) už je opravené znenie *existencializmus* (str. 321).

Ide teda o slovotvorný problém, či tvoriť slovo od širšieho alebo od kratšieho slovného základu. Rozširovanie slovného základu pri cudzích slovách je

bežné, napr. *kúria — kuriálny, férie — feriálny, konfesia — konfesionálny* atď. Podst. meno *existencionalizmus* je utvorené tak, akoby existovalo príd. meno „existencionálny". Takéto príd. meno však nemáme. Príd meno od substantíva *existencia* je *existenčný*.

Podst. meno *existencializmus* je utvorené od predpokladaného kratšieho základu *existencial (-izmus)*, čo je prirodzenejšie s ohľadom na relatívne veľkú dĺžku. slova. Táto podoba má oporu aj v inojazyčných slovách: *l'éxistentialisme* (franc.), *Existentialismus* (nem; tam i *Existenzphilosophie*), *the existentialism* (angl.), čo tiež prispelo k ustáleniu a rozšíreniu podoby *existencializmus* i v slovenčine. V češtine sa pripúšťajú (podľa *Slovníka spisovného jazyka českého*, Praha 1960, 473) obidve podoby *existencializmus* i *existencionalizmus* (výslovnosť: *egzistencializmus*). Ako vidno, máme do činenia s medzinárodným termínom, ktorý kvôli jednotnosti možno prebrať bez ďalších väčších úprav.

V slovenčine máme aj príklady na slová, ktoré majú rozšírený základ, napr. *funkcia — funkčný* — staršie i *funkcionálny — funkcionalizmus — funkcionalista — funkcionalistický*. Tento smer sa napr. aj v nemčine označuje ako *der Funktionalismus* (základ je tu *die Funktion:* z latinského *functio, functionis* — je to iný latinský skloňovací typ ako pri slove *existencia*). Navrhujeme preto v spisovnej slovenčine používať slová *existencializmus, existencialista, existencialistický* (nie *existencionalizmus, existencionalista, existencionalistický*).

M. Ivanová-Šalingová

Sklabiňa — Sklabiná. — V súvislosti so Slovenským národným povstaním sa pri 25. výročí jeho vzniku pomerne často hovorilo a písalo o obci Sklabiňa. V tejto obci už 20. augusta 1944 na dome Samčíkovcov vyvesili československú zástavu a toto územie vyhlásili za prvé oslobodené územie Československa. V jednom našom obrázkovom časopise sa v reportáži o tejto udalosti hovorilo na jednej strane o Sklabini, na druhej strane však o Sklabinej.

Veci sa majú tak, že na Slovensku je jednak obec Sklabiňa (v Martinskom okrese), jednak obec Sklabiná (v okrese Lučenec). Názov *Sklabiňa* sa skloňuje podľa vzoru *ulica* (napr. *zo Sklabine, v Sklabini*), názov *Sklabiná* sa skloňuje tak ako príd. mená vzoru *dobrý* (napr. *zo Sklabinej, za Sklabinou*).

V VI. diele *Slovníka slovenského jazyka*, ktorý prináša slovenské miestne názvy a od nich odvodené obyvateľské mená a prídavné mená, je isté nedopatrenie. Uvádza sa tu síce celkom správne miestny názov *Sklabiná* s formou príd. mena *sklabinský* a mužským a ženským (prechýleným) obyvateľským menom *Sklabinčan, Sklabinčanka*, chýba tu však názov *Sklabiňa* a jeho deriváty. Názov *Sklabiňa* sa inak zaznamenáva v *Štatistickom lexikone obcí ČSSR 1965* (vyd. r. 1966), ktorý obsahuje aj oficiálne názvy všetkých obcí a osád na Slovensku. K tomu treba ešte uviesť, že pri názve *Sklabiňa* sú rovnaké podoby príd. mena a obyvateľských mien (mužského a ženského), ako pri názve *Sklabiná: Sklabiňa — sklabinský* (so zmenou *n/ň* ako napr. *baňa — banský, Viedeň — viedenský, Kodaň — kodanský* a pod.), *Sklabinčan, Sklabinčanka*. Používateľom Slovníka slovenského jazyka odporúčame, aby si v ňom doplnili názov *Sklabiňa* v tomto spracovaní: *Sklabiňa, -ne* ž.; *Sklabinčan, -a*, mn. č. *-ia* m.; *Sklabinčanka, -y, -niek* ž.; *sklabinský* príd.

L. Dvonč